

ЖОО БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЕРЕКШЕ
БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ
КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫН
ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Оқу-әдістемелік құрал

ӘОЖ 376
КБЖ 74.3
Ж 45

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың Философия және саясаттану факультетінің
Ғылыми кеңесі басылымға ұсынды (30.05.2023 ж. № 14 хаттама)*

*ҚР БҒМ ИРН АР 14872130 "Қазақстан Республикасының инклюзивті білім беру саласындағы
ұлттық стратегия ретінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби
өзін-өзі анықтауын қалыптастыру" гранттық жобасы аясында шығарылды*

Авторлары:

Мағауова А.С. (1.1.,1.2.,2.2), Касен Г.А. (2.4., 3.1),
Кудайбергенова А.М. (2.1., 2.3), Алгожаева Н.С. (1.3),
Садвақасова З.М. (3.1,3.4,3.5), Махамбетова Ж.Т. (3.3),
Сеілханова М. Е. (1.4), Шағырбаева М.Т., Сулеймен М. (1.5., 3.2)

Пікір жазғандар:

педагогика ғылымдарының докторы, Ташкент мемлекеттік
педагогикалық университетінің профессоры, Низами **Оразова М.Б.**
педагогика ғылымдарының докторы, ҚазҰУ профессорының
м.а. Әл-Фараби **Мұқашева А.Б.**

Ж 45 **ЖОО білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету: оқу-әдістемелік құрал.** (Профессор А.С. Мағауованың жалпы редакциясымен) – Алматы: Қазақ университеті, 2023. 167 б.

ISBN 978-601-08-452-4

Оқу-әдістемелік құралында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесіне психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру бойынша материалдар ұсынылған. Инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды сүйемелдеудің мәні мен мазмұны ашылды. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесінің тәжірибеге бағытталған технологияларының сипаттамасы ерекше қызығушылық тудырады. Тренингтік технологияларды өткізудің әдістемелік аспектілері, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен жұмыс жасаудағы тьютордың рөлі қарастырылады.

Оқу-әдістемелік құралы магистранттарға, докторанттарға, ЖОО оқытушыларына, сондай-ақ біліктілікті арттыру курстарының тыңдаушыларына арналған

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	4
I ЖОО-ДА ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	6
1.1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдау: мәні мен мазмұны.....	6
1.2. ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу	13
1.3. Кәсіби өзін-өзі анықтау университеттің ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді әлеуметтік бейімдеу факторы ретінде	24
1.4. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің жеке басының психологиялық-физиологиялық ерекшеліктері	31
1.5. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесінің шетелдік тәжірибесі	42
II ЖОО-НЫҢ БІЛІМ БЕРУ-ДАМЫТУ КЕҢІСТІГІНДЕ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ	57
2.1. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру.....	57
2.2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі бағыттары	66
2.3. Әлеуметтік-психологиялық қызмет және олардың ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер үшін білім беру-оңалту ортасын құрудағы рөлі.....	72
2.4. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жүйесіндегі психодиагностика	78
2.5. Жоғары мектеп жағдайындағы инклюзивті білім беру тьюторы	88
III ЖОО-ДА ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТӘЖІРИБЕГЕ БАҒЫТТАЛҒАН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	106
3.1. Жоғары мектептің инклюзивті білім беру ортасындағы арт-терапия.....	106
3.2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен жұмыс жасаудағы денсаулық сақтау технологиялары.....	116
3.3. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды оқытуда ассертивті мінез-құлықты дамыту технологиясы	122
3.4. Оқыту технологиялары және олардың университетте ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастырудағы рөлі	128
3.5. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен оқытуды ұйымдастыру және өткізудің әдістемелік аспектілері	144
Әдебиеттер тізімі	160

КІРІСПЕ

Қазақстандық қоғамда ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар үшін білім беруді жаңартудағы қазіргі заманғы үрдістер бүкіл әлемде мүгедек адамдарды оқыту саласындағы жаһандық үрдістермен сәйкес келеді. Бұл сапалы білімге тең қол жеткізуді, физикалық және интеллектуалдық ауытқулары бар білім алушылардың әлеуметтік және академиялық ортаға, әдетте дамып келе жатқан құрдастарымен интеграциялануының ең жоғары деңгейін болжайды.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік саясат қандай да бір кемсітусіз барлығына сапалы білім беруді қамтамасыз ету мәселелерінде жоғары кәсіптік білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді қамтамасыз етуді көздейді. Жоғары білім беру жүйесіне қойылатын заманауи талаптар әртүрлі білім беру қажеттіліктері мен мүмкіндіктері бар студенттердің жеке басын жан-жақты дамыту үшін психологиялық қолайлы жағдайлар жасау қажеттілігімен байланысты. Бұл мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтау мәселесін зерттеуге ғылыми қызығушылықты өзектендіреді. Қазіргі уақытта бұл мәселені зерттеу үшін қажетті теориялық және практикалық алғышарттар жасалды.

Қазіргі қоғамда инклюзивті білім беру мәселелеріне ерекше назар аударылады. Инклюзивті білім берудің бір аспектісі-ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз ету. Ерекше білім беру қажеттіліктері деп дамудың бұзылуы, физиологиялық және психологиялық бұзылулар, мінез-құлық және эмоционалдық проблемалар немесе қоршаған ортаның қолайсыз факторларының (әлеуметтік, психологиялық, экономикалық, тілдік, мәдени) әсерінен жеткілікті деңгейде білім алуда тұрақты немесе уақытша қиындықтардың болуын түсіну керек. Бүгінгі таңда ЖОО-лар осындай студенттердің табысты оқуы мен дамуы үшін, сондай-ақ олардың оқу орнының әлеуметтік өмірі мен академиялық процесіне толыққанды қатысуы үшін жағдай жасауы керек екендігі айқын болып отыр. Осыған байланысты ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету қажет, бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге оқу қызметін жүзеге асыруға көмектесуге бағытталған іс-шаралар кешені.

Студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесінің сапасы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің бірқатар субъективті ерекшеліктерімен, сондай-ақ осы процесті психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастырудың объективті шарттарымен байланысты. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мүмкіндігі шектеулі студенттерге барлық басқа студенттермен тең дәрежеде жоғары білім алуға және өздерінің білім беру бағдарламаларын сәтті аяқтауға мүмкіндік беретін жағдайлар жасауға бағытталған.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдау көптеген принциптерден, факторлардан, жұмыс әдістері мен технологияларынан тұратын кешенді процесс болып табылады. Тәжірибе жоғарыда аталған

аспектілердің жиынтығы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен жұмыстың сапасы мен тиімділігін анықтайтындығын дәлелдейді.

"Қазақстан Республикасының инклюзивті білім беру саласындағы ұлттық стратегия ретінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру" атты ҚР ҒЖБМ ғылыми жобасының зерттеу тобы әзірлеген "ЖОО білім беру жүйесіндегі ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету" оқу-әдістемелік құралының ғылыми және практикалық маңызы зор.

Оқу-әдістемелік құралдың *мақсаты*: инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың мәні мен мазмұнын ашу; ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесінің тәжірибеге бағытталған технологияларын сипаттау.

Авторлық ұжым әзірлеген оқу-әдістемелік құралға 3 модуль кіреді:

I. Модуль. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастырудың теориялық негіздері.

II. Модуль. ЖОО-ның білім беру-дамыту кеңістігінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу.

III. Модуль. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастырудың тәжірибеге бағытталған технологиялары.

Оқу-әдістемелік құралдың әр тақырыбы материалды бекітуге арналған сұрақтарды, өз бетінше жұмыс істеуге арналған тапсырмаларды, ұсынылған әдебиеттер тізімін қамтиды. Авторлар бұл оқу құралының материалдары тек жоғары оқу орындарының студенттері, магистранттары, докторанттары үшін ғана емес, сонымен қатар сапалы жоғары білім алуға тең құқығы бар, одан әрі жұмысқа орналасуға құқығы бар, қоғамның тең құқылы мүшесі болуға құқығы бар денсаулық сақтау мүмкіндіктері шектеулі адамдармен жұмыс істейтіндер үшін де қызықты болады деп үміттенеді.

І. ЖОО-ДА ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдау: мәні мен мазмұны

Мақсаты: ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесінің мәні мен мазмұнын ашу

Жоспар:

1. "Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу" ұғымының мәні.

2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың ерекшеліктері.

3. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі кезеңдері.

4. Ерекше білім беру қажеттіліктері студенттерін психологиялық-педагогикалық қолдау жөніндегі маманның қызметі.

Негізгі ұғымдар: ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар, ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру.

1. "Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу" ұғымының мәні

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мәселесі оны әртүрлі көзқарастардан зерттейтін ғалымдардың назарында: психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу студенттің кәсіби дайындығын психологиялық қамтамасыз етудің бөлігі ретінде (Т. И. Волкова [1]); жас адамның жеке басының өзін-өзі дамыту үшін жағдай жасау жүйесін құруда ЖОО-да студенттің кәсіби дайындығын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің рөлі (А. В. Брушлинский [2]); мүгедек студенттерді ЖОО-да оқуға бейімдеу кезеңінде оларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді модельдеу (Степанова Н.А. [3]); ЖОО студенттерінің кәсіптік даярлығын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мәселелері (Лапшова А.В., Ваганова О.И., Малеева М.С.) [4]); психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ЖОО-ға бағдарлау өзін-өзі диагностикалау, ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаны өзін-өзі тану (Л.А. Петровская); психологиялық-педагогикалық қолдауды болашақ маманның (Т.Г. Яничевтің) жеке дамуына

оңтайлы жағдай жасауға бағытталған ұйымдастырушылық, диагностикалық, оқыту және дамыту іс-шараларының жүйесі ретінде қарастыру және т. б.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде *ерекше білім беру қажеттіліктері* оқу процесінде даму проблемалары бар адам көрсете алатын өзекті және әлеуетті мүмкіндіктерді (когнитивті, энергетикалық және эмоционалды-ерікті, соның ішінде мотивациялық) оңтайлы іске асыру үшін қажетті жағдайлар ретінде анықталады.

Қарастырылып отырған негізгі ұғымдардың мәні мен мазмұнын анықтауда келесі тәсілдерді бөліп көрсету керек:

➤ **Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу** – бұл білім беру ұйымдарында жүзеге асырылатын жүйелі ұйымдастырылған қызмет, оның барысында ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды), оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту және дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады [5].

➤ **Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу** білім беру ұйымдарында жүзеге асырылатын жүйелі-ұйымдастырылған қызметті білдіреді, оның барысында ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды табысты оқыту және дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады. Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қағидаларын әзірлеу мен бекітудің маңыздылығы атап өтілді [6].

➤ **ЕББҚ студенттеріне психологиялық-педагогикалық қолдау** көрсету – бұл барлық білім алушылар, олардың физикалық, психикалық, интеллектуалдық, мәдени-этникалық, тілдік және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, жалпы білім беру жүйесіне енетін оқу процесін ұйымдастыру.

➤ **Мүмкіндігі шектеулі жандарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу** – бұл білім алушы мен оның ата-аналарына әртүрлі бейіндегі мамандар тарапынан дамуға, оқытуға, тәрбиелеуге, әлеуметтенуге байланысты міндеттерді шешуде психологиялық-педагогикалық қолдау мен көмек көрсетудің кешенді технологиясы.

➤ **Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу** – бұл өзара әрекеттесу, қарым-қатынас, қарым-қатынас, әлеуметтік байланыстарды белсенді кеңейту әлемінен теріс иеліктен шығару және оқшауланудан шығу мүмкін болатын қауіпсіз жағдайларды жасауға бағытталған арнайы ұйымдастырылған процесс, арнайы ұзартылған психологиялық көмек.

➤ **Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу дегеніміз** – білім беру ортасында өзара әрекеттесу процесінде туындайтын әлеуметтік-психологиялық жағдайларды шешуге бағытталған психологтың (білім беру мекемесін сүйемелдеу қызметінің маманы) кәсіби қызметінің жүйесі.

Ғылыми әдебиеттерде **"әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеу"** анықтамасы былайша түсіндіріледі:

1) мүмкіндігі шектеулі және мүгедектігі бар студенттерді табысты оқыту, дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық, педагогикалық, медициналық, техникалық жағдайлар жасауға бағытталған университеттің барлық құрылымдық бөлімшелерінің тұтас, жүйелі ұйымдастырылған қызметі;

2) мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттің жеке дамуын, оның әлеуметтік-психологиялық бейімделуін, психодиагностикалық рәсімдердің көмегімен кәсіби қалыптасуын, бар проблемалар мен қиындықтарды шешу бойынша консультациялық көмекті, психопрофилактика мен ақпараттық көмек көрсетуді зерделеуге, дамытуға және түзетуге бағытталған мамандар мен қызметкерлердің қызметі;

3) білім беру процесінің субъектісі, белсенді қатысушысы ретінде мүмкіндігі шектеулі студент пен мүгедектігі бар адамдарды психологиялық-педагогикалық қолдау.

"Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу" ұғымын анықтауда келесі *сипаттамалар* маңызды:

1. Бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар жеке тұлғаны дамытудың ішкі ресурстарын жандандыру және оның өмір жолының белгілі бір кезеңінде көмек пен қолдау көрсету мақсатын көздейтін еріп жүруші мен еріп жүрушінің тұлғааралық өзара іс-қимылының ерекше түрі.

2. Бұл студенттің, оқытушының, университет қызметкерінің жеке басының дамуына және олардың жеке және кәсіби функцияларын сәтті орындауына қолайлы жағдай жасайтын технология.

4. Бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар болашақ маманның кәсіби және жеке дамуына бағытталған ұйымдастырушылық, әлеуметтік-психологиялық және психологиялық-педагогикалық шаралар жүйесі.

2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың ерекшеліктері

Жоғары білім беру жүйесіне қойылатын заманауи талаптар әртүрлі білім беру қажеттіліктері мен мүмкіндіктері бар білім алушылардың жеке басын жан жақты дамыту үшін психологиялық қолайлы жағдайлар жасау қажеттілігімен байланысты.

Мүмкіндігі шектеулі студенттер мен мүгедектерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі мақсаты-өз проблемаларын және қиындықтарын шешуде олардың тәуелсіздігін үйрету, бұл өзін, өз ресурстарын терең білуді және қоршаған әлемді барабар қабылдауды қамтиды.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер мен мүгедектердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдау келесі міндеттерді шешуге арналған.

- мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың физикалық және (немесе) психикалық дамуындағы кемшіліктерге байланысты ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау-ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді бейімдеудің, сүйемелдеудің және қолдаудың тиімді жүйесін қалыптастыру,

- сапалы кәсіптік білім алуға қолжетімділікті арттыратын оңтайлы жағдайлар жасау,

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің мүдделерін іске асыру және жеке басын дамыту, сондай-ақ оларды ЖОО-да интеграциялау, әлеуметтендіру және оңалту;

- студенттерді таңдалған мамандық бойынша одан әрі кәсіби қызметке дайындау.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу оқу қызметінің бейімделу әлеуеті мен тиімділігін арттыруға, жеке кәсіптік-маңызды қасиеттерді қалыптастыруға және дамытуға, ерекше білім беру қажеттіліктері бар мамандарды даярлау сапасын арттыруға бағытталған. Осыған байланысты инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттің кәсіби дайындығын психологиялық-педагогикалық қолдау болашақ маманның келесі *кәсіби және жеке қасиеттерін* қалыптастыруға ықпал ету процесін білдіреді:

- тәуелсіз, негізделген, еркін және жауапты таңдау қабілеті мен дайындығы;

- жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін кәсіптік оқуға, дербес кәсіптік дамуға және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылу;

- алған кәсіби біліктілігіне сәйкес кәсіби қызметке психологиялық дайындық.

Оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыруды психологиялық-педагогикалық қолдаудың мәнін студенттердің *психологиялық диагностикасы мен психологиялық-педагогикалық тренингі бойынша психофизиология және кәсіби іріктеу* саласындағы мамандар жүргізетін іс-шаралар кешені, оқу мен бейімделуде қиындықтарға тап болған адамдардың жеке-психологиялық ерекшеліктерін анықтау және терең зерттеу, сондай-ақ түзету ретінде анықтауға болады олардың функционалдық жағдайы мен жұмыс қабілеттілігі.

3. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі кезендері

Ғылыми әдебиеттерде университетте ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың 4 кезеңі ерекшеленеді:

1. Кәсіптік бағдар беру;

2. Бейімделу;

3. Мамандандыру;

4. Кәсібилендіру.

Университетте ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдау келесі **принциптерге** сәйкес құрылуы керек:

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушының жеке басына және оның дамуына гуманистік көзқарас;

- мүмкіндігі шектеулі оқушылардың жеке дамуын, денсаулық әлеуетін және оналтуын барынша есепке алу;

- үздіксіз, тұлғаға бағдарланған, субъект-субъектілік білім беру принципі;

- оқытуды білім беру және коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруға, кәсіптік және әлеуметтік бейімдеуге, жұмысқа орналастыруға бағдарлау;

- білім алушымен өзінің жеке-мотивациялық саласын өзгерту тұрғысынан белсенді ынтымақтастық;

- мүгедек студенттердің психофизиологиялық ерекшеліктерін және бұзушылықтардың өтемақысын есепке алу;

- әлеуметтену процесінде бұрмалануларды түзету, әлеуметтік және психологиялық депривацияны жою;

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді интеграцияланған оқытуды ұйымдастыру;

- дене мүмкіндіктері шектеулі адамдарды үздіксіз және кешенді оңалту;

- оқу қызметінің нәтижелерін талдау және барабар қабылдау дағдыларын дамыту, зерттеу жұмысының дағдыларын қалыптастыру;

- мүмкіндігі шектеулі оқушылардың қабілеттерін дамыту үшін жағдай жасау, өзін-өзі жүзеге асыру қабілетін қамтамасыз ету;

- құрдастарымен, оқытушылармен барабар тұлғааралық қарым-қатынас орнату, ЖОО-да қолайлы психологиялық ахуал құру;

- жоғары кәсіптік білім беру саласында ерекше білім беру қажеттіліктері бар болашақ маманның кәсіптік бағдарлануы және кәсіби қалыптасуы;

Жоғарыда аталған қағидаттарды іске асыру мынадай педагогикалық шарттарды сақтаған кезде тиімді болады:

- бейімделу модульдерін (бейімделу пәндерін)барабар іріктеумен бейімделген білім беру бағдарламаларын әзірлеу және енгізу;

- жоғары білім алу процесінде мүмкіндігі шектеулі студенттерді оқыту үдерісіне кешенді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді қамтамасыз ету;

- қажет болған жағдайда университетте (басқа студенттермен немесе жеке-леген топтарда), үйде электрондық оқытуды, қашықтықтан оқыту технологияларын пайдалана отырып оқуға мүмкіндік беретін жеке оқу жоспарлары мен сабақ кестелерін әзірлеу;- активное включение студентов с ограниченными возможностями здоровья и инвалидностью в социальный проект, волонтерскую деятельность университета;

- мүмкіндігі шектеулі студенттерге білім беру процесіне бейімделуге көмектесу үшін кураторлар мен студенттік тәлімгерлерді тарту;

- академиялық топтардың кураторларына оқу және оқудан тыс қызмет процесінде мүгедектігі бар және мүмкіндігі шектеулі оқушыларда туындайтын проблемаларды анықтау бойынша әдістемелік көмек;

- мүмкіндігі шектеулі оқушылардың зияткерлік бастамасын қолдау және шығармашылық қабілеттерін дамыту, оларды зерттеу қызметіне қосу, сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі университет студенттеріне тәлімгерлік ету;

- мүмкіндігі шектеулі студенттерді табысты бейімдеу, олардың әлеуметтік өзара іс-қимыл дағдыларын қалыптастыру мақсатында университеттік жатақ-ханалар әкімшілігімен өзара іс-қимыл жасау;

- мүмкіндігі шектеулі студенттерді жеңілдіктер мен оларды алу мүмкіндігі туралы хабардар ету үшін медициналық және оңалту қызметтері саласындағы білікті мамандарды ынтымақтастыққа тарту;

- мүмкіндігі шектеулі студенттерді университеттің студенттік қызметінде белсенді қызметке тарту;

- өзін-өзі тануға, мүмкіндігі шектеулі және мүгедек оқушылардың дамуының әртүрлі жағдайларында өзін-өзі көрсетуге, шамадан тыс қорғаншылықтың алдын алуға баса назар аудару.

4. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жөніндегі маман қызметінің функциялары

* қалыптастырушы: тұлғаның қалыптасуының биологиялық және әлеуметтік заңдылықтары негізінде жүзеге асырылады. Жеке тұлғаның қалыптасуы жеке физикалық және психикалық қасиеттерді алдын-ала анықтайтын тұқым қуалайтын қасиеттерге негізделген. Жеке тұлғаға отбасылық тәрбие, әлеуметтік факторлар да әсер етеді;

* ақпараттық-коммуникативтік: салауатты өмір салтын насихаттауды, дәстүрлердің сабақтастығын, әрбір адам өмірінің құндылықтары ретінде денсаулыққа ұқыпты қарауды қалыптастыратын құндылық бағдарларын қамтамасыз етеді;

* диагностикалық: мүмкіндігі шектеулі студенттің денсаулық жағдайын бақылау, бұл әр адамның білім беру маршрутынан жеке өтуін қамтамасыз етеді;

* адаптивті: салауатты өмір салтына, студенттің эмоционалды және психикалық жағдайын оңтайландыруға және табиғи және әлеуметтік ортаның әртүрлі стресстік факторларына төзімділікті арттыруға бағытталған маманның білім беру және оқыту қызметі;

* рефлексивті: мүмкіндігі шектеулі студенттің физикалық және психикалық денсаулығын сақтау мен көбейтудегі бұрынғы жеке тәжірибесін қайта қарау.

Сурет 1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша маманның функциялары

Педагогтың психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудегі функцияларын жүзеге асыру үшін жұмыстың әртүрлі әдістері мен формаларын қолдануға болады: дамытушы диагностика; жеке және кәсіби даму және өзін-өзі дамыту тренингтері; психологиялық кеңес беру; кәсіби және психологиялық-педагогикалық құзыреттілікті арттыру тренингтері, өзін-өзі басқару тренингтері, эмоционалды-ерікті саланы өзін-өзі реттеу.

Осылайша, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді тек табысты оқыту үшін ғана емес, сонымен қатар ЖОО-ның білім беру ортасында ОР бар әрбір білім алушының дамуы үшін психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалатын қызмет түрі ретінде қарастырған жөн.

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

1. "Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу" ұғымының мәнін ашыңыз

2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың ерекшеліктерін негіздеу

3. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі кезеңдерін сипаттаңыз

4. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша маман қызметінің функцияларын сипаттаңыз

СӨЖ тапсырмалары

Кестені толтырыңыз: "ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың мәнін ашудың әртүрлі тәсілдерін салыстырмалы талдау"

Әдебиеттер тізімі

1. Волкова Т.И. Психологическое обеспечение качества профессионального становления социальных педагогов: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 – М. : Всерос. НИИ технической эстетики, 2002. – 197 с.

2. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение : научные издание / А. В. Брушлинский. – 3-е изд., стер. – М. : МПСИ, 2008. – 406 с.

3. Степанова Н.А. Модель психолого-педагогического сопровождения студентов-инвалидов в период их адаптации к обучению в вузе [электронный ресурс] Режим доступа: <https://psy.su/feed/10593/> (дата обращения: 22.03.2023)

4. Лапшова Анна Владимировна, Ваганова Ольга Игоревна, Малеева Мария Сергеевна Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной подготовки студентов вуза // Проблемы современного педагогического образования. 2018. №59-4. [электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologo-pedagogicheskoe-soprovozhdenie-professionalnoy-podgotovki-studentov-vuza> (дата обращения: 22.03.2023).

5. Об утверждении Правил психолого-педагогического сопровождения в организациях образования [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026513> (дата обращения: 22.03.2023)

6. Закон РК О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования [электронный ресурс] Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&show_di=1&pos=1;-16#pos=1;-16 (дата обращения: 22.03.2023)

1.2. ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу

Мақсаты: ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру ерекшеліктерін ашу

Жоспар:

1. ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың ерекшеліктері

2. ЖОО білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді сүйемелдеу түрлері

3. ЖОО-да оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі бағыттары

4. ЖОО-да оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу кезеңдерінің сипаттамасы

Негізгі ұғымдар: ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу; ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасы

1. ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ЕББҚ бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың ерекшеліктері

Инклюзивті білім беру ортасы жағдайында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу—бұл біртұтас жүйе, оның барысында әр оқушының оқу процесінде табысты дамуы мен оқуы үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады. ЕББҚ бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі шарты инклюзивті білім беру кеңістігінде ЕББҚ бар студенттерге үздіксіз психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету болып табылады.

Инклюзивті білім беру—бұл физикалық, психикалық, интеллектуалдық, мәдени-этникалық, тілдік және басқа да ерекшеліктерге қарамастан барлық білім алушылар өздерінің білім беру қажеттіліктерін ескеретін және оларға қажетті

қолдау көрсететін білім беру ұйымдарындағы құрдастарымен бірге оқитын оқу процесін ұйымдастыру.

ЖОО-да инклюзивті оқыту-бұл барлық студенттердің нәсіліне, жынысына, жасына, ұлтына, мәдениетіне, әлеуметтік мәртебесіне, қабілеттеріне және денсаулығына байланысты шектеулеріне қарамастан білім беру мүмкіндіктеріне тең қол жеткізу идеологиясына негізделген білім беру тәсілі. Бұл тәсіл әр студент өзін жайлы және сенімді сезінетін, мұғалімдер мен оқытушылар әр студенттің жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескеретін және оны оқытуға мамандандырылған тәсілді ұсынатын қолайлы білім беру ортасын құруға бағытталған. Инклюзивті оқыту әр түрлі әдістер мен технологияларды қолдануды, сондай-ақ студенттердің жетістігіне үлес қоса алатын университеттің барлық қатысушыларының білім беру процесіне қатысуды қамтиды.

Инклюзивті оқыту кәсіптік білім алу процесін әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық және оңалту сүйемелдеу жүйесін құруды көздейді.

Білім беру бағдарламалары бойынша жоғары инклюзивті білім берудің мазмұны және ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды оқытуды ұйымдастыру шарттары бейімделген білім беру бағдарламаларымен, ал мүгедектер үшін оңалту бағдарламаларымен психофизиологиялық дамуды, осындай білім алушылардың жеке мүмкіндіктері мен денсаулық жағдайын ескере отырып айқындалады.

Зерттеушілер атап өткендей, *ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің білім беру процесін педагогикалық қолдау студенттің жан-жақты дамыған тұлғасын қалыптастыру*, оларды қолдау және оқу жетістіктеріне көмектесу, олардың психосоматикалық денсаулығын дамыту және саналы түрде сақтау мақсатында ЖОО-ның оқу-тәрбие процесі жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге Құзыретті оқытушы мен білім беру ортасының кешенді, циклдік, тікелей және жанама әсерін білдіреді.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу ЖОО студенттерін жаңа әлеуметтік жағдайларда табысты кәсіби даярлауда психологиялық және педагогикалық көмек көрсетуге, "Оқытушы – студент" жүйесінде қауіпсіздік пен сенім атмосферасын құруға бағытталған.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі мақсаты университетте ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаның дамуына көмек көрсететін оңтайлы орта құру, оны болашақ маман ретінде жалпы мәдени және кәсіби құзыреттіліктерді игеру, дамудың ерекшеліктерін ескере отырып, университетте оқу кезеңінде студенттердің осы санатын оқу-тәрбие процесіне бейімдеуге көмектесу болып табылады.

Жоғары кәсіптік білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыруды психологиялық-педагогикалық қолдау келесі **міндеттерді** жүзеге асыруға бағытталуы керек:

1. Физикалық және психикалық дамуындағы кемшіліктерге байланысты білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау мақсатында ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың даму деңгейінің кешенді диагностикасын ұйымдастыру.

2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерінің мүдделерін іске асыру және жеке басын дамыту, сондай-ақ оларды интеграциялау, әлеуметтендіру және ЖОО-да оңалту.

3. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің сапалы кәсіптік білім алуға қолжетімділігін арттыратын оңтайлы жағдайлар жасау.

4. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді бейімдеудің, сүйемелдеудің және қолдаудың тиімді жүйесін қалыптастыру.

5. Кәсіби қызығушылықтардың даму динамикасын және болашақ мамандардың Мамандық таңдау мотивациясын қадағалау.

6. Бейімделген білім беру бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру.

7. Кәсіптік бағдар беру жұмысының бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру.

8. Студенттерді таңдалған мамандық бойынша одан әрі кәсіби қызметке дайындау.

9. Консультативтік, ағартушылық, түзету жұмыстарын ұйымдастыру.

Психологиялық-педагогикалық шарттар:

1. Студенттер ұжымында эмоционалды қолайлы микроклимат құру.

2. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді бейімдеуге көмек көрсету.

3. Студенттерді өз белсенділігін дамытуға ынталандыру.

4. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің дамуына, оқуына, қарым-қатынасына теріс әсер ететін қиындықтарды анықтау.

5. Оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің жиі кездесетін қиындықтарын бақылау.

6. Оқушылардың жеке ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін зерттеу.

7. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді бейімдеуде, оқытуда және дамытуда проблемалардың пайда болуының алдын алу.

8. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар үшін жеке оқу бағдарламасын жасауға жәрдемдесу, оқытудың мазмұнын, тиімді әдістерін анықтау.

9. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттің жеке даму динамикасын және бейімделген білім беру бағдарламасын игеруді бақылау.

Инклюзивті жоғары білім беруді психологиялық-педагогикалық қолдау келесі **принциптерге** негізделген:

1. Білім беру процесінің оқушының қажеттіліктеріне бағытталуын, оны оқыту мен дамыту үшін психологиялық қолайлы жағдайлар жасауды көздейтін гуманистік принцип.

2. Бұзушылықтардың ерекшеліктерін, жеке ерекшеліктерін және студенттердің әлеуетті мүмкіндіктерін ескеретін жеке көзқарас принципі. Ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, тұлғаға бағытталған өзара әрекеттесу әдістерін қолдану.

3. Сүйемелдеудің үздіксіздігі мен жүйелілігі принципі. Инновациялық педагогикалық технологияларға және сүйемелдеудің негізгі компоненттерінің

өзара байланысына сүйене отырып, студенттің бүкіл оқу кезеңінде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыруды көздейді.

4. Білім беру және кәсіптік бейімділікті сақтау принципі танымдық қызығушылықтарды, кәсіптік бағдарлауды анықтауға және оларды ескере отырып, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттің білім беру және оқудан тыс іс-әрекетін құруға бағытталған.

5. ЖОО-да оқу процесінде проблемалық жағдайлардың туындауының алдын алудан тұратын алдын алу қағидаты.

6. Бейімделу принципі ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттің университет ортасына бейімделу кезеңін оңтайландыруды қарастырады;

7. Интегративтілік принципі толерантты "кедергісіз" білім беру кеңістігін қалыптастыруды қамтамасыз етеді.

2. ЖОО білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді сүйемелдеу түрлері.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың кәсіптік және жоғары білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, ол оларды оқу-кәсіптік ортаға интеграциялауды және кәсіптік немесе жоғары білім алуды, сондай-ақ жоғары оқу орнына дейінгі даярлықтан бастап еңбек ұжымына дейінгі қоршаған ортаға бейімделуге көмектесуді қамтамасыз етуге арналған.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу ерекше қажеттіліктері бар Студенттер үшін сапалы білім берудің негізгі аспектілерінің бірі болып табылады.

Мамандарды жоғары оқу орындарында даярлау жүйесінде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің **мақсаты** ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің жеке басын дамыту және оларды университет жағдайында табысты оқыту үшін инклюзивті білім беру ортасын құру болып табылады.

Инклюзивті білім беру ортасы жағдайында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу барысында мынадай **міндеттер** шешіледі:

1) Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттің психологиялық-педагогикалық мәртебесін және ЖОО-да оқу процесінде оның психологиялық даму динамикасын қадағалау;

2) Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың өзін-өзі тану, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі анықтау қабілетін қалыптастыру;

3) Психологиялық дамуында, оқуында проблемалары бар мүгедек адамдарға көмек көрсету үшін арнайы әлеуметтік-психологиялық жағдайлар жасау.

ЖОО білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді сүйемелдеудің келесі түрлері бөлінеді (1-кесте.):

**Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерін
психологиялық-педагогикалық қолдау түрлері**

	Түрлері	Сүйемелдеу мазмұны
	Педагогикалық сүйемелдеу оқыту үдерісі	мүмкіндігі шектеулі студенттерге оқу материалын олар үшін барынша қолайлы нысанда оқытуды оңтайландыруды, оқытудың заманауи педагогикалық технологияларын енгізуді, оқу-әдістемелік материалдармен қамтамасыз етуді көздейді
	Психологиялық сүйемелдеу	мүмкіндігі шектеулі әрбір адамның психологиялық ерекшеліктерін анықтауға, оның психологиялық денсаулығын нығайтуға және сақтауға, оған университеттің интеграцияланған білім беру ортасына бейімделу бойынша қажетті көмек көрсетуге, жеке дамуға жәрдемдесуге бағытталған
	Техникалық сүйемелдеу	арудың ауырлығына қарамастан, мүмкіндігі шектеулі барлық адамдарға сапалы жоғары білімге қолжетімділік қағидатын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Техникалық сүйемелдеудің барлық кезеңдерінде университетте оқу пәндерін меңгерудің жеке мәселелерін шешуге көмектесу мақсатында мүмкіндігі шектеулі адамдарды жеке (тьюторлық) сүйемелдеу көзделеді.
	Медициналық-оңалтуды сүйемелдеу	университетте мүмкіндігі шектеулі студенттердің физикалық денсаулығын сақтау, сақтау және қалпына келтіру, Шұғыл медициналық көмек, консультациялық-профилактикалық және оңалту-қалпына келтіру қолдауы.
	Әлеуметтік сүйемелдеу	университеттегі білім беру үдерісі мүмкіндігі шектеулі жандарды әлеуметтендіруді, атап айтқанда, олардың әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени және әлеуметтік-еңбекке бейімделуін қамтамасыз етуге бағытталған іс-шараларды қамтиды.
	Дене шынықтыру-спорттық сүйемелдеу	мүмкіндігі шектеулі жандарды университетте дене шынықтырумен және жекелеген спорт түрлерімен белсенді айналысуға, әртүрлі деңгейдегі жарыстарға және параолимпиадалық қозғалысқа қатысуға, салауатты өмір салтына деген ынтаны нығайтуға, студенттердің психофизикалық жағдайын жақсартуға және олардың интеллектуалдық өнімділігін арттыруға ынталандыруға арналған.

3. ЖОО-да оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі бағыттары.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу ЖОО-ның тұтас педагогикалық процесінің барлық субъектілерін қамтуы тиіс: студенттер, оқытушылар, ЖОО-ның барлық қызметкерлері мен қызметкерлері. Осыған байланысты білім беру процесінің барлық субъектілерінің денсаулығын сақтау және нығайту, білім беруді дамытушы инклюзивті процесті тиімді психологиялық-педагогикалық және медициналық сүйемелдеу негізінде денсаулық мәдениетін дамыту үшін жағдайларды қамтамасыз ететін университеттің құрылымдық бөлімшесі қызметінің функцияларының бірі ретінде қарастыруға болады.

ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыруға бағытталған ұйымдастырушылық-педагогикалық іс-шаралар:

- бейімделу бағдарламаларын құру (мүгедектігі бар адамдардың психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, нозология бойынша);
- коммуникативтік, ассертивтік, шығармашылық Дағдылар мен дағдыларды дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық тренинг бағдарламаларын өткізу;
- мүгедектігі бар студенттерді өзін-өзі реттеу әдістеріне үйрету;
- жеке және топтық консультациялар түрінде психологиялық көмек көрсету;
- интеграцияланған топтарда мүмкіндігі шектеулі студенттерді оқыту ерекшеліктері мәселелері бойынша психологиялық консультативтік пункттер құру;
- нозологияға байланысты мүмкіндігі шектеулі студенттердің оқу процесін педагогикалық қолдау, мысалы, есту қабілеті нашар студенттерге арналған дәрістердің тірек жазбалары, көру қабілеті нашар студенттерге арналған дәрістердің аудиожазбалары;
- жеке өзгерістердің динамикасын зерделеу мақсатында ЖОО-да оқу процесінде денсаулық мүмкіндігі шектеулі студенттерге кешенді психодиагностикалық зерттеулер жүргізу.

Инклюзивті білім беру жағдайында университет ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге келесі көмек көрсете алады:

1. Әр студентке оның нақты қажеттіліктерін ескере отырып, жеке білім беру жоспарларын әзірлеу.

2. Мамандандырылған қызметтерді ұсыну: ағылшын, информатика, грамматика және математика және т. б. оқытуды қоса алғанда, ерекше қажеттіліктері бар студенттерді қолдаудың әртүрлі бағдарламаларын ұсыну.

3. Оқу материалдары мен оқыту әдістерін бейімдеу, соның ішінде Оқу ақпаратының қолжетімділігін жеңілдететін инновациялық білім беру технологияларын қолдану.

4. Арнайы жабдықты орнатуды қоса алғанда, физикалық шектеулері бар студенттерге кампус пен ғимараттардың қолжетімділігін қамтамасыз ету.

5. Инклюзивті білім беру саласында университет студенттері мен қызметкерлерінің хабардарлығын арттыруға бағытталған тренингтер мен іс-шаралар өткізу.

6. Ерекше қажеттіліктері бар студенттерге қосымша қолдау көрсете алатын ұйымдармен серіктестік орнату.

Университетте психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыруда бағдарламалардың екі түрі қолданылады: *жеке бағдарланған және жүйелік бағдарланған*. Жеке бағдарланған қолдау белгілі бір адамның мәселелерін шешуге бағытталған, жүйелік бағдарланған қолдау адамдардың үлкен тобына тән мәселелердің туындауын немесе шешілуін болдырмауға арналған.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, мүмкіндігі шектеулі білім алушылар жеке бағдарланған және жүйелік бағдарланған қолдауды қажет етеді. Жеке бағдарланған бағдарламалар бірінші курс студенттеріне жаңа оқу жағдайларына бейімделуге, осы жағдайларды қабылдауға көмек пен қолдау көрсетуге, кәсіби өзін-өзі анықтауды түзетуге көмектеседі.

Психологиялық-педагогикалық қолдау режимінде жүйелі бағдарланған бағдарламалар таңдалған мамандық пен мамандыққа мотивация мен құндылық-семантикалық қатынасты қалыптастыруға, кәсіби маңызды қасиеттерді қалыптастыруға, қажетті құзыреттерді дамытуға көмектеседі. Сондай-ақ, Бағдарламаның бұл түрі саналы, тәуелсіз жоспарлауға дайындықты қалыптастыруға, кәсіби даму жоспарларын түзетуге және іске асыруға, жұмысқа орналасу және мансаптық өсу туралы шешім қабылдауға дайын болуға, еңбек нарығында мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға бағытталған.

4. ЖОО-да оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу кезеңдерінің сипаттамасы

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бірнеше кезеңнен тұрады:

1) *Қажеттіліктерді бағалау* – бұл кезеңде ЕББҚ бар студенттің жағдайына талдау жасалады және оның қажеттіліктерін әр түрлі психологиялық-педагогикалық бағалау әдістері арқылы анықтайды, оған жеке әңгімелер, тестілеу, бақылау және т. б. кіруі мүмкін.

2) *Жеке жоспарды әзірлеу*-қажеттіліктерді бағалағаннан кейін, қойылған мақсаттарға жету үшін нақты мақсаттар мен әрекеттерді қамтитын ЕББҚ бар студенттерді қолдаудың жеке жоспары жасалады. Жеке қолдау жоспары ЕББҚ бар студенттердің нақты білім беру қажеттіліктерін ескеруі керек. Жоспар ұй-жайлардың қолжетімділігі, оқытуға арналған арнайы жабдықтар мен техникалық құралдардың болуы, сондай-ақ ілеспе мамандар туралы ақпаратты қамтиды.

3) *Көмек көрсету*-осы кезеңде студенттерге нақты көмек, н – р, жеке оқыту бағдарламаларын әзірлеуге және іске асыруға, тапсырмалар мен материалдардың күрделілігін бағалауға, тұрақты сабақтар өткізуге және оқу нәтижелерін кейіннен бағалауға көмек көрсетіледі. Сондай-ақ, білімді тексеру әдістері, оқу-танымдық іс-әрекетті ынталандыру және жалпы білім беру дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру және т. б. материалдардың қолжетімділігін, бейімделген оқулықтарды, емтихандар мен тесттерге қосымша уақытты және т. б. қоса алғанда, табысты оқу үшін жағдай жасау қажет.

4) *Жетістіктерді бағалау*-сүйемелдеу процесі аяқталғаннан кейін алға қойылған мақсаттарға қол жеткізілгенін анықтау үшін жетістіктерді бағалау жүргізіледі. Егер түзетулер қажет болса, онда педагогтар мен психологтар жеке жоспарға қажетті өзгерістер енгізу үшін жұмыс істейді. ЕББҚ бар білім алушыларға оқу қызметінің тиісті түрлерін орындау процесінде жеке әлеуетін ашуға мүмкіндік беретін деңгейлік білім беру жүйесі шеңберінде жеке білім беру бағытын әзірлеу үлкен көмек көрсете алады.

Сурет 1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерін психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу кезеңдері

Ерекше қажеттіліктері бар студенттерге психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуде жеке көзқарасты сақтау маңызды. Көру, есту немесе қозғалыс аппараттарының ерекшеліктерін, сондай-ақ мінез-құлық, зейін, есте сақтау және т. б. ерекшеліктерін қамтитын әр студенттің *жеке ерекшеліктерін* ескеру қажет.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар әр студенттің жеке қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне байланысты психологиялық-педагогикалық қолдаудың келесі формалары мен әдістері қолданылады.

Кесте 2

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерін психологиялық-педагогикалық қолдау нысандары

№	Жұмыс нысандары	Мазмұны
1	Жеке кеңестер мен сабақтар	ОР бар студенттермен жеке жұмысты, жеке оқу бағдарламасын әзірлеуді және оны әр нақты студенттің қажеттіліктеріне бейімдеуді қамтиды
2	Топтық сабақтар	әлеуметтік дағдыларды, қарым-қатынас дағдыларын дамытуға және өзіне деген сенімділікті арттыруға ықпал етеді. Топтық сабақтар тренингтер, ойындар, пікірталастар, пікірталастар және т. б. түрінде ұйымдастырылуы мүмкін
3	Қашықтықтан оқыту	университетке баруда қиындықтарға тап болған студенттерді оқыту үшін әртүрлі ақпараттық білім беру технологиялары мен бағдарламалық қамтамасыз студі пайдалану.
4	Технологияларды пайдалану және бағдарламалық қамтамасыз ету	мәтінді оқу бағдарламалары, эссе жазуға немесе аудио немесе бейне форматындағы материалдармен жұмыс істеуге арналған көмекші бағдарламалар.
5	Мамандардың психологиялық және медициналық көмегі	денені сауықтыру бойынша қосымша медициналық қолдау және ұсынымдар көрсету
6	Өзара әрекеттесу ата-анасымен және отбасымен	тиімді бағдарламаны әзірлеуге және ОР бар студенттердің оқу процесін ұйымдастыруға жағдай жасауға ықпал етеді

ОР студенттерімен психологиялық-педагогикалық жұмыстың тиімділігін бағалау үшін келесі **әдістерді** қолдануға болады:

1. Бақылау: ЕББҚ бар студенттерді аудиториялық және аудиториядан тыс сабақтар барысында, олардың оқытушылармен және курстастарымен өзара әрекеттесуі, олардың алдында тұрған проблемаларын анықтау.

2. Оқу жетістіктерін бағалау: емтихан нәтижелерін, тесттерді, тапсырмаларды орындауды және білімді бақылаудың басқа түрлерін бағалау ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерінің оқу материалын қаншалықты сәтті меңгергенін бағалауға көмектеседі.

3. Сұхбат: Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерімен сұхбат олардың жеке қажеттіліктері мен мәселелерін анықтауға және олармен жұмыс істеуде қолданылатын әдістер мен тәсілдердің қаншалықты тиімді екенін бағалауға көмектеседі.

4. Сауалнама: Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің сауалнамасы олардың оқу жағдайларына, білім беру процесінің сапасына және оқытушылар құрамының қолдау мен көмек деңгейіне қанағаттану деңгейін анықтауға көмектеседі.

5. Салыстырмалы талдау: Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерінің оқу нәтижелерін және басқа студенттердің нәтижелерімен әлеуметтік бейімделуін салыстырмалы талдау Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерімен психологиялық-педагогикалық жұмыстың тиімділігін бағалауға көмектеседі.

ЖОО-да инклюзивті оқыту жағдайында мүмкіндігі шектеулі студенттер мен мүгедектердің кәсіби қалыптасуын **психологиялық-педагогикалық қолдау технологиялары** келесідей құрылады:

➤ мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттің кәсіби қалыптасу перспективаларын ескере отырып, нақты кәсіби қызметтің мақсаттарын, міндеттері мен функцияларын талдау;

➤ мызғымас проспективті профессиограмманы әзірлеу және қызметтің болжамды модельдерін және маманның жеке басының модельдерін жасау;

➤ мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттерді кәсібилендірудің диагностикалық құралдарын таңдау;

➤ еңбек қызметін тиімді орындау үшін қажетті мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттердің кәсіби-психологиялық әлеуетін дамытудың психотехнологияларын іріктеу және құрастыру;

➤ объективті және субъективті сипаттағы қиындықтарды жеңуде, күрделі жанжалды жағдайларды шешуде, эмоционалды-салауатты қарым-қатынастарды орнатуда, кәсіби іс-әрекеттің блокаторларын жеңуде психологиялық көмек көрсетуді ұйымдастыру және т. б.;

➤ әкімшіліктің, психологиялық қызметтің, оқытушылардың, білім беру ұйымының оқу-әдістемелік персоналының бірлескен күш-жігерін үйлестіру арқылы қолдау, достық ортаны ұйымдастыру;

➤ Ор бар студенттің кәсіби дамуы бойынша негізделген ұсыныстар дайындау.

Осылайша, болашақ маман ретінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студентті психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу технологиясы жеке тұлғаның жеке қызмет стилін дамыту нәтижесінде өзін-өзі жүзеге асыруға, оқу-кәсіби қызметке қанағаттануын қамтамасыз етуге, кәсіби өзін-өзі тануға көмектесуге бағытталған.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерін психологиялық-педагогикалық қолдаудың тиімді педагогикалық шарттары:

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасау, студенттерге өзін-өзі дамытуға, өмірлік мәселелерді, физикалық және психикалық денсаулыққа байланысты жеке мәселелерді шешуге көмектесу.

- студенттердің кәсіби, әлеуметтік-мәдени және психологиялық бейімделуіне жағдай жасау.

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің сәтті кәсіби өзін-өзі анықтауының басты шарты-олардың кәсіби дайындықтың әр кезеңінде әлеуметтік бейімделуі.

- мүмкіндігі шектеулі Білім алушыларды диагностикалық, түзету-оңалту психологиялық және әлеуметтік сүйемелдеуді қамтамасыз ету.

Инклюзия жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асырудың маңызды шарты-бұл үздіксіз әсер ету жүйесі, осы бағыттағы жұмыстың формалары, әдістері, әдістері. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу процесінде инклюзивті білім беру принциптерін сақтай отырып, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің психофизиологиялық жағдайы мен өмір сүру сапасын едәуір жақсартуға болады.

ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды педагогикалық сүйемелдеудің шетелдік тәжірибесін талдау әрбір білім алушы үшін қажетті **жағдайларды ұйымдастырудың нәтижесі** болып табылатындығын көрсетті:

- өз имиджіне жету (жеке, кәсіби және т. б.);

- білім берудегі өзінің жеке бағытын анықтау;

- шығармашылық, рефлексивті қабілеттерін, интеллектуалдық белсенділігін, өзін-өзі тәрбиелеу қабілетін дамыту; өз болашағы үшін жауапкершілікті қабылдау;

- оқу мотивациясының деңгейін арттыру;

- жеке және кәсіби даму тәжірибесін алу;

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің университеттің білім беру инклюзивті ортасында сәтті бейімделуге дайындығы.

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

1. ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың ерекшеліктерін негіздеңіз.

2. ЖОО білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді сүйемелдеу түрлерін сипаттаңыз.

3. ЖОО-да оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі бағыттарының мазмұнын ашыңыз.

4. ЖОО-да оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдау кезеңдерін сипаттаңыз.

СӨЖ тапсырмалары

1. "ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделін" (келесі компоненттерді қамтитын: мақсаты, міндеттері, мазмұны, нысандары мен әдістері, технологиялары, педагогикалық шарттары, нәтижесі)әзірлеу

Ұсынылатын әдебиеттер:

1 Степанова Н.А. Модель психолого-педагогического сопровождения студентов-инвалидов в период их адаптации к обучению в вузе [электронный ресурс] Режим доступа: <https://psy.su/feed/10593/> (дата обращения: 22.03.2023)

2 Об утверждении Правил психолого-педагогического сопровождения в организациях образования [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026513> (дата обращения: 22.03.2023)

3 О ратификации Конвенции о правах инвалидов [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000288> (дата обращения: 22.03.2023)

4 О ратификации Конвенции о борьбе с дискриминацией в области образования [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000449> (дата обращения: 22.03.2023)

5 Об утверждении Национального плана по обеспечению прав и улучшению качества жизни лиц с инвалидностью в Республике Казахстан до 2025 года [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000326> (дата обращения: 22.03.2023)

6 Закон РК О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования [электронный ресурс] Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&show_di=1&pos=1;-16#pos=1;-16 (дата обращения: 22.03.2023)

7 Лапшова Анна Владимировна, Ваганова Ольга Игоревна, Малеева Мария Сергеевна Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной подготовки студентов вуза // Проблемы современного педагогического образования. 2018. №59-4. [электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologo-pedagogicheskoe-soprovozhdenie-professionalnoy-podgotovki-studentov-vuza> (дата обращения: 22.03.2023).

8 Романович Н.А. Психолого-педагогическое сопровождение студентов с инвалидностью и ограниченными возможностями здоровья на этапе обучения в образовательной организации высшего образования //Социально-педагогическая

1.3.Кәсіби өзін-өзі анықтау университеттің ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді әлеуметтік бейімдеу факторы ретінде

Мақсаты: инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды әлеуметтік бейімдеу тәсілдерін ашу

Жоспар:

1. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді әлеуметтік бейімдеудің мәні
2. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің әлеуметтік бейімделуінің негізгі аспектілері
3. ЖОО-да бейімделу кезеңінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу

Негізгі ұғымдар: әлеуметтік бейімделу, инклюзивті білім беру, қолдау, бейімделу аспектілері.

1. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді әлеуметтік бейімдеудің мәні

Қазіргі жағдайда жоғары оқу орындарында " әлеуметтік модель " басқаша айтқанда, инклюзивті білім беру моделі мүгедектіктің себебі аурудың өзінде емес, қоғамдағы физикалық және ұйымдастырушылық стереотиптер мен кедергілерде екендігіне негізделген. Сондықтан инклюзивті білім беру жағдайында жоғары мектептің негізгі мақсаты арнайы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді жоғары оқу орнының әлеуметтік-білім беру ортасына қосу және оның у әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру үшін арнайы жағдайлар ұйымдастыру болып табылады [1].

Бейімделу процесінің сапасы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің бірқатар субъективті ерекшеліктерімен, сондай-ақ осы процесті психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастырудың объективті шарттарымен байланысты.

Студенттердің университетте оқуға сәтті әлеуметтік бейімделуі үшін келесі жағдайлар қажет:

- біріншіден, студенттерді топтың, кафедраның, факультеттің және университеттің қоғамдық өміріне белсенді тарту;
- екіншіден, оқытушылардың білім алушылармен белсенді коммуникативтік қарым-қатынасын, оқытуға он уәждемесін қалыптастыру;
- үшіншіден, оқу іс-әрекетінің дағдыларын қалыптастыру, мысалы: олардың қалыптасу деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым олардың бейімделу кедергілерін женудің алғышарттары, педагогикалық процесте он нәтижелерге қол жеткізу;

— төртіншіден, оқытушылар мен студенттердің оқу іс-әрекетінің білімін, іскерлігі мен дағдыларын қалыптастыруға мотивациялық бағыт құру;

— бесіншіден, олардың даралығын ескере отырып, білім алушылардың жеке басына достық қарым-қатынасты қамтамасыз ету. Олардың өзін-өзі көрсетуін ынталандыру және педагогикалық процесте оқытудың, дамудың және өзін-өзі дамытудың, тәрбиенің, сондай-ақ өзін-өзі тәрбиелеудің өзара байланысын қамтамасыз ету.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша жұмыстың мазмұнында жоғары оқу орнына бейімделу маңызды кезең болып табылады. Бұл кезеңде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау, қажетті арнайы оқу жағдайларын жасау, студенттер тобында оңтайлы әлеуметтік-психологиялық климатты қалыптастыру қажет. ЖОО-да оқу кезеңінде соматикалық жағдайдың теріс факторларына, өзін-өзі бағалаудың, "ментұжырымдаманың" өзгеруіне және өзін-өзі жүзеге асыруға байланысты жеке деструктивті сипаттамалардың даму қаупінің жоғары көрсеткіштері бар ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге ерекше назар аудару керек.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді жаңа ортаға бейімдеу үшін, ең алдымен, оларды оқу, танымдық іс-шараларға белсендіру, жоғары оқу орындарында білім беру жағдайында әлеуметтік бейімделу процесіне бағытталған іс-шаралар өткізу қажет.

2. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің әлеуметтік бейімделуінің негізгі аспектілері

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерін ЖОО-дағы біртұтас педагогикалық процеске сәтті бейімдеу мәселелерін шешудің әртүрлі тәсілдері бар. Студенттердің оқу процесіне бейімделуінің ұсынылған педагогикалық жағдайларының әртүрлілігін ескере отырып, төрт аспектіні бөлуге болады: физиологиялық, дидактикалық, әлеуметтік-педагогикалық және кәсіби.

Кесте 1

ЖОО жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің әлеуметтік бейімделу аспектілері

	Атауы	Мазмұны
1	Физиологиялық аспект	Қалыптасқан динамикалық стереотиптің өзгеруі, шартты-рефлекторлық байланыстардың жаңа жүйесінің қалыптасуы, әртүрлі аурулармен ауыратын студенттер үшін жаңа кедергілер болатын ортаға бейімделу.
2	Дидактикалық аспект	Білім беру жүйесінің саласына біртіндеп енгізу. Әр түрлі әдістер мен технологияларды қолдану.

3	Әлеуметтік-педагогикалық аспект	Жаңа нормаларды игерудің қиындығы, білім алушылардың жаңа ұжымда белгілі бір әлеуметтік мәртебесін белгілеу және қолдау, ол тек қалыптасады.
4	Кәсіби аспект	Болашақ мамандық жеке тұлғаға қоятын талаптардың сипаты және студенттердің таңдалған кәсіби қызметті сәтті игеруге дайындығы туралы жалпы идеяларды қалыптастыруға бағытталған.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді ЖОО дағы біртұтас педагогикалық процеске тиімді әлеуметтік бейімдеу мақсатында:

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді белсенді студенттік өмірге тарту;
- олардың әлеуметтік байланыстары мен құрдастар ұжымына кірігуін кеңейту;
- студенттік әлеуметтік қызметтерді құру және жұмыс істеу;
- білім беру және оқу бағдарламаларын осы санаттағы студенттердің біліміне бейімдеу;
- ерекше қажеттіліктері бар студенттерді қолдау: әлеуметтік-педагогикалық, психологиялық.

Ғылыми әдебиеттерде екі негізгі түрі қарастырылады өзін-өзі анықтау бір-бірімен тығыз байланысты және адамның бүкіл өмірінде кәсіби өзін-өзі дамытудың ортақ негізі бар: кәсіби және жеке. Кәсіби өзін – өзі анықтау сыртқы жағдайларға, ал жеке өзін-өзі анықтау адамның өзіне байланысты. Көбінесе бұл қиын жағдайлар немесе қиын жағдайлар біреуге өзін-өзі көрсетуге, өзін-өзі анықтау процесінде, содан кейін – бүкіл жұмыс өміріндегі кәсіби қызмет процесінде мағынаны табуға мүмкіндік береді [3].Климов Е. А. үш негізгі компоненттен тұратын кәсіби таңдау моделі ұсынылған:" Мен қалаймын " – " мүмкін "- "қажет", олар өзін-өзі бағалау және қалыптасқан кәсіби таңдау сәйкес келуі керек [4].

Кәсіби бағдар тұжырымдамасында мотивтер мен қажеттіліктерге, тұлғаның құндылық-семантикалық саласына негізделген психологиялық бағыт айқын көрінеді (В. Д.Шадриков, С. Н.Чистякова, Н. с.Пряжников, Е. Ю. Пряжникова, Н. Ф. Родичев және т. б.). Бұл ережелер әсіресе әлеуметтік денсаулық үшін және мүгедектер мен мүгедектердің кәсіби стратегияларды құрудағы ішкі күштерінің жетекші рөлін түсіну үшін өте маңызды. Мүмкіндігі шектеулі жандардың өзін-өзі анықтауы, әлеуметтік бейімделуі және кәсіби бағдарлануы бастапқы болып табылады және олардың кәсіптік даярлықтан өтуінің басты шарты болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттердің жеке және кәсіби өзін-өзі анықтау процесі кәсіби дайындықпен барынша интеграциялануы керек: білім беру бағдарламалары, оңалту, кәсіптік бағдар беру және жұмысқа орналастыру бағдарламалары кешенде іске асырылады және кәсіптік білім беру нәтижелерінің кешеніне қол жеткізуге бағытталған [5].

Инклюзивті кәсіптік білім берудің әр кезеңінде мүмкіндігі шектеулі адамдардың кәсіби және жеке өзін-өзі анықтау ерекшеліктерін қарастырыңыз.

Жоғары оқу орнына түсуге дайындық кезеңінде мүмкіндігі шектеулі және мүгедек талапкерлерге өз мүмкіндіктерін сезінуге көмек көрсетіледі, денсаулығының шектеулерін ескере отырып, кәсіптік даярлық бағытын таңдау туралы шешім қабылдауға ішкі дайындық қалыптасады. Әр студенттің жеке басының ішкі психологиялық әлеуетін ынталандыру, моральдық-эмоционалды қолдау көрсету ерекше маңызға ие [6].

3. ЖОО-да бейімделу кезеңінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі мақсаттары білім беру мекемесінде оқыту факторларына сәтті бейімделу және кәсіптік оқытудың тиімділігін арттыру, таңдалған кәсіпті игеруге тұрақты мотивацияны сақтау және тиісті психологиялық көмек көрсету арқылы болашақ мамандардың жеке басының кәсіби маңызды қасиеттерін дамыту үшін жағдай жасау болып табылады. ОПҚ іс-шараларын жетілдіру қажеттілігі қазіргі уақытта оқу жүктемелері мен білім алушылар ағзасының функционалдық резервтерінің мүмкіндіктері арасындағы айқын теңгерімсіздікке байланысты, нәтижесінде оқуға деген ынтаның төмендеуімен және таңдалған мамандық бойынша маман ретінде одан әрі қызмет етумен, жеке тұлғааралық өзара әрекеттестіктің бұзылуымен, денсаулық жағдайына және оқу жүктемелеріне төзімділікке көптеген шағымдармен көрінетін бейімделмеген бұзылулардың дамуы ықтимал [6].

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге психологиялық көмек, ең алдымен, сессия алдындағы стрессті жеңу, жаңа ұжымға кіру, оқу тобын біріктіру және жеке мәселелерді шешу үшін қажет [7]. Бұл ретте қиындықтар оқытудың бастапқы кезеңінде ғана емес (алғашқы екі семестр) туындайды: ОПШ-мен ауыратын студенттер (әсіресе бірінші курста) ЖОО-дағы оқу қызметінің ерекшеліктері мен жаңа талаптарына, тұру жағдайларына, курстастарымен, жоғары курс студенттерімен, педагогтармен жаңа тұлғааралық қарым-қатынастарға, жаңа Еңбек және демалыс режиміне және т. б. белсенді бейімделген кезде.); бірақ олар ЖОО-да оқудың келесі кезеңдерінде орын алуы мүмкін. ЖОО – да оқудың соңғы кезеңінде, әсіресе өндірістік, ғылыми және біліктілік практикасынан өткеннен кейін, кәсіби білімнің, Дағдылар мен дағдылардың қажетті және қол жеткізілген деңгейін салыстыру, әрі қарайғы кәсіби жолды өз бетінше анықтау өзекті болады. Көбінесе мұндай рефлексиялық талдаудың нәтижелері психологиялық көмекке жүгінуге әкеледі [8]. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу іс-шараларының жүйесі жеке тұлғаның бейімделу мүмкіндіктерін бағалау мен есепке алуды және білім беру мекемесінде оқудың жекелеген кезеңдерінде студенттерге психологиялық көмек көрсетуді ғана емес, сонымен қатар маманға әрі қарайғы қызметте қажетті кәсіби маңызды қасиеттерді қалыптастыруды қамтуы керек.

Ерекше қажеттіліктері бар студенттермен тиімді жұмыс істеу үшін университеттің профессор-оқытушылар құрамы мен куратор-эдвайзерлер төмендегі іс-шараларды жүзеге асыруы керек:

— оқу стрессінің алдын алу бойынша профилактикалық жұмыс жүргізу;

— оқу стрессінің алдын алуды жүргізу;

— алдын алудың негізгі әдісі жоғары мектепте оқуға бейімделу кезінде қолданылады;

— негізгі рөлді эдвайзер кураторлары ойнайды, өйткені олар студенттермен үнемі сөйлеседі және олар шиеленіс жағдайын анықтайды, оны жеңуге көмектеседі. Тіпті студенттермен соның ішінде ерекше қажеттіліктері бар студенттермен ең қарапайым әңгіме оқу кезінде кездесетін мәселелерді шешуге көмектеседі;

— Егер білім алушылар ЖОО-дағы педагогикалық процеске нашар бейімделсе, егер оқытушылар құрамының талаптары оған қол жетімсіз болып көрінсе, онда қосымша жұмыстар жүргізу қажет;

— ата-аналармен байланыста болу керек;

— студенттік үйде тұрған кезде куратор-эдвайзер олардың кіммен тұратынын және олардың оқуына кедергі келтіретін проблемалар бар-жоғын анықтауы керек;

— егер студент жеке өмір сүрсе, онда бұл жерде мәселе біршама күрделі, сондықтан онымен үнемі байланыс қажет;

— әсіресе бірінші курста көптеген проблемалар туындайды (егер басқа қаладан болса) сағыныш): достар табу; сыныптастармен, оқытушылармен, басшылықпен қарым-қатынас; ортаға, қалаға бейімделу және т. б. ;

— көбісі өз эмоцияларын сырттай білдірмейді, эмоцияларын басқара алмайды, одан стресс алады, сондықтан оларды үйретіп, "стресске қарсы иммунитетті" дамыту қажет.

ЖОО-да білім алушыларды ерекше білім беру қажеттіліктері және мүгедектігі бар студенттерді көбейту олардың көпшілігі үшін жоғары кәсіптік білім алу физикалық, соның ішінде әлеуметтік, психикалық денсаулық ресурстарын қалпына келтірудің мақсаты мен құралы болып табылатындығын көрсетеді. Әлеуметтік денсаулық адамның жалпы жағдайы және қоршаған шындықпен, әлеуметтік ортамен байланысу қабілеті ретінде өмірлік, кәсіби өзін-өзі анықтауға дайын адамдардың жеке денсаулығының жетекші құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар үшін бұл процесс көптеген кедергілермен байланысты, оларды ең алдымен медициналық және әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық шараларды қолдану арқылы жеңуге болады.

ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу іс-шараларының құрылымдық схемасы келесі кестеде келтірілген:

**ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды
психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу іс-шаралары**

ЖОО-дағы білім беру процесінің жағдайларына бейімделу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша негізгі жұмыстың мазмұны мыналарды қамтиды:

— әр түрлі ББ-ға түскен студенттерді әлеуметтік-психологиялық, педагогикалық зерттеу және психодиагностикалық зерттеу нәтижелерін талдау және оқуға түскен студенттер арасында бейімделмеген бұзушылықтар белгілері бар немесе жоо-да оқудың бастапқы кезеңінде психологиялық көмекті қажет ететін адамдарды анықтау;

— профессорлық-оқытушылық құрамды студенттердің жеке психологиялық сипаттамаларының нәтижелерімен таныстыру және студенттердің үлгерімін арттыруға, олардың белгілі бір мамандыққа және одан әрі кәсіби қызметке белгілі бір уәждемеге қажетті кәсіби маңызды қасиеттерін қалыптастыруға бағытталған жұмыс барысында осы деректерді есепке алу;

— білім беру мекемесінде, оның ішінде жоғары оқу орындарында оқу жағдайларына бейімделу қиындықтары бар адамдарды ерте анықтау мақсатында динамикалық бақылау процесінде жүргізілетін студенттердің әлеуметтік-психологиялық және психофизиологиялық жай-күйін зерделеу;

— оқу процесінде бейімделмеген қиындықтарға тап болған ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен психокоррекциялық іс-шаралар өткізу, сондай-ақ өмірлік проблемалары бар студенттерге психологиялық көмек көрсету. ЖОО білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық қолдаудың маңызды бөлігі тұтас педагогикалық процесс барысында тренингтік сабақтар кешені арқылы кәсіби маңызды

қасиеттерді қалыптастыру болып табылады. Біріншіден, олар ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді дененің психоэмоционалды және функционалды жағдайын өзін-өзі реттеу дағдыларына үйретуге, қажетті коммуникативті қасиеттер мен тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларын дамытуға, сондай-ақ кәсіби қызметтің сәттілігін анықтайтын құндылық бағдарларын қалыптастыруға бағытталуы керек. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу іс-шараларына бітіруші кафедралардың ОПК, сондай-ақ факультеттің басқа кафедраларын тарту қажет.

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

1. Студенттердің сәтті әлеуметтік бейімделуінің негізгі шарттарын анықтаңыз
2. Ерекше білім беру қажеттіліктері студенттерінің оқу процесіне әлеуметтік бейімделу аспектілерін анықтаңыз
3. Ерекше қажеттіліктері бар студенттердің оқу-тәрбие процесіне бейімделу ерекшеліктерін талдаңыз
4. Ерекше қажеттіліктері бар студенттердің университеттегі оқу-тәрбие процесіне әлеуметтік бейімделуіне жағдай жасау бойынша ұсыныстар беріңіз.

СӨЖ үшін тапсырмалар

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді сәтті әлеуметтік бейімдеу үшін әдістемелік ұсыныстар жасаңыз.
2. "Университеттік білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің әлеуметтік бейімделуі" тақырыбына эссе жазыңыз.

Ұсынылатын әдебиеттер:

1. Македонская О.А., Семейкина К.С. Формирование социальной компетентности у студентов с ограниченными возможностями здоровья в условиях вуза // Сборник статей Российско-китайской международной конференции по высшему специальному образованию 15-16 июля 2017 г. Суйхуасский университет, г. Суйхуа, КНР. С. 3-18
2. Пряжникова Е.Ю. Проблема профессионального ориентирования лиц с ограниченными возможностями здоровья//Мой ориентир. Информационно-справочный ресурс Министерства образования Московской области. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://мой-ориентир.рф/публикации/problema-professionalnoy-orientatsii/> (дата обращения 03.03.2018)
3. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /Н.С.Пряжников. М.: Издательский центр «Академия», 2008. 320 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2004. 304 с.
5. Старобина Е.М., Гордиевская Е.О., Кузьмина И.Е. Профессиональная ориентация лиц с учётом ограниченных возможностей здоровья/Е.М. Старобина, Е.О. Гордиевская, И.Е. Кузьмина. Форум: ИНФРА. М., 2013. 352 с.

6. Чистякова С.Н., Родичев Н.Ф. Изменение проблемного поля поддержки профессионального самоопределения учащихся // Непрерывность образования и профессиональной карьеры учащейся молодежи: вчера, сегодня, завтра: Научно-практическая конференция с международным участием / Сб. материалов. М.: Изд-во «Экон-Информ», 2017. С. 3–9.

1.4. Арнайы білім беруге қажеттілігі бар оқушылардың тұлғасының психологиялық-физиологиялық ерекшеліктері

Мақсаты: Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің жеке басының психологиялық және физиологиялық ерекшеліктерін олардың бұзылуының сипаты және олардың әлеуметтік-психологиялық дамуына әсерін талдау арқылы ашу.

Жоспар:

1. Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың білім беру ортасына бейімделуін қиындататын факторлар
2. Психофизиологиялық бұзылыстардың түрлерінің классификациясы
3. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың психологиялық ерекшеліктері
4. Әртүрлі нозологиялық топтардағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің психологиялық-физиологиялық ерекшеліктері.

Негізгі ұғымдар: ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер, психологиялық-физиологиялық ерекшеліктер, нозологиялық топтар, психикалық синдромдар кешені, әлеуметтік кемшілік, өзіндік тиімділік.

1. Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың білім беру ортасына бейімделуін қиындататын факторлар

Қазақстанда 2022 жылғы мәліметтер бойынша 0 мен 18 жас аралығындағы 175 мыңнан астам мүгедек бала ерекше жағдайға мұқтаж.

Оның ішінде 140 мың бала білім мен тәрбиемен қамтылған. Егер мәліметтерді жинау кезінде колледждерде 2100 адам оқитын болса, онда 18327 бала үйде оқиды (<https://zhaiypress.kz/ru/news/bolee-175-tysyach-kazaxstanskix-detej-invalidov-nuzhdayutsya-v-osobyx-usloviyax>).

Бұл жас санатына ерекше білім беру қажеттілігі бар адамдардың жалпы санының 12-13% ғана кіреді. Ерекше білім алу қажеттілігі бар адамдардың жартысынан көбі еңбекке қабілетті жастағы адамдар.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметі бойынша адам денсаулығы денсаулық сақтау жүйесіне 10% және 50% – адамның қоршаған орта әсерінен қалыптасатын өмір салтына, таңдау құқығына, өмір сүру сапасына және денсаулықты нығайту мүмкіндіктерінің қолжетімділігіне байланысты. (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000326>). Білім деңгейі, қолайлы әлеуметтік-психологиялық жағдайларды қалыптастыру, денсаулықты нығайту мен өмір сапасын арттырудың қолжетімді мүмкіндіктерімен қатар, ұлтты сауықтырудың,

жастардың дені сау ұрпақты қалыптастырудың қуатты болжаушылары болып табылады.

Мүгедектік – оқушылардың оқуға және күнделікті өмірге қабілетін шектейтін физикалық және психикалық кемістіктердің әртүрлі түрлерін сипаттайтын кең термин. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерде байқалуы мүмкін кейбір психофизиологиялық ерекшеліктерге мыналар жатады (*Martin, A.J., Newton, K., & Sperling, R. (2020) Educational psychology and students with special needs. In A.J. Martin., R. Sperling., & K. Newton (Eds). Handbook of educational psychology and students with special needs (pp. 1-14)*):

Физикалық кедергілер.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерде моторика, қозғалыс координациясы, тепе-теңдік және оқуды және күнделікті тапсырмаларды қиындататын көптеген басқа физикалық аспектілерде қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Сенсорлық проблемалар.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар кейбір студенттерде есту, көру, иіс, сенсорлық және басқа да сенсорлық қабылдау проблемалары болуы мүмкін, бұл оқуды және күнделікті өмірді қиындатуы мүмкін.

Когнитивті проблемалар.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерде түсіну, қабылдау, ақпаратты өңдеу, есте сақтау және оқуды қиындататын көптеген басқа когнитивтік функцияларда қиындықтар болуы мүмкін.

Қазіргі білім беру ортасы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің қажеттіліктерінің алуан түрлілігінің барлық талаптарына жауап беруі керек. Мұндай студенттердің тұлғалық өзін-өзі жүзеге асыруы және толыққанды әлеуметтік өмірі оларға әлеуметтік-психологиялық қолдау түрінде жасалған жағдайларға, өмір сүру жағдайларына және білім сапасына тікелей байланысты. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар кейбір студенттердің құрдастарымен, мұғалімдерімен және басқалармен қарым-қатынаста, араласуда және өзара әрекеттесуінде қиындықтар болуы мүмкін. Бұл проблемалар мұндай студенттердің мінез-құлқындағы қиындықтардан туындауы мүмкін: гипербелсенділік, агрессивті мінез-құлық, стресске адекватты емес реакциялар және т.б. Осыған байланысты ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер оқуда және күнделікті өмірде қосымша қолдау мен көмекті қажет етуі мүмкін, мысалы, бейімделген технологиялар, дараланған оқыту және т.б.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің бірнеше негізгі психофизиологиялық ерекшеліктері бар:

Анықтауға болатын бірінші ерекшелік – концентрацияның төмен деңгейі. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер ұзақ уақыт бойы зейінді ұстау қиынға соғады, әсіресе оларда зейін тапшылығының гиперактивтілігінің бұзылуы (ADHD) болса. Олар тез шаршап, оқу процесіне қызығушылықтарын жоғалтуы мүмкін. Бұл жүйке жүйесінің жұмысындағы теңгерімсіздікке, сондай-ақ тез және таяз тыныс алуға байланысты, бұл денені оттегімен қамтамасыз етудің бұзылуына және концентрацияның төмендеуіне әкелуі мүмкін. Студенттерге дұрыс тыныс алудың маңыздылығын түсінуге және тыныс алу

жүйесінің жұмысын жақсарту үшін тиісті жаттығуларды жасауға көмектесу маңызды.

Екінші ерекшелігі – өзін-өзі бағалаудың төмендігі және өзіне деген сенімділігі. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер, әсіресе оқуда қиындықтарға тап болған жағдайда, өз қабілеттеріне жеткіліксіздік немесе сенімсіздік сезімін сезінуі мүмкін. Мұндай студенттерге қосымша қолдау мен мотивация қажет екенін есте ұстаған жөн.

Үшінші ерекшелік – аландаушылық пен стресс деңгейінің жоғарылауы. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер гипоталамус-гипофиз-бүйрекүсті безі жүйесінің жұмысындағы өзгерістерден туындауы мүмкін оқудағы және әлеуметтік бейімделудегі қиындықтарға байланысты жиі аландаушылық пен стрессті сезінуі мүмкін. Мұндай студенттер үшін мазасыздық пен стресс деңгейін төмендету үшін қолайлы білім беру ортасын құру маңызды.

Төртінші белгі – моторика және үйлестіру саласындағы бұзушылықтар. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерде қозғалыс дағдылары мен үйлестіру проблемалары болуы мүмкін, әсіресе дамуында ауытқулар болған жағдайда. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерде қан қысымының жоғарылауы және жүрек ырғағының бұзылуы мүмкін, бұл оқу процесінде шаршауға, бас ауруына және шатасуға әкелуі мүмкін. Оқу процесін ұйымдастыру және оқу үшін қолайлы жағдай жасау кезінде осы ерекшеліктерді ескеру маңызды.

Бесінші ерекшелік – көрнекі және дыбыстық ынталандыруға сезімталдықтың жоғарылауы. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар кейбір студенттердің көру және есту стимулдарына сезімталдығы жоғары болуы мүмкін, бұл зейінін шоғырлану мен оқу процесін қиындағады.

Осы факторлардың барлығы мүмкіндігі шектеулі оқушылардың білім беру ортасына бейімделуін айтарлықтай қиындағады және оларда әлеуметтік жеткіліксіздіктің дамуына әкеледі. Әлеуметтік жеткіліксіздік өзіне-өзі қызмет етудің қиындықтарын қамтиды; физикалық тәуелсіздікті шектеу; жасына сәйкес келетін қызметпен айналысу мүмкіндігін шектеу; шектеулі Экономикалық еркіндік, толыққанды кәсіби қызметтің қиындығы, қоғамға интеграцияның қиындығы. Мұндай студенттер оқу және коммуникативтік қызметте қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Зерттеулерге сәйкес, физиологиялық деңгейдегі бұзылулар біріншілік, ал психологиялық, әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық деңгейдегі бұзылулар қайталама және қайтымды болуы мүмкін. Бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар жастардың табысты әлеуметтенуін қамтамасыз ете алатын экологиялық ұйымдастырылған білім беру ортасы.

2. Психофизиологиялық бұзылыстардың түрлерінің классификациясы.

Физиологиялық деңгейдегі патология психикалық дамудың бұзылуына әкеледі. Психикалық даму бұзылыстарының классификациясы бойынша В.В. Лебединский (*Лебединский В.В. Балалық шақтағы психикалық даму бұзылыстары. – М.: Академия, 2003*), психикалық даму бұзылыстарының

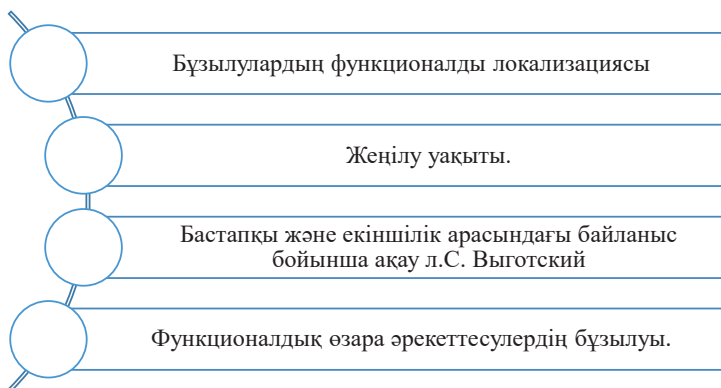
сапалық ерекшеліктеріне негізделген: дамудың артта қалуы; дамудың айқын диспропорционалдылығы (асинхрониясы); оқшауланған зақымдану, жеке функцияларды жоғалту, бұзушылықтардың келесі түрлері бар, 1-суретті қараңыз.

Сурет 1. Бұзушылықтардың түрлері.

Бұл бұзылулардың түрлері бір-бірімен өзара әрекеттесе алатынын және жиі әртүрлі комбинацияларда көрінетінін атап өткен жөн. Тиісінше, мүмкіндігі шектеулі әрбір оқушының психофизиологиялық және әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерінің өзіндік жеке диапазоны болады.

Ғалым Виктор Васильевич Лебединский жоғарыда аталған классификацияның негізіне келесі типологиялық критерийлерді жатқызады (Лебединский В.В. Балалық шақтағы психикалық даму бұзылыстары. – М.: Академия, 2003):

Сурет 2. Типологиялық критерийлер

Балалық шақтағы психикалық дамудың бұзылу түрлері

1. *Бұзылулардың функционалды локализациясы.* Ол патологиялық процестің нәтижесінде психиканың қандай нақты функциялары бұзылатынын сипаттайды:

– Ми қыртысында локализация. Бұзылулардың бұл түрі ми қыртысының дисфункциясымен байланысты және сөйлеу, бұлшықеттерді үйлестіру, назар аудару және есте сақтау бұзылыстары сияқты әртүрлі бұзылуларға әкелуі мүмкін.

– қыртыс асты құрылымдарында локализация. Бұзушылықтың бұл түрі базальды ганглийлер, таламус және гиппокамп сияқты субкортикалық құрылымдардың дисфункциясымен байланысты және мінез-құлықтың, эмоционалдық реакциялардың және армандардың өзгеруі сияқты бұзылуларға әкелуі мүмкін.

– Нейрондық байланыстардағы локализация. Бұзушылықтың бұл түрі мидың әртүрлі бөліктері арасындағы нейрондық байланыстардың дисфункциясымен байланысты және дислексия, дискалькулия, аутизм және т.б. сияқты әртүрлі бұзылуларға әкелуі мүмкін.

– перифериялық жүйке жүйесінде локализация. Бұзылулардың бұл түрі перифериялық жүйке жүйесінің дисфункциясымен байланысты және әртүрлі бұзылуларға әкелуі мүмкін, мысалы, көру, есту, тактильді сезімталдық және т.б.

Эндокриндік жүйеде локализация. Бұзылулардың бұл түрі эндокриндік жүйенің дисфункциясымен байланысты және әртүрлі бұзылуларға әкелуі мүмкін, мысалы, физикалық және психикалық дамудың кешігуі, етеккір циклінің бұзылуы, тәбеттің бұзылуы және т.б.

2. *Жеңіл уақыты.* Бұл критерий өмірдің қай кезеңінде психикалық дамудың бұзылуы болғанын сипаттайды:

– Пренатальды жарақат. Бала туылғанға дейін болған бұзушылықтар генетикалық бұзылулармен, ұрыққа қоршаған ортаның әсерімен, ананың жұқпалы ауруларымен және т.б. ішкі органдар және т.б.

– Ерте балалық шақтағы жеңіліс. Ерте балалық шақта орын алған бұзушылықтар әртүрлі факторлармен байланысты болуы мүмкін, мысалы, балаға жеткіліксіз күтім, патологиялық босану немесе перинаталдық кезең, жұқпалы аурулар, бас жарақаттары және т.б. Бұл бұзылулар ақыл-ойдың артта қалуына, сөйлеу дамуының кешігуіне, әлеуметтік бұзылыстарға әкелуі мүмкін. бейімделу, гиперактивтілік және т.б.

– Кеш балалық шақтағы зақымдануы. Қартайған кезде пайда болатын бұзылулар жұқпалы аурулар, бас жарақаттары, жүйке жүйесінің аурулары және т.б. сияқты әртүрлі факторлармен байланысты болуы мүмкін. Бұл бұзылулар мінез-құлық бұзылыстары, эмоционалдық бұзылулар, сөйлеу бұзылыстары және т.б. сияқты әртүрлі бұзылуларға әкелуі мүмкін.

3. Л.С.Выготский бойынша біріншілік және екіншілік ақауға байланысы. Л.С. Выготский тұжырымдамасы бойынша біріншілік кемістік – болашақта екіншілік ақаудың пайда болуына әкелетін дамудың бастапқы бұзылуы.

Екіншілік кемістік – психикалық дамудың әртүрлі салаларындағы ауытқулар түрінде көрінетін біріншілік кемістіктің салдары.

Біріншілік және екіншілік кемістіктердің арақатынасына қарай психикалық дамудың бұзылыстарын келесідей жіктеуге болады:

– Симптоматикалық бұзылулар. Бұл бұзылулар тобында біріншілік және қайталама ақаулар бір-бірімен әрекеттеседі, бірақ салыстырмалы тәуелсіздігін сақтайды. Мұндай бұзылулар дененің жеке функцияларымен немесе жүйелерімен байланысты белгілер кешені ретінде көрінеді. Мұндай бұзылулардың мысалдары дислексия, дискалькулия, дизартрия және т.б.

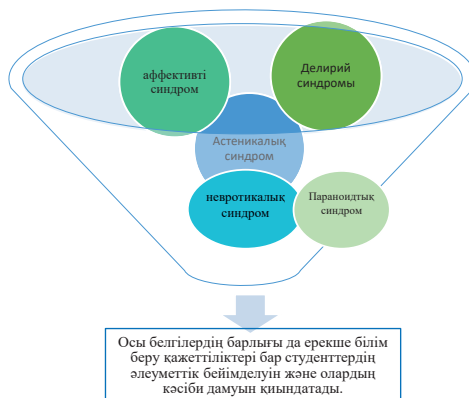
– ақаудың орнын толтыру. Бұл бұзылулар тобында біріншілік кемістік қайталама ақаумен ішінара немесе толық өтелуі мүмкін. Мұндай бұзылулар ағзаның функцияларын немесе жүйелерін бұзуды өтеуге мүмкіндік беретін алмастырғыш қабілеттердің дамуы түрінде көрінеді. Мұндай бұзылыстарға мысал ретінде афазия, агнозия, апраксия және т.б.

– Дефект-перестройка. Бұл бұзылулар тобында біріншілік ақау ағзаның функцияларын немесе жүйелерін қайта құрылымдауға әкеледі, бұл өз кезегінде қайталама ақаудың пайда болуына әкеледі. Мұндай бұзушылықтар жеке дене жүйелерімен байланысты психикалық процестер мен функциялардың құрылымындағы өзгерістер түрінде көрінеді. Мұндай бұзылулардың мысалдары балалық аутизм, Даун синдромы, Аспергер синдромы және т.б.

4. *Функционалды өзара әрекеттесудің бұзылуы.* Бұл критерий әртүрлі функционалды жүйелер арасындағы өзара әрекеттесудің бұзылуының ерекшеліктерін көрсетеді, мысалы, қабылдау, ойлау, сөйлеу және т. б. мысалы, аутизммен ауыратын балаларда функционалды өзара әрекеттесудің бұзылуы байқалады, олар өз тәжірибелерін жаңа жағдайларға бейімделу үшін қолдана алмайтындығынан көрінеді, басқалардың эмоцияларын түсіне алмайды және эмоционалды түрде жауап бере алмайды. Бұған даму асинхрониясын да жатқызуға болады. Мысалы, дислексиямен ауыратын балаларда оқу және жазу дағдылары жас нормаларынан артта қалған кезде дамудың асинхрондылығы байқалады, ал басқа когнитивті функциялар қалыпты немесе тіпті асып түсуі мүмкін.

Зақымданудың ерекше және түріне байланысты олар ерекше білім беру қажеттіліктері бар бар студенттердің бейімделуі мен әлеуметтенуінде қиындықтар тудыратын психикалық белгілер кешенімен бірге жүреді. Осы психофизиологиялық ерекшеліктерді білу мұндай студенттердің қажеттіліктері мен шектеулерін түсінуге көмектеседі, бұл олармен қарым-қатынас процесін жақсартады және әлеуметтік жетіспеушіліктің одан әрі өсуін бәсеңдетуге көмектеседі.

А. Л. Венгердің синдромдық тәсіліне сәйкес (*Семаго М. М. девиантты Даму типологиясы / / мектеп психологы. — 2005. — №23*), психикалық бұзылулар белгілі бір неврологиялық және психологиялық механизмдер негізінде түсіндірілуі мүмкін синдромдар ретінде қарастырылады. Әрбір синдром аурудың түрін анықтау үшін қолдануға болатын белгілердің белгілі бір жиынтығымен сипатталады. Автор келесі психикалық синдромдарды анықтайды 3-суретте.

Сурет 3. Психикалық синдромдар.

1. Аффективті синдром-бұл көңіл-күй мен эмоционалды фонның бұзылуымен сипатталатын белгілер жиынтығы.

2. Делирий синдромы-делирийдің болуымен сипатталатын синдром-сананың шатасуы, галлюцинация, сандырақ және басқа да ойлау бұзылыстары.

3. Астениялық синдром-бұл жалпы әлсіздіктің, физикалық және психикалық шаршаудың, өнімділіктің төмендеуімен сипатталатын синдром.

4. Невротикалық синдром – бұл мазасыздық, обсессивті-компульсивті бұзылулар және т. б. сияқты әртүрлі невротиалық бұзылулардың болуымен сипатталатын белгілер кешені

5. Параноидтық синдром-бұл параноидтық идеяциялардың болуымен сипатталатын синдром-оған қарсы қудалау немесе қастандық жасау туралы тұрақты және шындыққа жанаспайтын сенімдер.

Осы белгілердің барлығы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерінің әлеуметтік бейімделуін және олардың кәсіби дамуын қиындатады. Дұрыс құрылған оқыту бұл студенттердің дамуына үлкен әсер етіп, олардың қоғамдағы бейімделуі мен қарым-қатынасын жақсарты алады. Л. С. Выготскийдің айтуынша, ерте жаста балалардың мінез-құлқында туа біткен жеке қасиеттер жиі кездеседі. Бала өскен сайын әлеуметтік сатып алынған қасиеттер басым бола бастайды. Адам жетілмеген психикамен туады және жасына дейін адамның психикасы дами береді. Бұл мүмкіндігі шектеулі балаларды дұрыс тәрбиелеу және оқыту арқылы психофизиологиялық бұзылулардың салдарын азайтуға және олардың қоғамға қосылуына және басқа адамдармен бейімделу қатынастарын құруға, кәсіпті игеруге және қоғамның толыққанды мүшесі болуға барлық мүмкіндіктер бар екенін көрсетеді. Көбінесе бұл мүгедектігі бар адамдардың психологиялық проблемалары олардың физикалық кемістігін жеңу және табысты болу мүмкіндіктерін тежейді.

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің психологиялық ерекшеліктері

Мүмкіндігі шектеулі адамдар басқалардың жағымсыз қарым-қатынастары мен стереотиптеріне, сондай-ақ күнделікті өмірде кездесетін қиындықтарға байланысты өзін-өзі бағалауы мен өзін-өзі тиімділігінің төмендігін сезінуі мүмкін.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерде өте төменнен өте жоғары деңгейге дейін өзгертін сәйкес келмейтін өзін-өзі бағалау болуы мүмкін. Олар психологиялық қорғаныс пен эгоцентризмнің көрінуіне байланысты өз қабілеттерін асыра бағалай алады. Бұл студенттер фобияларды дамыта алады, олар шамадан тыс немесе шабыттандыруы мүмкін және қарым-қатынас тапшылығынан зардап шегуі мүмкін, бұл жалғыздықтан қорқуға және басқа адамдармен байланыста болудан аулақ болуға әкеледі.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттері қоғамда өмір сүру үшін қажетті білімнің, дағдылардың және дағдылардың тапшылығын сезінуі мүмкін және мүгедектік мәртебесіне байланысты физикалық мүмкіндіктері мен заңды құқықтарының шектеулі екенін түсінуі мүмкін. Бұл "үйренген дәрменсіздік" жағдайына әкелуі мүмкін, онда олар өз өмірлерін басқара алмайтындықтарын немесе тағдырларына әсер ете алмайтындықтарын сезінеді. Бұл жағдай депрессияны, мазасыздықты және мотивацияның төмендеуін тудыруы мүмкін, бұл оқу ортасында қиындықтарды жеңуді қиындатады. Өзін-өзі тиімділігі төмен мүгедектер қиындықтарды асыра сілтейді және көбінесе оларды жеңе алмайды.

А.Бандураның айтуынша, "өзін-өзі тиімділік" адамның өмірлік жағдайлардың талаптарын қанағаттандыру үшін өз ресурстарын жұмылдыру қабілетіне деген сенімін көрсетеді. Алайда, гиперпекция жағдайында бұл сенім қалыптаспауы мүмкін. "Үйренген дәрменсіздік" және "өзін-өзі тиімділік" сезімі жауапкершіліктің эмпирикалық аналогы болып табылатын локус-бақылау ұғымымен байланысты. Бақылау локусы адам өзінің өміріндегі оқиғаларды бақылау көзі деп санайтын орынды сипаттайды. Адамның бақылау локусын қайда орналастыратынына байланысты екі түр туралы айтуға болады: ішкі және сыртқы бақылау локусы.

Ішкі бақылау локусы бар адамдар өздерінің өміріндегі оқиғаларды басқара алады және сол оқиғаларға сәйкес әрекет ете алады деп санайды. Олар өз күштеріне сенімді, өмірлеріне әсер ету және шешім қабылдау қабілеттеріне сенімді. Ішкі бақылау локусы бар адамдар әдетте стрессті жақсы жеңе алады және өзгертін жағдайға жақсы бейімделе алады.

Сыртқы бақылау локусы бар адамдар, керісінше, олардың өмірін бақылау көзі сыртқы ортада деп санайды және өмірдегі оқиғалар олардың бақылауында болмайды. Олар өз проблемалары үшін басқа адамдарды, жағдайларды немесе сыртқы жағдайларды кінәлауға бейім және олар үшін жауапкершілікті сезінбейді. Сыртқы бақылау локусы бар адамдар қиын жағдайларда көбірек стресс пен дәрменсіздік сезімін сезінуі мүмкін.

Егер мүмкіндігі шектеулі бала гиперпекция жағдайында тәрбиеленсе және ол үшін бәрі жасалса, оның сыртқы локус-бақылау қалыптасуы ықтимал. Бұл жағдайда мүмкіндігі шектеулі бала өзінің жетістігін сәттілікпен, ал сәтсіздігін

сыртқы жағдайлармен және басқа адамдармен байланыстырады. Бұл стресстің, мазасыздықтың жоғарылауына әкелуі мүмкін, "өзін-өзі тиімділік" сезімін дамыту үшін тәжірибе жинақтауды қиындатады, адам қиындықтарды жеңуге тырысады. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың барлық осы психологиялық ерекшеліктері мен проблемалары қоғамда және білім беру ортасында бейімделуге және өзін-өзі жүзеге асыруға теріс әсер етеді, бұл әртүрлі нозологиялық топтарға сәйкес оқытуда жеке тәсілді қолдану қажеттілігін тудырады.

2. Әртүрлі нозологиялық топтардағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің психологиялық-физиологиялық ерекшеліктері

Есту қабілеті бұзылған студенттердің психологиялық-физиологиялық ерекшеліктері.

Есту жеткіліксіздігінің екі негізгі түрі бар-есту қабілетінің жоғалуы және саңырау. Саңырау-бұл есту қабілетінің толық болмауы немесе оның төмендеу дәрежесі, онда сөйлеуді қабылдау мүмкін болмайды. Абсолютті саңырау сирек кездеседі. Сөйлеу жағдайына байланысты саңырау балалардың екі тобы бөлінеді: конгендік және сатып алынған саңыраулар. Ерте балалық шақта саңырау болып туылған немесе саңырау болған балалар сөйлеу мен тілді үйрету басталғанға дейін "қауымдық саңырау"деп аталады. Мұндай балалар көбінесе сөйлей алмайды, өйткені олардың дыбыстық ақпаратты есту және қабылдау тәжірибесі жоқ. Кейінірек өмірде саңырау болып қалған балалар сөйлеу мен тілді үйренуді бастағаннан кейін. Балалардың бұл тобы "сатып алынған саңыраулар" деп аталады. Мұндай балалар жарақат, ауру немесе қоршаған орта әсерінен саңырау болуы мүмкін (мысалы, ұзақ мерзімді шу). Есту қабілетінің жоғалуына дейін Сөйлеу мен тілді дамыта бастаған осы топтың балалары тілдік дағдыларды дамыта алады және сөйлеу мен тілді қалпына келтіруге көбірек мүмкіндік алады.

Жалпы, есту қабілеті бұзылған студенттер-студенттердің ерекше санаты. Оқу процесінде олардың психофизикалық дамуының ерекшелігіне байланысты қиындықтар жиі кездеседі. Тіпті ішінара есту қабілетінің жоғалуы адам мен қоғам арасында кедергі жасайды, білімді игеруді қиындатады, әлеуметтік және еңбек қызметін шектейді, жеке дамуға із қалдырады.

Есту қабілеті бұзылған студенттерге жеке дамудың келесі ерекшеліктері тән:

- өзіне деген сенімсіздік;
- қателік жасаудан қорқу;
- ата-аналарына (туыстарына)гипертрофиялық тәуелділік;
- өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі (төмен немесе жоғары);
- бұл жаңа жағдайларға бейімделу қабілетінің төмендігі, қарым-қатынасқа

деген ұмтылыс;

– эмоционалды көріністерді саралаудағы қиындықтар, бұл нақты жағдайды бұрмаланған қабылдауға және нәтижесінде жанжалды жағдайларға әкеледі (Лызь, Н. А., Лабинцева И.С. Жоғары білім берудегі студенттердің қызметін ұйымдастыру: оқу құралы/ Н. А. Лызь, И. С. Лабын – цева; Оңтүстік федералды

университет. – Ростов-на-Дону-Таганрог: Оңтүстік федералды университетінің баспасы, 2018 ж. – 93 б.).

Көру қабілеті бұзылған студенттердің психологиялық-физиологиялық ерекшеліктері.

Көру уақыт пен кеңістіктегі бағдарлауда, сондай-ақ кез келген әрекетте, соның ішінде танымдық әрекетте маңызды рөл атқарады. Егер визуалды анализатордың функциялары бұзылса, бұл әлемді тануда, ондағы бағдарлауда және басқа адамдармен қарым-қатынаста қиындықтарға әкелуі мүмкін. Әлемдік педагогикалық тәжірибеде көру функциясының бұзылу дәрежесіне байланысты Зағип және нашар көретін студенттерді ажыратады. Көру қабілеті бұзылған студенттер-көру қабілеті әртүрлі дәрежедегі және көру қабілеті бұзылған жастағы адамдардың гетерогенді тобы. Бұл олардың сенсорлық жүйесіне, танымдық процестеріне және жеке дамуына әсер етуі мүмкін. Көру қабілеті бұзылған студенттердің психологиялық ерекшеліктерінің ішінде өзін-өзі бағалаудың төмендігі, өзіне деген сенімсіздік, талаптардың төмен деңгейі, мазасыздық және әлеуметтік қорқыныштың болуы. Мұндай студенттердегі танымдық процестер әлсіреуі мүмкін, мысалы, қабылдау баяу және дәл болмауы мүмкін, ал визуалды сурет схемалық және кедейленген болуы мүмкін. Олар белсенділік, көлем, концентрация, ауысу және таралу сияқты жеткілікті дамымаған зейін қасиеттеріне ие болуы мүмкін. Мұндай студенттердің жадында жеткілікті үлкен ақпарат болуы мүмкін, бірақ бұл ақпарат олар үшін маңызды. Сондай-ақ, мұндай студенттер сезімтал бейнесі жоқ ұғымдарды ресми түрде игеруде және дерексіз білімнің пәндік мазмұнымен толтыруда қиындықтарға тап болуы мүмкін. Салыстыру, жіктеу және жалпылау сияқты кейбір ойлау операциялары оларда сау адамдарға қарағанда кешірек қалыптасуы мүмкін.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған студенттердің психологиялық-физиологиялық ерекшеліктері

Тірек-қимыл аппараты проблемалары бар студенттер ерікті қозғалыстарда ішінара немесе толық шектеуді сезінуі мүмкін. Мұндай бұзылулар жарақаттанудан немесе аурудан туындауы мүмкін және мұндай бұзылулары бар студенттер санаты біркелкі емес. Бұл студенттерді жіктеу үшін оларды қозғалыс бұзылыстарының көріну сипатына қарай бірнеше топқа бөлуге болады:

– аз мобильді топ (төменгі аяқтың жарақатына байланысты олар тек арбада жүре алады);

– қозғалыста қиындықтарды сезінетін адамдар тобы (ортопедиялық құралдарды қолдану арқылы қозғалу мүмкін: балдақ, таяқ, жаяу жүргіншілер және т.б.);

– өз бетінше қозғалатын, бірақ жоғарғы аяқтарының зақымдануы бар топ;

– өз бетінше қозғалатын церебральды сал ауруы (СБ) бар студенттер тобы (сөйлеу қабілетінің ауыр бұзылыстары және жалпы моторлы ебедейсіздігі бар);

ДЦП-мен ауыратын қозғалғыштығы төмен студенттер (Лыз, Н. А., Лабынцева, И. С. Жоғары оқу орындарында студенттердің іс-әрекетін ұйымдастыру: оқу құралы / Н. А. Лыз, И. С. Лабынцева; Оңтүстік федералдык университет. – Ростов-на-Дону – Таганрог: Баспа үйі Оңтүстік федералдык университеті, 2018. – 93 б.).

Білім беру мекемелерінде мұндай студенттер архитектуралық қол жетімділікті және студенттік ортада толыққанды өзара әрекеттесуге кедергі келтіретін коммуникативті кедергілерді жеңуді қажет етеді. Эстетикалық, интеллектуалдық, эмоционалдық және мотивациялық факторлар оқу процесінде тірек-қимыл аппараты бұзылған студенттерге кедергілер тудыруы мүмкін. Эстетикалық тосқауыл жағымсыз көріністен немесе мінез-құлықтан туындауы мүмкін, ал интеллектуалды тосқауыл ойлау жылдамдығының айырмашылығынан туындауы мүмкін. Мотивациялық және эмоционалды кедергілер ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге эмпатияның болмауынан, эмпатия, қарым-қатынас жасай алмауынан, олардың мәселелерін түсінуден туындауы мүмкін. Ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың толыққанды оқу әлеуетін қамтамасыз ету үшін толерантты көзқарас және олардың жалпы психологиялық ерекшеліктерін білу қажет.

Мұндай сипаттамаларға жоғары өзін-өзі бағалау, пассивтілік, ашуланшақтық, фобия, төмен өнімділік, тез шаршағыштық, қызығушылықтың жоғалуы, дамымаған ерік-жігер (мақсат қою, табандылық, бастамашылық, тәуелсіздік, ұстамдылық) және құрдастарымен салыстырғанда, мүмкін моторлық мазасыздық жатады. Мүгедектігі ауыр оқушыларда зейін мен есте сақтау қабілетінің бұзылуы байқалады (ауызша есте сақтау қабілеті визуалды және тактильді, аландаушылық, зейіннің қысқа шоғырлануы, ауысу қиындықтары, есте сақтау қабілетінің төмендігі).

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер туралы толық сипаттаңыз?
2. Студенттердің ерекше білім беру қажеттіліктері қандай психофизиологиялық проблемалады тудырады?
3. А. Л. Венгердің синдромдық тәсіліне не кіретінін зерттеңіз?
4. А. Бандурдың "өзіндік тиімділік" ұғымын анықтаңыз?
5. Локустың қандай түрлерін білетіндігіңізді талдаңыз?
6. Есту қабілеті бұзылған студенттердің психологиялық ерекшеліктерін сипаттаңыз.
7. Көру қабілеті бұзылған студенттердің психологиялық ерекшеліктерін сипаттаңыз.
8. Тірек-қимыл аппараты бұзылған студенттердің психологиялық ерекшеліктерін сипаттаңыз.

Қатынастарды басқару жүйесіндегі тапсырмалар

"Психикалық дамудың бұзылуының жіктелуі" (Лебединский В. В. балалық шақтағы психикалық дамудың бұзылуы. – М.: Академия, 2003).

1. Локус-бақылаудың әртүрлі типтері бар студенттердің психологиялық ерекшеліктері.
2. "Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің өзіндік тиімділігін арттыру әдістері"схемасы түрінде сипаттаңыз.
3. Л.С. Выготскийдің айтуы бойынша бастапқы және қайталама ақау ұғымдарын салыстырыңыз.

4. Әр түрлі нозологиялық топтардағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің психологиялық-физиологиялық ерекшеліктерін сипаттаңыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Батаршев А.В. Мінез және тұлға типологиясы: Психологиялық диагностикаға практикалық нұсқаулық. – М.: Психотерапия институтының баспасы, 2005 ж.
2. Костромина С.Н. Білім берудегі диагностикалық іс-әрекет психологиясы. – Санкт-Петербург: Ғылым, 2007 ж.
3. Лебединский В.В. Балалық шақтағы психикалық дамудың бұзылыстары. — М.: Академия, 2003 ж.
4. Моргачева Е.Н. Отандық медицина-психологиялық-педагогикалық ғылымдағы «ақыл-ой кемістігі» түсінігі. Тарихи эссе. – Р.: 2003 ж.
5. Арнайы психология негіздері: Оқу құралы / Ред. Л.В. Кузнецова. — Р.: Академия, 2002 ж.
6. Психологиялық диагностика: Прок. жәрдемақы / Ред. Қ.М. Гуревич, Е.М. Борисова. 2-ші басылым, рев. – Р.: УРАО баспасы, 2000 ж.
7. Семаго Н.Я., Семаго М.М. Проблемалық балалар: психологтың диагностикалық және коррекциялық жұмысының негіздері. – Р.: АРКТИ, 2000. (Практикалық психологтың кітапханасы).
8. Семаго М.М. Девиантты даму типологиясы // Мектеп психологы. – 2005. – № 23.
9. Сорокин В.М. Арнайы психология: Прок. жәрдемақы. – Санкт-Петербург: Сөйлеу, 2003 ж.
10. Шепко Е.Л. Балалардағы даму бұзылыстарының психодиагностикасы: Прок. жәрдемақы. – Иркутск: Ред. Иркут. Мемлекеттік педагогикалық университет 2000 ж.
11. Лыз, Н.А., Лабынцева, И.С. Жоғары оқу орындарында студенттердің іс-әрекетін ұйымдастыру: оқу құралы / Н.А.Лыз, И.С.Лабынцева; Оңтүстік федералды университеті. – Ростов-на-Дону – Таганрог: Оңтүстік федералды университетінің баспасы, 2018. – 93 б.
12. Фатихова Л.Ф., Сайфутдинова Е.Ф. Дамуында ауытқуы бар оқушылардың әлеуметтік және тұлғалық дамуы: әдістемелік құрал [Мәтін] / Л.Ф. Фатихов, Е.Ф. Сайфутдинов. – Уфа: FGBOU VPO Уфа филиалының ғылыми орталығы «М.А. Шолохов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, 2013. – 87 б.
13. Martin, A.J., Newton, K., & Sperling, R. (2020) Educational psychology and students with special needs. In A.J. Martin., R. Sperling., & K. Newton (Eds). Handbook of educational psychology and students with special needs (pp. 1-14). New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315100654>

1.5. Жоғары оқу орнындағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру үдерісінің шетелдік тәжірибесі

Мақсаты: жоғары оқу орнындағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру үдерісінің шетелдік тәжірибесін зерттеу.

Жоспары:

1. Түрлі елдердегі ЕББҚ бар студенттер үшін оқудың қолжетімділігі;
2. ЕББҚ бар студенттерді кәсіби даярлау мен жұмысқа орналастыру үдерісінің шетелдік тәжірибесі;
3. Шетелдегі ЕББҚ бар білім алушыларға кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру ерекшеліктері.

Кілттік сөздер: ЕББҚ бар студенттер, ЖОО-да ЕББҚ бар студенттерді даярлау, халықаралық тәжірибе, кәсіби бағдар.

1. Түрлі елдердегі ЕББҚ бар студенттер үшін оқудың қолжетімділігі

Болон үдерісін жүзеге асыру мен жоғары білім беруді демократизациялаудың өсуіндегі инклюзивті білім беру алғышарттары нәтижесінде ЕББҚ бар студенттер ғана емес барлығының жоғары білім алуына қолжетімділікті кеңейту бақылануда. Бірақ әйтсе де, университеттердегі ЕББҚ бар, әсіресе сенсорлық, қозғалыс және ақыл-ес бұзылысы бар студенттер үшін білім берудің қолжетімділігі басқа жастармен салыстырғанда бұрынғыдай қиындық туындатады. ЕББҚ бар білім алушылар өздерінің ЕББҚ бар етпейтін қатарластарына қарағанда оқуды табысты аяқтаудың мүмкіндігі азырақ екендігін атап көрсетеді. Сонымен қатар бұл студенттер оқу үдерісінде қандай да бір нақты мәселелерге, мінез-құлықтық, психологиялық және т.б. мәселелерге жолығып жатады.

Инклюзивтілік сапалы университеттің айрықша белгісі болып табылады. Жоғары білім беру шеңберінде инклюзивті білім беруге толықтай көшу үшін 2010-2020 жж. Еуропалық стратегияда дәстүрлі емес білім алушылардың білім берудегі инклюзивтілігі мен қолжетімдігін жақсарту үшін жағдай ұсыну және қолдау көрсету жоспарын құру ұсынылды.

Көптеген елдер жоғары оқу орындарында МШБ тұлғалар үшін білім беру құқығын кепілдендіретін дискриминация процедурасына қолдау білдірді. Кемсітушілікке шектеу қоятын заңнамаларда ЕББҚ бар тұлғалардың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті шараларды қабылдау және/немесе бейімделудің қажеттілігі жайлы айтылады.

ЭЫДҰ (2018) хабарлауынша, көптеген елдер ЕББҚ бар адамдарға орта білім алуға көмектесетін саясатты, сонымен қатар жоғары білім берудің кейбір формалары мен оқытудың бағдарламаларының сапасын күшейтуде. Бұл саясаткерлер мансап мәселесі бойынша кеңес беру үшін мүмкіндік тудыру және жұмыс орнында оқу мүмкіндігі қол жеткізуді ұсынуда жұмыс берушілердің барынша белсенді қатысуы сұрақтарын да қарастырады. 2006 жылдық 13 желтоқсанында қабылданған мүгедектер құқығы туралы Конвенцияға сәйкес ашық, инклюзивті және қолжетімді өндірістік ортада еңбек етуге олардың құқығы кепілдендіріледі. Зерттеушілердің пайымдауынша, аудиториялық тәжірибе мен институционалды деңгейдегі қайта білім беру қатарын инклюзивті университетке өту үшін жоғары білім беру саласында қарастыруға болады:

1. Университеттік бөлмелер қандай да бір физикалық кедергілердің толықтай қолжетімді болуы қажет.

2. Университеттер академиялық табысқа ықпал ету және мерзімсіз кетудің алдын-алу үшін оқудың алғашқы жылы ішінде мүмкіндігі шектеулі студенттер бейімделуінің белсенді жоспарын жасауы қажет.

3. Жоғары білім оқытушыларды өздері оқытатын пәндерді оқуға ғана емес, оны қалай оқытуға да ықпал етуі керек. Оқытушылар инклюзивті педагогика мен оқытудың әмбебап жоспарын қалай қолдануды үйренген болуы және ақпараттандырылған, хабарландырылған болғаны міндеттеледі.

4. Университет барлық студенттердің сапалы білім беру мен оқыту үдерісінен тиімділік табатынына және толықтай қатыса алатынына кепілдік беруі талап етіледі.

Көптеген жоғары оқу орындары оқуға түскен білімгерлер жолығатын мәселелердің шешімін табу үшін қолдау көрсетеді. Ғалымдар білімгерлердің жетістікке жетуінде өзінің құндылықтарын алға тартатын университеттік қолдау көрсетілуінің негізгі төрт аумағын бөліп көрсетеді.

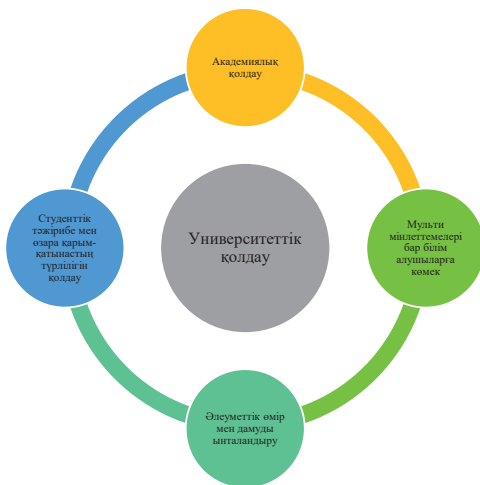
1. *Академиялық қолдау*: тьюторлық, мүгедектерге арналған орталықтар, жазбаша лабораториялар, сапалы кеңес беру қызметіне қол жетімділік, қаржылық көмек және мансап мәселелері бойынша кеңес;

2. *Студенттік тәжірибе мен өзара қарым-қатынастың түрлілігін қолдау*. Оған кіші мәдениеттік орталықтар мен іс-шаралар, кіші аудиторияларға арналған бағдарламалар және мәдени бағдарламалар жатқызылады;

3. *Мульти-міндеттемелері бар білім алушыларға көмек*. Оларға: балалар орталықтарын және/немесе жұмыс жасаушы білім алушылар үшін ыңғайлы оқу кестестің жатқызуға болады;

4. *Әлеуметтік өмір мен дамуды ынталандыру*: демалыс орталықтары, жоспарланған экскурсиялар, студенттер үшін медициналық және кеңес беру қызметтері (1 – суретті қараңыз).

5.

1 сурет. Университеттегі ЕББҚ бар студенттерді қолдаудың негізгі түрлері

Университеттік қолдаудың жоғарыда аталғандарының барлығы бірлесіп отырып кең студенттік контингентке көмектесіп қана қоймай, мақсатты студенттік топтың табыстылығына ықпал етуі мүмкін. Бұл қолдау – өмірлік маңызды мәнге ие; жоғары оқу орны мен студенттер қызығушылығының жетістігі болып табылады; мұнда ұсынылған модельдегі табандылық пен орта балға әсер етуде тікелей қолдау көрсетуші ретінде қарастырылады.

Өзге елдерде ЕББҚ бар студенттерге қалай қолдау көрсететінін қарастырайық.

Ирландия. «2016 жылға қарай (Towards 2016)», «Дамудың ұлттық жоспары (the National Development Plan)», «Әлеуметтік инклюзия бойынша әрекет етудің ұлттық жоспары (the National Action Plan for Social Inclusion)», «Дағдыларды дамытудың ұлттық стратегиясы (the National Skills Strategy)» секілді ирландияның нормативті құжаттары жоғары білімдегі кеңінен қатысудың және елдегі экономикалық бәсекеге қабілеттілік пен экономиканың өсінде мүмкіндігі шектеулі студенттерді қоса алғанда, нақты мақсатты топтың жұмысқа орналасуының маңыздылығын көрсетеді. 2008-2013 жж. Арналған жоғары білім беруге тең құқықты қамтамасыз етудің ұлттық жоспары жоғары білім берудегі кеңінен қатысу мен үлкен теңдікке жету үшін қажетті жоғары деңгейдің бес мақсаты мен әрекет етудің 34 бағытын анықтайды. Төменде мақсаттар тізбектелген.

Ирландияның жоғары оқу орындарында ЕББҚ бар білім алушылардың жоғары білім алуға қатысуы мен толықтай қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін түрлі бөлімшелер жұмыс атқарады.

Студенттерді тіркеу. Ирландияның жоғары оқу орындарында мүмкіндігі шектеулі студенттерді тіркеу мәселесімен мүгедектер ісі бойынша бөлім айналысады. Мүгедектер ісі бойынша бөлім мектептермен бірлесе жұмыс жасайды. Бұл бірлескен жұмыстың нәтижесі оқуға түсудің баламалы жолдарын үйлестіру мен жасау болды, ол – Қосымша тіркеу схемасы (the Supplementary Admissions Scheme) деп аталды. Бұл қызмет түрі мүмкіндігі шектеулі студенттер үшін жоғары білімге қатысу мен қолжетімділікті кеңейтуге жағдай жасайды. Сонымен қоса мақсаты – Ирландия жоғары оқу орындарындағы мүгедектігі бар білім алушыларды қолдау болып табылатын, мүгедектік мәселелері бойынша кеңесшілердің жұмыс желісі (The Disability Advisors Working Network (DAWN)) қызмет етеді.

Студенттерді қолдау. ЖОО-на түскеннен соң қолжеткізудің арнайы қызметі көмегімен мүмкіндігі шектеулі студенттер үшін арнайы қызметтер реті ұсынылады. Қолжетімділіктің арнайы қызметі атқаратын жұмыс бағыттары: мүгедектік бойынша арнайы қызметкер қызметі, оқуды қолдау бойынша тәлімгерлік қызметі, қосымша технологиялар бойынша маман қызметі, кеңес беру және т.б. қызметтерді ұсынуда әрбір студенттің қажеттілігі мен сұранысы ескеріледі.

Жұмысқа орналастыру. Аталып өткен қызмет түрлерімен бірге ЕББҚ бар білім алушыларды арнайы қолдауда жұмыс берушілермен байланыса отырып мансап пен мансапты дамыту бағдарламалары мәселелері бойынша қызмет ойластырылды.

Жоғары оқу орны жұмысқа орналастыру бойынша жеке қызмет бағдарламасын ұсынады. Қызмет көрсету өзінде – ақпараттық қолдауды, жеке кеңес беруді, шебер сыныптарды, семинарларды, конференцияларды, жұмыс берушілермен кездесулерді кіріктіреді. Сонымен қоса мүмкіндігі шектеулі бітірушілерді жұмысқа орналастырумен мүгедектер мен жоғары білімге қол жетімділік Ассоциациясы (АНЕАД) коммерциялық емес тәуелсіз ұйым айналысады.

Мүмкіндігі шектеулі түлектердің ары қарайғы жұмысқа орналасумен ірі ұйыымдарда тағылымдамадан өтуіне мүмкіндік беретін олардың қабылеттері мен дағдыларына сәйкес мансапқа жылдам өтуі және оның жеңілдетуді мақсат етіп қоятын ассоциация жобаларының бірі – WAM (Willing Able Mentoring).

Канада. Канадада басқа көптеген елдердегі секілді денсаулығында мүмкіндігі шектеулі тұлғалар үшін білім беруге қолжетімділікті кепілдендіретін кемсітушілікке қарсы ішкі құжат бар.

Студенттерді қолдау. Жоғары оқу орындарында ЕББҚ бар студенттер үшін келесідей қызметтер мен бағдарламалар ұсынылады.

Академиялық қолдауға төмендегідей арнайы қызметтерді жатқызады:

- Оқу жоспары, емтиханға бейімделу;
- Оқу жүктемесінің төмендетілген түрі;
- Субтитрлер мен сурдо аудармашыларды қолдану;
- ДМШ студенттер үшін арнайы материалдарды ұсыну;
- Электронды немесе магнитофонды оқулықтар;
- Мәтінді дауысқа айналдыру үшін бағдарламалық қамтамасыз ету;
- Дауысты мәтінге айналдыру үшін бағдарламалық қамтамасыз ету;
- Дәрістерді магнитофондық жазу.

Жоғарыда тізбектелгендерден бөлек тәуекел тобында тұрған және мұқтаж (Needs и At-Risk Students) студенттерға арналған арнайы бағдарлама түрлі қызметтерді көрсетеді. Мысалы, студенттер отбасын қолдау үшін қажетті ресурстар мен қызметтер ұсынылады.

Құрдастарды өзара оқыту бағдарламасы (The Peer Tutoring Program) – бұл білім алушылар бірлесе жұмыс жасай отырып бір-бірін оқытады. Түрлі елдерде бұл әдіс әртүрлі айтылады, мысалы: құрдастарының делдалдығы бойынша оқыту (peer mediated instruction), құрдастар арқылы оқыту стратегиялары (peer-assisted learning strategies (PALS)), сыныптағы өзара оқыту (class-wide peer tutoring), жұптық оқу (paired reading), өзара қолдау (peer support). Достарды қолдаудың басқа түрлері де бар, оларға тәлімгер ретінде жоғары сынып оқушылары тағайындалатын бағдарламалар кіреді: «жасаралық өзара оқыту» (cross-age peer tutoring), достарға қолдау көрсету бағдарламалары (buddying programmes).

Есту қабілетінде кемістігі бар студенттерге ым-ишара тілін қолдануға көмектесетін тьюторлар ұсынылады.

Студенттер қызметтер мен репетиторлар көмегін алатын ресурстық орталықтар жұмыс атқарады.

Студенттерге түрлі терапияларды (еңбек терапиясы, физиотерапия, логопедтік көмек); қамтамасыз ету үшін қаржылық көмек; медициналық тағайындауларды орындау үшін қозғалысы шектеулі студенттерге транспорт бөлінеді

Жұмыспен қамту. Канадада әрбір адам адам құқықтары туралы Заңға құқықтар мен бостандықтар туралы және Хартерге сәйкес еңбекке, жұмыс орнында кемсітушіліксіз қатынасқа тең құқыққа ие. Канада жұмыс ортасын инклюзивті, еркін және барлығына ашық ұстауға тырысады.

АҚШ. АҚШ инклюзивті білім беруді бірінші болып енгізген елдердің бірі болып табылады. 1973 жылы мүгедектігі бар тұлғаларға білім беру туралы заң

қабылданды. Бұл заңда арнайы білім беруді қаржыландыру қажеттілігі жайлы сөз қозғалады. АҚШ-та ЕББҚ бар білім алушылар білім беру үдерісіне ішінара қосылған. Инклюзивті білім берудегі мейнстриминг білім алушыларға оқу орнында өткізілетін түрлі іс-шараларға қатысуға мүмкіндік береді. Ол оқушыларға әлеуметтенуге, достар табуға, қатарластарымен араласуға мүмкіндік туғызады. АҚШ-ы қабылданған шараларға қарамастан ЕББҚ бар студенттер өзгелерден оқшауланған.

Студенттерді қолдау. АҚШ жоғары оқу орындарында ДШБ студенттер ісі бойынша арнайы болып жұмыс жасайды. Мұнда студенттер мәселесі бойынша үнемі және/немесе уақытша жалданатын мамандар қызмет атқарады. Аталған қызметкерлерге әдетте уақытша негізде жұмыс жасайтын – сурдоаудармашыларды, дефектологтарды, ассистенттерді, психологтарды, әлеуметтік қызметкерлерді, жеке көмекшілерді жатқызады. Олар студенттерді жоғары оқу орнындағы оқу кезеңінде және/немесе бір жыл барысында сүйемелдеуді жүзеге асырады. Қызметкерлер саны, жұмыс мерзімі, қосымша топ құрамы ЕББҚ бар студенттердің сұранысы мен қажеттілігіне және олар үшін қандай арнайы жағдайларды жасау қажетіне тәуелді.

Егер білім алушылар саны нақты бір санақтан асып жатса, яғни, жоғары оқу орнына жылына 1000 студенттен артық оқуға түссе онда мұндай мамандар тұрақты негізде жұмысқа қабылданады. Штаттық режимде жұмыс жасайтын аталған қызметкерлердің міндеттемесіне нақты категориядағы мәселелері бар студенттерді сүйемелдеу мен қолдау кіреді.

Жоғары оқу орны студенттер оқуға түсу кезінде көрсеткен сұраныстары негізінде оларды сүйемелдеу үшін арнайы мамандарды жалдау арқылы арнайы жағдайлар, жағымды шаралар қабылдайды. Студенттерді қолдаудың бұндай жүйесі еріктілік принципі негізінде жұмыс жасайды. Яғни, студенттер оқуға тапсыру кезінде өзінің мүгедектігі бар екенін көрсетпесе де, оған арнайы жағдай жасауды кез-келген уақытта сұраныс ете алады. Қандай жағдай болмасын жоғары оқу орны ЕББҚ бар студенттер үшін арнайы жағдайды құруға міндеттеледі де олардың қажеттіліктеріне бас тарта алмайды.

Жұмыспен қамту. Мүгедектігі бар азаматтар туралы заң (ADA, 1990 г.) мүгедектігі бар адамдарды кемсітуге тыйым салады да, олардың жұмыспен қамту саласында тең мүмкіндіктеріне кепілдік береді. Сонымен АҚШ-ы жұмыс күші мүмкіндіктері мен инновациялар туралы заң (the US Workforce Innovation and Opportunity Act (WIOA), 2014) мүмкіндігі шектеулі жастар үшін лайықты жұмысқа көшуді және оған қол жеткізуді қолдайтын ережелерді қамтиды. Бұл саясат штаттар мен ұйымдар аумақтық қаржыландыруды қалай қолдана алатынын, жұмыс күші мен мансап дамуының күтілетін нәтижелерін анықтайды. Және де оқытудың жеке жоспары саясаты (ILP) әрекетке ендіріледі де АҚШ-та және халықаралық деңгейде жастарға мансаптық және өмірлік мақсаттарды белсенді түрде анықтауға, осы мақсаттарға жету үшін қажетті навигациялық дағдыларды дамытуға көмектесетін мансаптық даму стратегиясы ретінде ынталандырылады.

АҚШ-ы нормативті құжаттарда ЕББҚ бар адамдарды жұмыспен қамту үшін жүргізілетін қызметтер көрсетілген, олар: «жұмыспен қамту бойынша

қызметтер», «мансапты жеке жоспарлау». Жұмыспен қамту бойынша қызметтер өзіне жұмыс іздейтіндердің барлығына қолжетімді кең спектрлі іс-шараларды кіріктіреді. Бұл қызмет түрі сұранысқа ие кәсіптер шеңберінде жоғары білім туралы диплом алуға алып келетін оқыту бағдарламаларына басымдық бере отырып, білім мен оқытуға баса назар аударады. Жұмыспен қамтудың жеке жоспары мен бағалау, орта білімнен кейінгі білімге баса назар аудара отырып, мансаптық кеңес беру және дағдыларды дамыту секілді WIOA-да ендірілген кешенді және жекешелендірілген қызметтер мансапты сапалы дамытуға үлкен міндеттемелерді қарастырады. WIOA сонымен қоса қысқа мерзімді жұмысқа орналасу мүмкіндіктерінен тыс жоспарлау мен қолдауды қажет ететін мансап құру тәсілдеріне көп көңіл бөледі. АҚШ-та бұл жұмысты кәсіби бағдар бойынша қызметті ұсынатын, мансапты дамыту жолдарын анықтайтын, мансапты дамытудың егжей-тегжейлі жоспарын жасайтын ұйымдар (WIOA тарапынан қаржыландырылатын) орындайды. Және де ұйымдардың қызметіне нақты сұранысқа ие кәсіп шеңберінде мансаптық баспалдақта алға жылжу мен жеке мансаптық мақсатқа жетуге алып келетін оқыту, білім беру мен кеңес беру секілді жан-жақты түрленген қолдау көрсетуді жатқызуға болады.

Орта білім беруден кейін тасымалдауды (транзитті) жоспарлауды қолдау үшін ІІР қолдану саясаты бойынша ұсыныстарға мысал келтірсек:

1. Жастардың дағдыларына, қабілеттеріне, мансаптық және академиялық мақсаттарына, мемлекеттерді IPO қабылдауға итермелейтін стратегияларға негізделген жан-жақты білім беру және мансаптық даму жоспарын ынталандыру, барлық жастардың «білім беруді әзірлеу мен енгізуге үйлестірілген, адамға бағытталған тәсілді және мансаптық өсу жоспарларын» құруын қамтамасыз ету;

2. ЕББҚ бар жастарды ерте жастан бастап мансапты дамыту мен дайындық үдерісіне ендіру;

3. Білім беру және мансаптық өсу саласындағы мамандардың инклюзивті бағдарламалар мен стратегияларды жасау мен жүзеге асырудың нақты мәліметтеріне негізделген әлеуетін нығайту.

Германия. Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға оқытудың барлық деңгейінде білім беру мәселелеріне айрықша назар аударатын елдердің бірі болып табылады.

Германияның жоғары оқу орындары барлық білім алушыларға, әсіресе ЕББҚЕ тұлғалар үшін ашық және қол жетімді.

Студенттерді қолдау. ЕББҚ бар студенттер оқуға түскеннен соң студенттерге келесідей жұмыс түрлеріне орындауға көмектесетін жеке көмекшілер ұсынылады:

- Әдебиеттер мен электронды ресурстарды іздеу;
- Семестрлік жұмыстарды жазу;
- Көзі нашар көретіндер үшін оқу әдебиеттерін дауыстап оқу;
- Құлағы нашар еститіндер үшін дәрістерді конспектiлеу;
- Қимыл-қозғалыс аппаратында мәселесі бар студенттерге университет аумағында қозғалысқа көмек беру;
- Тағылымдаманы, тәжірибені өту барысында сүйемелдеу (ертіп жүру).

Студент оқу және ұйымдастыру мәселелері бойынша кеңес пен көмек ала алатын кеңес беру қызметі мен арнайы бюролар жұмыс жасайды. Жоғары оқу орнында мұндай типтегі желілерді құру ЕББҚ бар студенттерге қолдау көрсетудегі маңызды қадам болып табылады.

Студенттер сұрасыны бойынша техникалық және қосымша құралдар ұсынылады, әлеуметтік және медициналық қолдау көрсетіледі, жатақханада арнайы жабдықталған бөлмелер бөлінеді. Білім алушылар жеке тапсырмаларды, курстық жұмыстарды тапсыру мерзімін созуға, жұмысты тапсыру, емтихан формасын өзгертуге құқылы.

Студенттер шығынының бір бөлігін жабуға жеткілікті арнайы қаржылық көмек бөлінеді.

ЕББҚ бар студенттермен жұмыс жасауға оқытушыларды даярлау жүргізіледі.

Жұмыспен қамту. Германияда қарым-қатынас теңдігі туралы заң (2006 ж.) бар, оның мазмұнында адамдардың еңбек құқығы, жұмыс берушінің кемсітушіліксіз қарым-қатынасы, жұмысшының демалыс саласы қызметіне қол жетімділігі қарастырылады. Бұл елде қатардағы қызметкерлермен бірге тікелей жұмыс уақытында кәсіби оқыту тәжірибесі сынақтан өткізілуде. Сонымен қатар кәсіби оқытуды бастар алдында кеңес беруді жүргізуге бағытталған арнайы бағдарламалар да бар.

Дания. Данияда ЕББҚ бар тұлғалардың білім беру мен жұмысқа орналасуына қолжетімділікке құқығы қарастырылған заң бар. Данияның білім беру мекемелеріндегі оқыту әрбір студентке әрқайсысының қажеттіліктері мен қабілеттерін ескеретін жеке тұлға ретінде көзқарас негізінде орындалады. Студенттерді білім беру үдерісіне ендірудің үш формасы бар:

1. Ерекше қажеттіліктері бар студенттер өзге студенттердің академиялық тобы ішіне кездейсоқтық ретімен орналастырылады;

2. Ерекше қажеттіліктері бар студенттер топтастырылады да олар үшін университет ішінде арнайы топ құрылады;

3. Ерекше қажеттіліктері бар студенттер оқу үдерісіне ішінара ендіріледі, мысалы кейбір студенттер қашықтықтан білім алады.

Жоғары кәсіби білім беру жүйесіне инклюзияны ендіру үдерісін зерттеушілер Хофстеттер мен Алкин (2002) Данияның білім беру жүйесінің төмендегідей маңызды мәселелерін анықтады:

- Педагогикалық құрам арасында сабақтастықтың болмауы;

- ДМШ студенттерді қатарластарының қабылдамауы.

Студенттерді қолдау. Данияда мүгедектігі бар тұлғаларды тіркеу заңсыз болып табылады. Сондықтан да жоғары оқу орнына түскен және/немесе бітірген ЕББҚ бар білім алушылар саны туралы нақты ақпараттар жоқ. Алайда білім беруді қолдаудың Даттық агенттігі көмек пен қолдауды алатын мүгедектігі бара адамдардың реестрін жүргізеді де ол жоғары оқу орындарындағы ЕББҚ бар студенттердің санына сенімді баға бере алады.

Академиялық қолдау. Білім беруді қолдаудың Даттық агенттігі білім алушылар оқу барысында ала алатын арнайы білім беру көмегін (SPS) қаржыландыру мен тағайындауға жауапты.

SPS-қолдауға жатқызылатындар:

- Ауызша аударма қызметі;
- Оқу материалдары;
- Қосымша техникалар мен нұсқаулықтар;
- Курстар;
- Көмекші мен тәжірибелік көмек;
- Қолдауға қажеттілікті зерттеу мен бағалау;
- АТ-қолдау қызметі;
- Оқу үдерісіне қолдау көрсету;
- Арнайы жұмыс орындары.

Университеттерде шығындары оқу орны немесе білім беруді қолдаудың Даттық агенттігі тарапынан жабылатын қолдаудың арнайы қызметтері, қосымша технологиялар, білім алушылардың қажеттіліктері мен ерекшеліктерін есепке ала отырып қосымша материалдар бөлінеді.

Қаржылық қолдау. Данияда оқу үшін төлемақы алынбайды, сол себепті ЕББҚ бар тұлғалар тегін жоғары білімді ала алады. ЕББҚ бар студенттер білім беруді қолдаудың Даттық агенттігі басқаратын жүйе арқылы бөлінетін мемлекеттік грантқа сенім артуына болады. Және де түрлі қорлар мен ұйымдар ЕББҚ бар студенттерге қаржылық көмек ұсынады, ол жол жүру, оқу материалдары, өмір сүруге кететін шығындарды жабады.

Жұмыспен қамту. Данияда мүгедектігі бар адамдар өзінің шеңберінде олардың жұмыс орындарында қызметтік міндеттемелерімен байланысты жұмыстарды орындауға көмектесетін жеке көмекші немесе ассистентті алатын бағдарламамен қоса жұмысшыға тәлімгер тағайындайтын тәлімгерлік бағдарламасы бар. Тәлімгер – мүмкіндігі шектеулі қызметкерлі үйретіп, қолдау көрсететін тәжірибелі немесе жасы үлкен жұмысшы/әріптес.

Жұмыс орындарында мүгедектігі бар адамдарға жұмысын орындауға мүмкіндік беретін қосымша технологиялар сатып алынады.

Италия. Италия оқу үдерісіне ДМШ тұлғаларды табысты ендіру мәселелері бойынша көптеген елдерге үлгі болып отыр. Мұнда жалпы санның 90% асатын білім алушылар инклюзивті білім беруге кіріктірілген. 1971 жылғы ЕББҚ бар тұлғаларға білім беру құқығы туралы алғашқы заң қабылданбастан бұрын ақ мүгедектігі бар балалар оқу орындарында білім ала алған.

Италиядағы инклюзивті білім бердің негізгі сипаттары:

- Тұлғаға бағдарланған тұғыр;
- Әрбір адамның автономдығы мен лайықтылығын құрметтеу;
- Ұжымға мүше ретінде сезіну;
- Білім беру кеңістігінде мүгедектігі бар тұлғаларды ерте бастан әлеуметтендіру мен бейімдеу;
- Сыныптағы қамқорлық пен жылулық атмосферасын құрушы оқытушының жұмысы мен рөлі.

Италия конституциясының 38 бабында (1947, 2012 ред.) мемлекет мүгедектігі бар адамдарға қолдауды кепілдендіретіні, олардың білім алу мен кәсіби даярлыққа құқығы көрсетіледі.

Студенттерді қолдау. Жоғары оқу орындарында әрбір студент үшін жеке оқу жоспары құрылады. Оқытушылар мен өзге де қызметкерлер (психологтар, дәрігерлер, көмекшілер, әлеуметтік қызметкерлер және т.б.) осы жоспардан шыға отырып жұмыс жасайды. Әрбір маманның жұмысы әлеуметтенуге, сапалы білім алуға, білім алушылардың табысты жұмысқа орналасуына ыңғайластырылған.

Студенттерге түрлі салаларда сүйемелдейтін, көмек көрсететін арнайы үш түрлі сипаттағы көмекшілер ұсынылады:

- Білім беру саласындағы көмекшілер – оқу уақыты барысында еріп жүреді, лабораториялық жұмыстарда ассистент рөлін атқарады, орын ауыстыру кезінде көмектеседі, түрлі іс-шараларға қатысу кезінде еріп жүреді;

- Мәдени саладағы көмекшілер – тұрмыстық мәселелерде қолдау білдіріп, көмек қолын созады, жеке гигиена мен тамақтануға байланысты мәселелерді шешуге көмектеседі;

- Студенттердің қарым-қатынасын ұйымдастырушы көмекшілер – олар ЕББҚ бар студенттердің табысты әлеуметтік кірігуіне қолдау білдіре отырып ықпал жасайды.

Жұмыспен қамту. Италияда мүгедектерді еңбек нарығына интеграциялауды қолдау туралы заң бар. Жұмысқа орналасардан алдын үміткерлер мүмкіндігі шектеулі әрбір ізденушінің әлеуеті бағаланатын, анықталатын диагностикадан өтеді. Әлеуетті анықтап, бағалағаннан соң олар өздеріне сәйкес келетін күту парағына тіркеледі. Жұмыс орнында жанадан орналасқандар үшін оқытып үйрету әрекеті жүргізіледі. Оқытудың мұндай бағдарламаларының түрлері әр түрлі, олар мүгедектігі бар адамдарды еңбек нарығына ендіруді жүзеге асырады.

Халықаралық тәжірибе көрсететіндей инклюзивті практика табыстылығының басты шарты – оқытушылар бастамасы. ЕББҚ бар студенттерді білім беру үдерісіне толықтай кіріктіру үшін қажеттілер: оқытушының рөлі, білім алушыларға құндылықтық қарым-қатынас, ЕББҚ бар білім алушылармен жұмыс ерекшелігі туралы білім, біліктерді, дағдыларды игеру, құзыреттіліктерді меңгеру.

Осылайша, инклюзия – барлық студенттердің жоғары оқу орнындағы өмір мен оқу үдерісіне тең құқықты және ашық қатысудағы кедергілерін ығыстыруға бағытталған барлық қоғам мен шенеуніктер, студенттер, ата-ана, жоғары мектеп қызметкерлерінің барлығы қамтылған жоғары кәсіби білім берудің барлық саласының өзгеру үдерісі ретінде қызмет етеді.

3. Шетелде ЕББҚ бар білім алушыларға кәсіби бағдар беруді ұйымдастыру ерекшеліктері

Өзінің құрдастарымен салыстырғанда мүгедектігі жоқ, мүмкіндігі шектеулі білім алушылар әдетте толық емес жұмыспен немесе жұмыссыздықпен, барынша төмен жалақымен және жұмысқа қанағаттанбауға кездесіп жатады (Dunn, 1996). Осы себепі мектеп оқушылары жоғары сыныпқа келгенде оқуды тастап кетеді. Мектептің міндеті – студенттердің назарын аударту, нақты кәсіп түріне қызығушылығын анықтау, олардың жұмыс орнында табысқа жетуі үшін

қажетті мықты тұстарын анықтауға көмектесу, дағдыларды (дағдыларды игеру жоспарын) қалыптастыру,

Мектептерде кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізу маңызды.

Гонконг зерттеушілері «кәсіби бағдар беру мен кеңес беру (career guidance and counseling (қысқартылуы «CGC»)),» құрамдас терминін қолданады, онда мектепте ұсынылған мансапты жоспарлаудың заманауи қызметі қарастырылады. Зерттеушілер деректеріне сәйкес мектептер міндетті:

1. Білім алушыларға олардың мансапты таңдау (кәсіби бағдар беру) мен мүмкіндігі жайлы ақпаратты ұсыну;

2. Студенттерге оқытудың нұсқалары туралы кеңес беру (академиялық кеңес беру);

3. Студенттердің академиялық бағдары (кәсіби бағдар беру) мен құндылықтары, жеке тұлғасы, кәсіби қызығушылықтары негізінде өздерінің мансабын жоспарлауда қолдау білдіру (Wong & Yuen, 2019).

Осы тұста орта мектептерде кәсіби бағдар беру мен кеңес беру практикасын академиялық кеңес берумен (мысалы, білім алушыларға университетке түсу кезінде баллды есептеуге көмектесу) шатастырып алмау маңызды.

Эдвард Левинсон мен Эрик Пальмер мектеп әрекетін жоспарлауда бағдарлануы қажет білім алушылар үшін маңыздырақ үш мақсатты бөліп көрсетеді:

- Өзі мен өзінің қабілеттерін, қызығушылықтары мен құндылықтарын түсіну;

- Еңбек әлемі жайлы түсінікке ие болу;

- Ұтымды шешім қабылдау дағдыларын меңгеру.

Бұл саланың әрқайсысы білім алушылардың жұмыс жайлы шынайы және негізделген шешім қабылдау үшін маңызды. Аталған мақсаттарды мектептегі кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастыруда есепке алу қажет.

Зерттеушілер сонымен қатар кәсіптер туралы түсініктер мен білімді ерте жастан қалыптастыру маңыздылығын атайды. Аутизм балаларға біім беру саласындағы америкалық маман, әлемдік ғылыми қоғамдастықпен мойындалған «Әлеуметтік тарихтар (Социальные истории)» патенттелген әдістеменің авторы Кэрл Грей өз кітабында балалардың «Мен есейгенде немен айналысамын?» деген сұраққа жауаптары жайлы оқиғаларды атап өтеді. Балалардың сұраққа жауаптары:

- Біздің жершарының ресурстарын сақтау қалу үшін жұмыс жасайтын;

- Киноға билеттер сағатын,

- Ән жазып, өлең шығаратын,

- Радиода жұмыс жасайтын,

- Балаларды оқытатын,

- Супермаркеттерде тауарларды сөрелерде реттейтін,

- Ауруларға қарсы дәрі ойлап табатын,

- Сурет салатын,

- Үлкен қалада жұмыс жасайтын,

- Таза ауада жұмыс жасайтын ... адамдар бар

- ... мүмкін мен де осымен айналысатын боламын».

Түрлі жас ерекшелік тобында кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастыруда мансапты дамыту теориясын білу маңызды. Мансапты дамыту теориясы жайлы білім келесілерді түсінуге көмектеседі:

- Бала мансаптық дамудың қай кезеңінде;
- Баладан нақты жас кезеңінде нені күту және күтпеу қажет.

Балалар мен жасөспірімдер өтетін мансаптық даму үдерісінің кезеңдері мен санаттары баланың мансабын дұрыс жоспарлауға мүмкіндік береді. Жас ерекшеліктері бойынша мансапты дамыту үдерісінің кезеңдері мен санаттары келесідей:

ӨСУ КЕЗЕҢІ

Қиялдау сатысы (0-10 жас)

- Қиялдау мен ойнау тақырыптары жұмыспен байланысты

Қызығушылық сатысы (11-12 жас)

- Балалар сау өзіндік бағалауды қалыптастырады және өзінің тұлғалық сапаларын ұғынады.

- Балалар түрлі мамандықтарды біле отырып қарастырады да қызметкерлер не істейді, олардың құндылықтары қандай екендігін біледі.

- Балалар өздерін гендерлік рөлмен сәйкестендіреді де жұмыс туралы гендерлік көзқарас тұрғысынан ойлайды.

- Балалар құзыреттілікке, ынтымақтастық пен жетістікке жетелейтін жағымды қарым-қатынасты дамытады.

Әлеует сатысы (13-14 жас)

- Жеткіншектер өзінің жеке құндылықтары мен қабілеттерін ұғынады.

- Жеткіншектер жоспарлау, шешім қабылдау мен мәселені шешу дағдыларын дамытады.

- Жеткіншектер барлық мамандық бірдей еместігін, олардағы талаптардың, міндеттерін, төлемақысы мен мансапқа байланысты үстемақының түрлілігін ұғынады.

- Жеткіншектер академиялық таңдау өздерінің мектепті тәмамдаған соңғы кезеңдегі өміріне ықпал ететін саналы түрде ұғынады.

- Жеткіншектер өздеріне мансапқа қатысты жеке шешімдерді қабылдауда жоғары жауапкершілікті алады.

ЗЕРТТЕУ КЕЗЕҢІ

Бағдарлану сатысы (15-17 жас)

- Жасөспірімдер өзінің ұмтылуларын ұғынады

- Жасөспірімдер мансаптың түрлі нұсқаларын анықтап, алдын-ала мақсаттар қояды

- Жасөспірімдер өзіндік мақсаттарының алдын-ала құрылуын зерттейді.

Түсу сатысы (өтпелі) (18-21 жас)

- Жастар мансап таңдауын жасайды

- Жастар өздері таңдаған мамандықтың бастапқы деңгейінде жұмысқа орналасу үшін қажет дағдыларды игереді.

Тәжірибе сатысы (сынақ) (22-24 жастар)

- Жастар өздері таңдаған мамандық бойынша жұмысты иемденуге тырысады.

Орта мектептердегі ЕББҚ бар білім алушылар олардың алдағы уақыттағы өмірге өтуі табысты болуы үшін айрықша қолдауға мұқтаж. Ұсынылған кез-келген араласу білім алушылардың әлеуметтік даму, мансапты жоспарлау және жеке өсу дағдыларын нығайтуға бағытталуы керек. Студенттерді үйрету қажет кәсіби дағдылар:

- Академиялық дағдылар (оқу мен жазу, математика, мәселелерді шешу, аудио жазба, компьютерді меңгеру, өнер мен музыка, шет тілі);

- Қарым-қатынас дағдылары (нұсқауларды орындау және беру, ақпаратты беру, ақпаратты түсіну және өңдеу, көмек сұрау немесе ұсыну);

- Әлеуметтік және тұлғааралық дағдылар (телефон қоңырауларына жауап беру мен хабарламаларды қабылдау, жұмысқа қойылатын талаптар шеңберінде жұмыс берушілер мен өзге мамандарға қажетті телефон қоңырауларын жасау, жұмыс орнына қатысты мінез-құлық пен этикетті демонстрация жасау, жұмыс орнында талқылау қажет тақырып жайлы білу, жұмыста қашан араласуға немесе араласпау қажеттігін білу, өзін кемсітуден қалай қорғауды білу, әлеуметтік мәселелерді шешу әдістерін зерттеу);

- Кәсіби дағдылар (жұмысқа өз уақытында келу, ауырып тұрған жағдайда хабарласу, демалыс туралы сұрай алу, дауыстың сәйкес дыбысы мен тонын қолдану, түзетулер мен инструкцияны қабылдау, ұжымдастармен дұрыс өзара қарым-қатынас орната алу (мысалы, әлеуметтік мәселелерді шешу, достар табу және өзінің жеке тұлғалық, кәсіби, сексуалды шектеулерін танып білу));

- Сонымен қатар, жұмыс іздеу дағдыларын қосуға болады (түрлі ресурстарды қолдана отырып жұмыс іздеу, жұмысқа қабылдау туралы өтінішті толтыру, түйіндеме мен жолдама хатты жазу, қажетті құжаттарды алу, ресми қағаздарды, құжаттарды толтыру, сұхбаттасудан өту дағдылары).

Және де зерттеушілер студенттерді кәсіби өмірге дайындауда өмірлік маңызды дағдыларды қалыптастырудың маңыздылығын атап өтеді. Білім алушылардың өмірлік дағдыларының дамуы мен психикалық саулығының дамуына ықпал етуі мүмкін маңызды фактор – олардың «өмір мәні» мен мақсатын тапқаны немесе таппағаны.

Гонконгта ЕББҚ бар білім алушылардың кәсіби өмірге ерте кезеңнен дайындау бағдарламасы бар.

Жастарды позитивті дамыту бағдарламасы балалар мен жасөспірімдердің мықты тұстарын, олар дамуының икемділігін, ішкі белсенділіктері (психоәлеуметтік құзыреттілік) мен олардың сыртқы белсенділіктерін (айналасындағылар қарым-қатынас) дамытуға бағытталған (Shek et al., 2019). Гонконг зерттеушілері кәсіби өмірді жоспарлау, студенттердің мансаптық мақсатын анықтауы өмір маңыздылығының айтарлықтай деңгейде дамуына ықпал ететіндігін көрсетеді (Man, 2018; Yuen et al., 2020). ЕББҚЕ білім алушылармен жұмыста оларға өздерінің мықты тұстарын түсінуге және оларға мүмкін болатын мансаптық жолын жоспарлауда көмек қолын созуымыз қажет (Yuen, 2017).

«*SUN Life*» навигациялық жобасы орта мектептегі ерекше білім беру қажеттіліктері бар, сонымен қатар сабақтан көп қалып қоятын, төмен мотивацияға ие кіші сынып оқушыларына арналған.

SUN:

S (strength-based orientation) – Мықты тұстарға бағдарлану;

U (uniqueness) – бірегейлік;

N (new perspective) – жаңа перспектива (Man, 2018).

Бағдарлама негізінде ЕББҚЕ әрбір білім алушы бірегей және зерттеуге және дамытуға әлеуеті бар деген сенім жатыр.

Бұл ұзақ мерзімді мектеп жобасын әлеуметтік қызметкерлер жүзеге асырады. Жоба жеке сұхбаттар, топтық іс-шаралар, мансаптық кездесулер, жұмыс тәжірибесі сияқты көптеген іс-шараларды қамтиды. Өткізілетін іс-шаралар ЕББҚЕ студенттердің мүдделері мен қабілеттеріне бейімделген. Аталған жоба студенттерге болашақ оқу немесе жұмысқа орналасу үшін жеке оқу мақсаттарын қоюда өзіндік тиімділікті арттыруға көмектеседі, осылайша оқуды бітіргеннен кейін олардың әлеуетті жолдарын кеңейтеді (Man, 2018).

Осылайша, кәсіптік бағдар беру және ерте араласу олардың жеке, әлеуметтік, мансаптық және психологиялық дамуын жақсарту үшін ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер үшін ерекше маңызға ие.

Материалды бекіту үшін бақылау сұрақтары:

1. Шетелде ЕББҚ бар студенттерді кәсіби дайындау бағдарламаларын тізімденіз.

2. Шет елдерде мүмкіндігі шектеулі жандарды кәсіби даярлау тәжірибесі туралы айтыңыз.

3. Қазақстан және шетелдегі ЕББҚ бар студенттер үшін ұсынылатын бағдарламалар мен қызметтерді салыстырыңыз.

4. ЕББҚ бар студенттермен кәсіптік бағдар беру жұмысының шетелдегі ерекшеліктерін сипаттаңыз

МЖЖ үшін тапсарма:

1. ЕББҚ бар білім алушыларды кәсіби өмірге ерте басан даярлау бағдарламасын дайындаңыз.

2. Халықаралық тәжірибе мысалында ЖОО-да кәсіби дайындық кезеңінде ЕББҚ бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдау моделін дайындаңыз.

3. ЕББҚ бар студенттерге жоғары оқу орнында оқу барысында қолдау көрсететін досыңның Buddy портфолиосын дайындаңыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. OECD: Inclusion of Students with Disabilities in Tertiary Education and Employment, OECD Publishing, Paris, 2011

2. European Agency for Development in Special Needs Education. Raising achievement for all learners – Quality in Inclusive Education. – Brussels, 2012. – 40 p. – URL: <http://www.european-agency.org/agency-projects/ra4al>

3. OECD (2018) Education policy outlook 2018: putting student learning at the centre. OECD Publishing, Paris. Retrieved from <https://doi.org/10.1787/9789264301528-en>

4. Конвенция о правах инвалидов 2006. Открыт доступ: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml

5. Workforce Innovation and Opportunity (WIOA) Act of 2014, Pub. L. 113-128. 128 Stat. 1425. 14 July 2014. Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/803/text>

6. Права людей с ограниченными возможностями на достойный труд. О'Рэйли Артур. Женева, Международное бюро труда, 2007. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_249152.pdf
7. "Pathways for Disabled Students to Tertiary Education and Employment", November 2010
8. Yang, Lan & Wong, Lawrence. (2020). Career and Life Planning Education: Extending the Self-Concept Theory and Its Multidimensional Model to Assess Career-Related Self-Concept of Students with Diverse Abilities. *ECNU Review of Education*.
9. Wong, L. P. W., & Yuen, M. T. (2019). Career guidance and counseling in secondary schools in Hong Kong: A historical overview. *Journal of Asia Pacific Counseling*, 9(1), 1–19.
10. Spratt, J., and L. Florian. 2015. "Inclusive Pedagogy: From Learning to Action. Supporting Each Individual in the Context of 'Everybody'." *Teaching and Teacher Education* 49: 89–96.
11. Anabel Moriña. 2017. Inclusive education in higher education: challenges and opportunities, *European Journal of Special Needs Education*, 32:1, 3-17, DOI: 10.1080/08856257.2016.1254964
12. Kohen D., Uppal Sh., Khan S., Visentin L. Health Analysis and Measurement Group, Statistics Canada-Access and Barriers to Education for Canadian Children with Disabilities. – Canada: Council of Ministers of Education, 2002. – 204 p.
13. Man, K. W. (2018). "*SUN Life*" Navigation Project: Life planning service for junior secondary students with SEN. Symposium on Individual Life Planning: Teachers' roles in career-related support for junior secondary students with special educational needs, Hong Kong, China.
14. Yuen, M. (2017, June 8–10 2017). *Enhancing students' connectedness, meaning in life, life skills self-efficacy, career adaptability: Life skills development model*. 5th National Humanistic Psychological Counseling and Therapy Conference, Zhuhai, China: Beijing Normal University Zhuhai Campus.
15. Yuen M, Chung YB, Lee QAY, Lau PSY, Chan RMC, Gysbers NC, Shea PMK. Meaning in life and school guidance programs: Adolescents' voices from Hong Kong. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*. 2020;20(3):653–676. doi: 10.1007/s10775-020-09423-6.
16. Shek DT, Dou D, Zhu X, Chai W. Positive youth development: Current perspectives. *Adolescent Health, Medicine and Therapeutics*. 2019;10:131–141. doi: 10.2147/AHMT.S179946.
17. Solberg S, Martin J, Larson M, Nichols K, Booth H, Lillis J, Costa L (2018) Promoting quality individualized learning plans throughout the lifespan: a revised and updated "ILP how to guide 2.0". National Collaborative on Workforce and Disability for Youth, Institute for Educational Leadership, Washington, DC. Retrieved from: <http://www.ncwd-youth.info/wp-content/uploads/2018/03/Promoting-Quality-ILPs-Throughout-the-Lifespan-WEB.pdf>
18. Жаворонков Р. Н. Технология высшего инклюзивного образования инвалидов, применяемая в Соединенных Штатах Америки. – URL: <http://www.vash-psiholog.info/psih/20317-texnologiya-vysshego-inklyuzivnogoobrazovaniya-invalidov-primenyayemaya-v-soedinennyx-shtatax-ameriki.html/>
19. Гончарова В.Г., Диденко Л.А. Индивидуально ориентированные образовательные программы как средство повышения качества профессионального образования лиц с ограниченными возможностями здоровья // Специальное образование. – 2013. – № 3. – С. 32–41.
20. Социальные истории: Инновационная методика для развития социальной компетентности у детей с аутизмом. – 2-е изд./ Кэрл Грей; предисл. Тони Эттвуда и Барри М. Призанта; пер. с англ. У. Жарниковой; науч. Ред. С.Анисимова. – Екатеринбург: Рама Паблишинг, 2021. – 432 с.; ил.

II. ЖОО-НЫҢ БІЛІМ БЕРУ-ДАМЫТУ КЕҢІСТІГІНДЕ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

2.1. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру

Мақсаты: психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру ерекшеліктерін ОР бар адамдар қатарындағы студенттердің жеке басының даму шарттарының бірі, олардың кәсіби дайындығының сапасы ретінде ашу.

Жоспар:

1. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің негізгі формалары
2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен интеграцияланған оқытуды ұйымдастырудың ерекшеліктері
3. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерін әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу технологияларының кезеңдері
4. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен сабақта оқыту әдістерінің сипаттамасы
5. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен жұмыс істеудің жалпы принциптері мен ережелері

Түйінді сөздер: әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу, интеграцияланған оқыту, әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу технологиясы.

1. Психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі формалары

Қазақстандық қоғам өмірінің гуманитарлық саласында соңғы онжылдықтарда болып жатқан өзгерістер кәсіптік білім беру проблемаларына және ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың әлеуметтік интеграциясына назар аударудың күшеюінен көрінеді. Біздің мемлекетіміздің осы адамдарға қатысты әлеуметтік саясаты, тұтастай алғанда, олар үшін басқа азаматтармен тең, қоғам өміріне қатысу мүмкіндіктерін құруға, оларды қоғамдық ақпарат алмасуға белсенді қосуға бағытталған. Қазақстанда оны дамытудың осы кезеңі қолданыстағы жүйені жетілдіруді де, сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды интеграцияланған оқыту сияқты халықтың осы санатының Әлеуметтік-мәдени сұраныстарына икемді ден қоюға ықпал ететін, оны неғұрлым жоғары сапалы деңгейге көшіру жолдарын іздеуді қамтитын өтпелі кезең ретінде белгіленуі мүмкін. Мұндай жағдайда ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың кәсіптік білімін жаңғыртудың көп қырлы проблемасы туындайды, онда педагогикалық процестің сапасына әсер ететін және адамның жеке қажеттілігінің негізгі салаларын дамытуға әсер ететін әртүрлі педагогикалық технологияларды енгізу және пайдалану орталық орын алады.

Кәсіби бейімделу, қоғамға ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың әлеуметтік интеграциясы мәселесіне әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық көзқарастар А.В. Батова, Д.А. Быкова, Е.И. Гилилова және Г.В. Никулина, В.З.Денискина, В.П.Ермакова, В.З.Кантора, Л.Н. Кошелева, Э.И.

Леонгард, Н.Н. Малофеева, Н.М. Назарова, Л.И.Солнцева, Н.Д. Шматко және басқалар.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің мақсаты – ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар қатарындағы студенттердің жеке басының даму жағдайларын, олардың кәсіби даярлығының сапасын және еңбек нарығында одан әрі бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету.

Инклюзивті білім беру мәселелері бүгінгі таңда ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады, өйткені ОР бар студенттер саны тұрақты өсуде. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер мен мүгедек балаларға білім беру олар үшін барабар жағдайларды және қарапайым балалармен тең білім алу үшін әлеуметтік бейімделуді қамтамасыз ететін арнайы түзету-дамыту ортасын құруды көздейді.

Жоғары білім алу олардың табысты әлеуметтенуінің, олардың қоғам өміріне толыққанды қатысуын қамтамасыз етудің, кәсіби және әлеуметтік қызметтің әртүрлі түрлерінде өзін-өзі тиімді жүзеге асырудың негізгі және ажырамас шарттарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының заңнамасымен Балалардың құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық құжаттарға сәйкес ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар (балалар) ұғымы және барлық білім алушылардың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, сапалы білім алуға тең құқықтар қағидаты енгізілді.

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың деңгейлері

Кеңес беру. Консультативтік қызмет-бұл психологиялық кеңес беру арқылы білім алушыларға, педагог қызметкерлерге және білім беру процесінің басқа да қатысушыларына Даму, тәрбиелеу және оқыту мәселелерінде көмек көрсету.

Психологиялық диагностика студенттің жеке психологиялық ерекшеліктерін анықтауға, сондай-ақ оның жеке және интеллектуалды даму деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Диагностика қазіргі проблемалардың негізгі себебін табуға және оларды заманауи және тиімді әдістермен жоюға көмектеседі.

Түзету және дамыту жұмыстарын нақты білім беру мекемесінің бағыттары мен ерекшеліктерін ескере отырып жоспарлау және жүргізу ұсынылады. Танымдық, эмоционалды, мотивациялық, ерікті, мінез-құлық және т.б. бұл түзету және дамыту жұмыстарының объектісі болады. Түзету-педагогтардың, психологтардың және басқа мамандардың бірлескен қызметі негізінде жүзеге асырылатын жеке тұлғаны қалыптастыру процесіне және оның даралығын сақтауға белсенді әсер ету.

Алдын алу. Оқушылардың психикалық және тұлғалық дамуындағы мүмкін болатын қолайсыздықтың алдын алу және осы даму үшін барынша қолайлы психологиялық жағдайлар жасау жөніндегі қызмет. Профилактика деп мамандардың, мұғалімдердің мақсатты жүйелі бірлескен жұмысы түсініледі.

Ағартушылықтың басты міндеті мен мәні-мұғалімдерді оқушының қолайлы психикалық дамуының негізгі заңдылықтары мен шарттарымен таныстыру.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді интеграцияланған оқыту екі жолмен ұйымдастырылуы мүмкін:

- ЖОО-да студенттердің осы санаты үшін арнайы топ ашу арқылы;

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен осындай шектеулері жоқ студенттерді бір топта бірлесіп оқыту арқылы.

Арнайы топтар студенттердің белгілі бір санаты үшін құрылуы мүмкін (есту немесе көру қабілетінің бұзылуы, тірек-қимыл аппаратының бұзылуы және т.б.) немесе балалардың әртүрлі санаттарын біріктіруі мүмкін (психикалық дамуы тежелген және ақыл-ой кемістігі бар және т. б.).

Студенттерді осындай бұзушылықтары жоқ студенттермен бір топта ОР-мен бірлесіп оқыту мәселесі мұқият қарауды талап етеді.

Интеграцияланған оқыту үшін студенттерді іріктеу критерийлері

1. Баланың мүмкіндіктері: ақаудың ауырлығы, жақын даму аймағы, жеке интеллектуалды және эмоционалды-жеке ерекшеліктері.

2. Әлеуметтік ортаның дайындығы (отбасы тәрбиесінің шарттары, интеграцияланатын баланың ата-аналары, педагогтар, құрдастарының ата-аналары, білім алушылар тарапынан тиісті қолдау көрсету мүмкіндігі).

3. Университеттің білім беру ортасының интеграцияланатын студенттің қажеттіліктеріне сәйкестігі.

Пән мұғалімдері және ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен жұмыс жасайтын топтардың кураторлары студенттердің жеке ерекшеліктерін анықтау және дамыту жұмысының бағыттарын анықтау үшін жүйелі түрде тереңдетіп зерттеу жүргізуі керек, студенттердің даму динамикасын белгілейді, олардың оқу бағдарламаларын игеру есебін жүргізеді, оларға сүйемелдеу карталарын толтырады.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студентті әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу технологиясы-бұл студенттің жеке ерекшеліктерін және университетте мамандық алған кездегі көріністерін білуге негізделген мақсатты, кезеңді процесс. Ол келесі кезеңдерді қамтиды:

I. Диагностикалық-болжамдық-студенттің жеке мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін зерттеу, оның оқу процесіне бейімделу перспективаларын болжау және даму, оқу (кәсіпті игеру) жағдайларында өзін-өзі көрсету. Бұл кезең ЖОО-да оқу кезінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студент туралы ақпарат жинауды қамтиды. Келесі ақпарат жиналады:

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттің патологиялары, патологияның даму перспективалары, жағымсыз көріністердің деңгейін төмендету немесе тұрақтандыру мүмкіндіктері туралы;

- әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру кезінде сүйенуге болатын студенттің жеке әлеуеті туралы;

- өзін-өзі жетілдірудегі, оқу процесіне бейімделу және одан әрі өзін-өзі дамыту кезінде туындайтын қиындықтарды жеңудегі жеке ерекшеліктер туралы;

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студентті дамыту және тәрбиелеу ерекшеліктері туралы;

- студенттің әлеуметтік-мәдени ортаға бейімделу қабілетінің деңгейі туралы білім беру мекемесі, ақпарат алу, оны алу барысында алған білімін беру, құрдастар тобындағы қарым-қатынас-курдастар.

II. даму жағдайындағы студенттің бейімделуіне және өзін-өзі көрсетуіне, кәсіпті игеру процесіне айтарлықтай әсер ететін мүмкін проблемаларды (қиындықтарды) анықтау.

III. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттің өзі мүмкін проблемаларды (қиындықтарды) жеңу перспективаларын жобалау.

IV. ЖОО-да оқу процесінде проблемаларды (қиындықтарды) жеңуде студенттерді сүйемелдеудің мазмұнын, ерекшелігін және тәсілдерін анықтау.

Әлеуметтік-педагогикалық технологияның мақсаты-ОР бар студенттің оқу процесіне бейімделуіне ықпал ету, кәсіпті игеру кезінде оның мүмкіндіктері мен қабілеттерінің неғұрлым орынды және толық көрінісін қамтамасыз ету, сондай-ақ әлеуметтік интеграция сәрсенбі.

Іске асырудың негізгі бағыттары:

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студент өздігінен жеңе алмайтын жағдайлардың алдын алу.

- Педагогикалық ұжыммен және қоршаған ортамен (әлеуметтік ортамен) жұмыс жасау, студенттердің кәсіпті игеру кезінде барынша толық көрінуіне жағдай жасауға ықпал ету.

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студентті кәсіптерді игеру жолдарын өз бетінше іздеуге, оқудағы қиындықтарды, оның ішінде қоршаған ортаға сүйене отырып, өз бетінше жеңуге ынталандыру.

Көзделген мақсатқа қол жеткізу мынадай міндеттерді шешуді талап етеді:

- білім беру ортасына бейімделуге және интеграциялануға ықпал ету;

- кәсіпті игеру кезінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің проблемаларын жеңуге ықпал ету;

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің өзін-өзі тәрбиелеудегі өзіндік, шығармашылық көрінісін қамтамасыз ету.

V. студенттердің өзін-өзі көрсетуін және оларда туындайтын проблемаларды ескере отырып, Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыру. Әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың мазмұны оқыту кезеңдерімен анықталады. Университетте Оқу студенттің маман ретінде қалыптасуының келесі Ішкі кезеңдерін бөлуге мүмкіндік береді.

1 кіші кезең ЖОО-да оқыту негіздерін бейімдеу және меңгеру (қыркүйек, қазан).

Бұл кіші кезеңнің мақсаты- ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттері өздерін жайлы сезінетін және қолда бар мүмкіндіктерді жүзеге асыра алатын арнайы орта құру.

Бейімделу кезеңі бірінші курс студентіне ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен бірге оқу шарттарымен, принциптерімен, ережелерімен танысуға мүмкіндік берумен байланысты

тандалған оқу орны және студенттік ұжымға кіру іс жүзінде ауыртпалықсыз.

2 кіші кезең бейімделген ұжымға интеграциялау, и оқу іс-әрекетінің әлеуметтік-мінез-құлық тәжірибесін жинақтау іс жүзінде бұл кіші кезең алдыңғы кезеңмен бірге басталады. Алайда, егер бастапқы кезеңде бейімделуге көбірек көңіл бөлінсе, болашақта студенттің оқу тобының ұжымына кіруін ынталандыруға және кейіннен өзін ұжыммен салыстыруға баса назар аударылады.

Жұмыс келесі бағыттар бойынша ұйымдастырылады:

- кәсіби қызмет (Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің білімі мен дағдыларын, қызығушылығы мен кәсіби ниеттерін кезең-кезеңімен қалыптастыру);

- коммуникативтік қызмет (тұлғааралық және іскерлік қарым-қатынас дағдыларын дамыту);

- қоғамдық қызмет (Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің белсенді өмірлік ұстанымын, көшбасшылық және бағыну, адамдармен ынтымақтасу қабілетін қалыптастыру).

3 кіші кезең кәсіби-практикалық қызметке кіріспе және тәжірибеге бағытталған тәжірибені жинақтау.

Қазан айынан бастап жүзеге асырыла бастайды. Практикалық оқыту жүйесі болашақ мамандардың интеллектуалды дамуына, Пәндік білім мен дағдыларды игеруге, кәсіби қызметте өзін-өзі көрсетуге деген ынтаны дамытуға және арттыруға, өзін құзыретті маман ретінде тануға ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар студентке тандалған мамандықта өз күштерін сынап көруге, дәрістер мен семинарлар барысында алған теориялық білімдерін қолдануға үйренуге мүмкіндік береді.

Іс-әрекеттің практикалық түрлерін ұйымдастыруда негізгі дағдыларды, дағдыларды бекітуге мүмкіндік беретін оқытудың техникалық құралдары қолданылады.

4 кіші кезең кәсіби қызмет негіздерін меңгеру.

Бұл кіші кезең арнайы оқу пәндерін игеру және тәжірибеге бағытталған қызмет арқылы жүзеге асырылады.

5 Ішкі кезең тиімді.

Ол оқу процесіне бейімделудің жоғары деңгейімен және студенттік ұжымның, білім беру мекемесінің жағдайына интеграциялануымен, кәсіби қызметтің білімін, дағдыларын игеруімен сипатталады.

VI. Әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың тиімділігін бағалау және оның бейімделуін одан әрі арттыру перспективаларын анықтау.

Әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу жеке білім алушыға немесе адамдар тобына қатысты құрылуы мүмкін немесе бүкіл білім беру мекемесінің қызмет жүйесінің негізінде болуы мүмкін.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен сабақта оқыту әдістері:

- * түсіндірме-иллюстрациялық;
- * репродуктивті;
- * ішінара іздеу;
- * коммуникативті;
- * ақпараттық-коммуникациялық;
- * бақылау әдістері;
- * өзін-өзі бақылау және өзара бақылау.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің эмоционалды және танымдық саласына әсер ету әдістері:

- ойын жағдайлары;
- заттардың түрлері мен жалпы белгілерін іздеумен байланысты идактикалық ойындар;
- басқалармен қарым-қатынас жасау қабілетін дамытуға ықпал ететін ойын тренингтері.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен сабақта қолданылатын оқыту әдістері

Оқыту әдістері—бұл оқыту әдістерін жүзеге асыру процесінде оқытушы мен студенттердің өзара әрекеттесуінің нақты операциялары.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің қызметін жандандыру үшін келесі белсенді оқыту әдістерін қолдануға болады:

1. Тапсырмаларды орындау кезінде сигналдық карточкаларды пайдалану—карточкаларды білімді тексеру, өткен материалдағы олқылықтарды анықтау мақсатында кез келген тақырыпты зерделеу кезінде пайдалануға болады. Олардың ыңғайлылығы мен тиімділігі—әр оқушының жұмысы бірден көрінеді.

2. Тақтаға кірістірулерді қолдану—Біз тапсырманы орындау, кроссвордты шешу және т.б. кезінде бәсекелестік сәтті қолданамыз. картаны тақтаға бекіту

үшін олар сұраққа дұрыс жауап беруі керек немесе ұсынылған тапсырманы басқаларға қарағанда жақсы орындауы керек.

3. Есте сақтау керек қорытындыларды зерттеудің негізгі сәттерін құрастыру, жазу және тақтаға ілу. Бұл әдісті тақырыпты зерттеудің соңында – бекіту, қорытындылау үшін қолдануға болады; материалды зерттеу барысында – тапсырмаларды орындау кезінде көмек көрсету.

4. Көзді жұмып сабақтың белгілі бір кезеңінде материалды қабылдау есту қабілетін, зейінін және есте сақтау қабілетін дамыту үшін қолданылады; сабақ барысында балалардың эмоционалды жағдайын ауыстыру; белсенді әрекеттен кейін (дене шынықтыру сабағынан кейін), қиындық тапсырмасын орындағаннан кейін және т. б.

5. Сабақ барысында презентация-офтальмотренажерлерді, жеке презентацияны және презентация үзінділерін пайдалану. Слайдтарға қажетті сурет материалдарын, сандық фотосуреттерді, мәтіндерді орналастыруға болады; презентация көрсетіліміне музыкалық және дауыстық сүйемелдеуді қосуға болады. Материалды осындай ұйымдастырумен есте сақтаудың үш түрі кіреді: көру, есту, мотор.

Экранда суреттердің дәйекті пайда болуының арқасында білім алушылар жаттығуларды мұқият және толық көлемде орындауға мүмкіндік алады. Анимацияны қолдану процесс қызықты және мәнерлі. таңқаларлық сәттер процесі қызықты және мәнерлі етеді.

6. Сабақ барысында қызмет түрін өзгерту, көрнекі қабылдауды, зейін мен есте сақтауды дамыту, сөздік қорын белсендіру үшін сурет материалын пайдалану.

Жоғарыда аталған оқытуды ұйымдастырудың барлық әдістері мен әдістері белгілі бір дәрежеде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің танымдық белсенділігін ынталандырады.

Қолданыстағы оқыту әдістерінің әртүрлілігі мұғалімге әртүрлі жұмыс түрлерін ауыстыруға мүмкіндік береді, бұл сонымен қатар оқытуды белсендірудің тиімді құралы болып табылады. Қызметтің бір түрінен екіншісіне ауысу шамадан тыс жұмыс істеуден қорғайды және сонымен бірге зерттелетін материалдан алшақтатуға мүмкіндік бермейді, сонымен қатар оны әр түрлі жағынан қабылдауды қамтамасыз етеді.

Осылайша, оқытудың белсенді әдістері мен әдістерін қолдану студенттердің танымдық белсенділігін арттырады, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытады, студенттерді білім беру процесіне белсенді түрде тартады, сабақтарда өзіндік белсенділікті ынталандырады.

Ерекше білім беру қажеттіліктері әр түрлі санаттағы студенттерде әр түрлі болады, өйткені олар бұзушылықтың ерекшелігімен белгіленеді және оқу процесін құрудың ерекше логикасын анықтайды, сондықтан қажет:

- студенттің оқу мазмұнына қалыпты дамып келе жатқан құрдастарының білім беру бағдарламаларында жоқ арнайы бөлімдерді енгізу;

- оқытудың арнайы әдістерін, тәсілдері мен құралдарын, оның ішінде мамандандырылған компьютерлік технологияларды пайдалану;

- оқуды қалыпты дамып келе жатқан студент үшін талап етілетіннен гөрі жекелендіру.

ЕББҚ бар студенттермен жұмыс істеудің жалпы принциптері мен ережелері:

1. Әр студентке жеке, тұлғаға бағытталған және сараланған және көп деңгейлі көзқарас;

2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды топтық, жеке, қашықтықтан оқыту нысандарын пайдалану;

3. Психикалық және практикалық әрекеттерді кезектестіру, материалды аз мөлшерде ұсыну, шаршаудың алдын алу үшін қызықты және түрлі-түсті дидактикалық материал мен көрнекілік құралдарын қолдану;

4. Қажетті оқу дағдыларын қалыптастыратын білім алушылардың танымдық қызметін жандандыратын әдістерді қолдану;

5. Жұмыс орнына атаулы даярлау үшін кәсіптік оңалту саласындағы әлеуметтік әріптестікті ұйымдастыру;

6. Педагогикалық әдептіліктің көрінісі. Кішкентай жетістіктері үшін үнемі көтермелеу, әр студентке уақтылы және тактикалық көмек көрсету, ондағы өз күштері мен мүмкіндіктеріне деген сенімді дамыту.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің көпшілігі үшін жоғары білім алу одан әрі еңбек қызметінің негізі ғана емес, сонымен бірге интеграцияның нақты тәжірибесі болып табылады. Осылайша, ЖОО-ның білім беру ортасына жалпы қоғам ауқымында әрекет ететін мүгедектерді әлеуметтік бейімдеу және интеграциялау тетіктерін модельдеу міндеті жүктеледі. Оқу қызметі шеңберінде курстастарымен және оқытушылармен өзара іс-қимыл міндеттерін шешу, практикаға шығу, әлеуметтік жобаларға, мәдени-бұқаралық, бос уақыт және спорттық іс-шараларға қатысу, тұлғааралық терең қарым-қатынас орнату студенттік кезеңдегі әлеуметтік және тұлғалық дамудың сәттілігін анықтайды. Бұл жағдайда ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі кәсіби және жеке қалыптасуда проблемалар туындаған жағдайда консультациялық психологиялық көмек көрсету тұрғысынан қарастырылуы мүмкін.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жөніндегі қызмет білім алушыны да, тұтастай алғанда білім беру ортасын да сүйемелдеудің қандай да бір стратегиясын іске асыратын мамандар ұжымының ортақ мақсаттарымен тұрақты әрекет ететін, Үйлестірілген, біріктірілген психологиялық-педагогикалық консилиум нысанында ұйымдастырылуы мүмкін.

Алайда, біздің студенттердің ерекше білім беру қажеттіліктерін, университетте оқуға бейімделу процесін және дамудың кәсіби және жеке ерекшеліктерін зерттеу тәжірибесі ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің қарастырылып отырған мәселелерінің барлық студенттердің проблемаларынан бөлінбейтіндігін көрсетті.

Сондықтан, біздің ойымызша, студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдауды студенттерді әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық қолдаудың кең жүйесіне ажырамас бөлігі ретінде енгізуді көздейтін ұйымдастырушылық модель ең нәтижелі болады.

Мысалы, ЖОО студенттеріне әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық қолдауды жүзеге асыратын құрылымдық бөлімше қызметінің салыстырмалы түрде тәуелсіз бағыты ретінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді сүйемелдеуді бөліп көрсету. Е.С. Фоминовтың пікірінше, ЖОО-да мүмкіндігі шектеулі студенттерді психологиялық сүйемелдеу жүйесі ЖОО-ға дейінгі кезеңде басталуы тиіс. ЖОО-ға дейінгі дайындық шеңберінде психологиялық сүйемелдеу нозологияға, қабілеттерге, бейімділіктерге, қызығушылықтарға байланысты талапкерлерді кәсіби бағдарлауды қамтуы мүмкін. Бұл кезеңде ЖОО-ға дейінгі оқу дайындығымен қатар әлеуметтік-психологиялық бейімделу дағдыларын қалыптастыруды, коммуникативтік дағдыларды дамытуды, талапкерлердің әлеуметтік-психологиялық тренинг арқылы интеграцияланған топтарда және ЖОО ішіндегі өмірде оқуға дайындығын қалыптастыруды бастау қажет. ЖОО-да оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық сүйемелдеу мыналарды қамтуы мүмкін:

- бейімделу бағдарламаларын құру (мүгедектігі бар адамдардың психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, нозология бойынша);
- әлеуметтік-психологиялық тренинг бағдарламаларын өткізу коммуникативтік, ассертивтік, шығармашылық Дағдылар мен дағдыларды дамыту;-мүгедек студенттерді өзін-өзі реттеу тәсілдеріне оқыту;
- жеке және топтық консультациялар түрінде психологиялық көмек көрсету;
- интеграцияланған топтарда ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді оқыту ерекшеліктері мәселелері бойынша психологиялық консультативтік пункттер құру;
- нозологияға байланысты ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің оқу процесін педагогикалық қолдау, мысалы, есту патологиясы бар студенттерге арналған дәрістердің тірек конспектілері, көру патологиясы бар студенттерге арналған дәрістердің аудиожазбалары;
- жеке өзгерістердің динамикасын зерделеу мақсатында ЖОО-да оқу процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге кешенді психодиагностикалық зерттеулер жүргізу. ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық қолдаудың үлкен әсеріне қол жеткізу үшін тек психокоррекциялық әсерлерді қолдану жеткіліксіз. Соңғылары психологиялық әсердің басқа түрлерімен, атап айтқанда, психологиялық ағартумен, оқытушыларға психопрофилактикамен ақпараттық білім берумен және мүгедек студенттерді ЖОО-да оқыту кезеңінде психологиялық қолдаудың бірыңғай стратегиясын құрайтын психологтың басқа да қызмет түрлерімен бірге әрекет етуі керек. ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру және мазмұны мәселелерін қарастыруды қорытындылай келе, қазіргі уақытта бұл жұмысты ЖОО-да ұйымдастыру қажеттілігі дәлелденген деп санауға болатындығын атап өткен жөн. Сонымен қатар, ең оңтайлы-бұл мүмкіндігі шектеулі студенттерге көмектесу барлық студенттерге жалпы әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық қолдаудың органикалық бөлігі болып табылатын қолдаудың ұйымдастырушылық моделі. Университетте оқу кезеңінде студенттерге ерекше назар аудару керек

Соматикалық жағдайдың теріс факторларына, өзін-өзі бағалаудың, "мен-тұжырымдаманың" өзгеруіне және өзін-өзі жүзеге асыруға байланысты жеке деструктивті сипаттамалардың даму қаупінің жоғары көрсеткіштері ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі ресурстарының бірі студенттік "инклюзивті" топтағы тұлғааралық өзара әрекеттесу және өзара көмек әлеуеті болуы мүмкін.

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

1. Психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі формалары
2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу технологиясының кезеңдері
3. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен жұмыс істеу принциптері мен ережелері

СӨЖ тапсырмалары

"Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерін оқыту әдістерінің жіктелуі" кестесін жасаңыз

Әдебиеттер тізімі:

1. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года (Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года, № 636)
2. Аммоса Л.И. Организационно-педагогические условия профессиональной подготовки студентов с особыми образовательными потребностями // [Электронный ресурс] URL:<http://www.rusnauka.com>
3. Зарубина И.Н. Вариативная модель коррекционно-педагогической поддержки студентов с нарушением зрения // [Электронный ресурс], URL: socpolitika.ru/rus/conferences/document4201.shtml
4. Купреева О.И. Особенности психологического сопровождения студентов с ограниченными возможностями здоровья // Инклюзивное образование: методология, практика, технологии. М.: МГТШУ, 2011. – С. 210-211.
5. Научно-методическое обеспечение индивидуализации образовательного маршрута и психолого-педагогического сопровождения студентов с ограниченными возможностями здоровья в системе высшего образования:
Пособие для преподавателей вузов / Сост.: С.А. Гончаров В.З. Кантор М.И. Никитина С.А. Расчетина В.В. Семикин. СПб., 2002. 140 с.
6. Степанова О.А. Модель профессиональной реабилитации лиц с ограниченными возможностями здоровья // В мире научных открытий. 2011. No2.1(14). С. 348-355. (Серия «Проблемы науки и образования»).
7. Фоминых, Е.С. Психолого-педагогическое сопровождение девиктимизации студента-инвалида в профессиональнообразовательной среде / Е.С. Фоминых // Психология: актуальные проблемы и тенденции развития: материалы междунар. науч.- практ. конференции.

2.2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі бағыттары

Мақсаты: Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерін психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі бағыттарын сипаттау

Жоспар:

1. Психологиялық кеңес беру
2. Психологиялық-педагогикалық диагностика
3. Психокоррекциялық жұмыс

4. Ағартушылық жұмыс

5. Профилактикалық жұмыс

Негізгі ұғымдар: психологиялық кеңес беру, психодиагностика, психокоррекция, ағарту, алдын алу.

1. Психологиялық кеңес беру.

Психологиялық кеңес беру психологиялық көмек түрі ретінде мүгедектігі бар студенттерге және олардың ата-аналарына әртүрлі өмірлік қиындықтар мен психологиялық дағдарыстар жағдайында кеңес беру арқылы жүргізіледі, сонымен қатар бұл жеке тұлғаны дамытуға және кәсіби өзін-өзі анықтауға бағытталған жұмыс.

Бакалавриат студенттеріне- ерекше білім беру қажеттіліктері және мүгедектігі бар түлектерге психологиялық кеңес беру тиімді кәсіптік бағдар беру және кәсіптік білім берудің келесі кезеңін алуға ынталандыру мақсатында одан әрі кәсіптік оқыту мәселелері бойынша жүргізіледі (жоғары білім берудің екінші сатысында (магистратура) оқуды жалғастыру, таңдалған бейінді игеру үшін қажетті жеке қасиеттер мен уәждемелік компонент сәйкес келетін негізгі білім беру бағдарламасының бейінін таңдау) және әлеуметтік-мәдени инклюзияға жәрдемдесу. Бұл ретте консультацияны профессор-оқытушылар құрамы арасында инклюзия мәселелері бойынша консультативтік әңгімелесу нысанында және " Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың ұйымдастырушылық және психологиялық-педагогикалық негіздері" бағдарламасы бойынша оқытушылардың біліктілігін арттыру курстары арқылы жүргізуге болады.

Мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды оқыту кезінде психологиялық-педагогикалық қолдаудың маңызды міндеттері:

- мүмкіндігі шектеулі студенттер мен мүгедектердің тиімді оқыту дағдылары мен құзыреттерін қалыптастыру;

- мүмкіндігі шектеулі және мүгедек бірінші курс студенттерінің білім беру ұйымының жағдайына, оқу үдерісіне және студенттік ұжымға психологиялық бейімделуі;

- өзін-өзі тәрбиелеу және жеке өзін-өзі жетілдіру мотивациясын дамыту;

- кәсіби өзін-өзі анықтауға және мамандық алуға ынталандыруды дамытуға көмектесу;

- мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттің болашақ кәсіби қызметіне психологиялық дайындығы;

-болашақ маманның кәсіби-маңызды тұлғалық қасиеттері мен қасиеттерін жетілдіру.

Психологиялық кеңес беру қашықтықтан оқыту технологиясын қолдана отырып, жеке, топтық түрде де, онлайн және офлайн форматта да жүргізілуі мүмкін. Кеңес беру кезінде маман тренингтің әртүрлі элементтерін қолдана алады, ұсыныстар бере алады және осылайша студентті ЕББҚ-мен оның мәселелерін шешуге бағыттай алады.

1. Психологиялық-педагогикалық диагностика

Оқытудың барлық кезеңінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге психологиялық-педагогикалық диагностика жүргізу қажет. Инклюзия жағдайындағы диагностикалық жұмыс жеке ерекшеліктер мен мүмкіндіктерді анықтауды білдіреді, оқудағы, дамудағы, университет жағдайына әлеуметтік бейімделудегі бұзушылықтардың себептері мен механизмдерін анықтауға көмектеседі. Диагностиканың кірісінде алынған мәліметтер психологиялық-педагогикалық жұмысты және жалпы білім беру процесін құру кезінде сенуге болатын ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің проблемалық ғана емес, күшті жақтарын да анықтауға мүмкіндік береді. Диагностикалық зерттеудің нәтижелері ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен түзету-дамыту жұмыстарын ұйымдастыруға және жүргізуге негіз болады.

Стандартталмаған құралдарды қосымша қолдана отырып, стандартталған психодиагностикалық құралдарды қолдана отырып, кешенді психодиагностика. Бастапқыда психодиагностика бейімделу кезеңін және ОР және мүгедектігі бар студенттерді оқыту мен әлеуметтендірудің әр кезеңіне дайындықты анықтауға бағытталған. Кешенді психодиагностика студентті оқытудың барлық кезеңінде, сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектің жұмыс орнына бейімделу кезеңінде аралық диагностикалық зерттеулер жүргізуді қамтиды.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің оқу іс-әрекетін диагностикалау процесі келесі компоненттермен және көрсеткіштермен сипатталады (1-кесте).

Кесте 1

**Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерінің оқу іс-әрекетін
диагностикалаудың негізгі компоненттерінің сипаттамасы**

№	Компоненттер	Көрсеткіштері
1	<i>Мотивациялық компонент:</i>	1) оқу белсенділігі және дербестігі; 2) оқу-танымдық мотивтер; 3) өзін-өзі тәрбиелеу қызметіне қызығушылық;
2	<i>Бағытталушы (Ориентировочный) компонент:</i>	1) мақсат қою қабілеті (оқу міндетін қою және түсіну); 2) алдағы оқу қызметін жоспарлау қабілеті (қойылған оқу міндетін шешу бойынша); 3) рефлексияның даму деңгейі;
3	<i>Реттеу компоненті:</i>	1) өзін-өзі бақылауды меңгеру (қорытынды, кезең-кезеңмен, жоспарлаушының элементтері); 2) өзінің оқу қызметінің нәтижелерін бағалай білу.
4	<i>Интеллектуалды компонент:</i>	1) Нақты ұғымдар деңгейінде білімді меңгеру; 2) әртүрлі оқу міндеттерін шешуде логикалық ойлау әдістерін қолдану мүмкіндігі; 3) зерттелетін ғылыми және күнделікті ұғымдар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтай білу;
5	<i>Әлеуметтік компонент:</i>	1) ЖОО нормаларын, мінез-құлық қағидалары мен дәстүрлерін қабылдау және орындау; 2) оқу міндеттерін шешу кезінде ұжымдық өзара іс-қимылға дайындықта көрінетін педагогтермен және басқа студенттермен өзара қарым-қатынас деңгейі;

		3) педагогтермен тұлғааралық қарым-қатынас орнату қабілеті; 4) курстастарымен достық қарым-қатынас орнату қабілеті.
6	<i>Эмоционалды компонент:</i>	1) оқу процесін және жалпы ЖОО-ның білім беру ортасын оң қабылдауда көрінетін тұрақты эмоционалды жағдай; 2) мұғалімдер мен курстастарға деген жақсы көзқарас; 3) өзін-өзі оң бағалау; 4) оқытудың келесі сатыларына өтуге эмоционалды дайындық; 5) жоғары және ситуациялық мазасыздықтың болмауы.

1. Психокоррекциялық жұмыс

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі құрамдас бөлігі ОР студенттерінің танымдық, эмоционалды-еріктік және жеке салаларындағы проблемаларды жоюға бағытталған уақтылы көмек көрсететін түзету-дамыту жұмысы болып табылады. Сондай-ақ, білім беру бағдарламасында қарастырылған білімді игеру қиындықтарын және тұлғааралық мәселелерді түзету.

Түзету-дамыту жұмысы ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерінің танымдық, эмоционалды-еріктік және жеке салаларындағы проблемаларды жоюға бағытталған уақтылы мамандандырылған көмекті қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, білім беру бағдарламасында қарастырылған білімді игерудегі қиындықтарды және тұлғааралық мәселелерді түзету. Білім беру ортасында анықтау және кейіннен білім алушылардың денсаулығына теріс әсер ететін факторларды болдырмау. Дамытушылық жұмыс әмбебап оқу іс-әрекеттерінің дағдыларын жетілдіруге және оқу іс-әрекетіне мотивацияны арттыруға ықпал етеді. Білім алушылармен топтық жұмыс тренинг элементтері бар тренингтер немесе сабақтар түрінде ұйымдастырылуы мүмкін.

Түзету және дамыту жұмыстары әртүрлі нозологиялардың дамуында ауытқулары бар студенттермен психокоррекциялық және дамытушылық жұмыстардың стандартталған бағдарламаларын қолдануды қамтиды. Мүгедектігі бар және мүмкіндігі шектеулі студентті ЖОО-ға қабылдау кезінде стандартталған бағдарлама негізінде оны оқытудың барлық кезеңіне әлеуметтік-психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің жеке бағдарламасы әзірленеді.

Психофизиологиялық түзету іс-шараларын жүргізу үшін негіздемелер ерекше білім беру қажеттіліктері бар бар студенттерді бейімдеудегі қиындықтардың келесі белгілерінің болуы болып табылады:

- жанжалдың жоғарылауы;
- төмен тәртіп;
- негізгі оқу пәндері бойынша үлгерімі төмен;
- денсаулық пен әл-ауқаттың көптеген шағымдары;
- оқуға деген ынтаның төмендеуі және т.б.

Бағытталған психофизиологиялық түзету іс-шараларын ұйымдастыру:

- эмоционалды тұрақтылықты арттыру;
- өзін-өзі бағалауды арттыру;
- психологиялық ыңғайсыздықты жою;
- жүйке-психикалық бұзылулардың алдын алу;
- басқалармен жанжалдарды жоюға көмек көрсету;

➤ шамадан тыс жұмыс істеудің алдын алу және жұмысқа қабілеттілікті қалпына келтіру;

- танымдық психикалық процестердің дамуы;
- қарым-қатынас қабілеттерін дамыту;
- ағзаның функционалдық резервтерін арттыру.

Кәсіби-психологиялық сүйемелдеу және түзету шараларында қолданылатын негізгі әдістерге мыналар жатады:

➤ психикалық өзін-өзі реттеу әдістерін оқыту;

➤ әр түрлі өмірлік жағдайларға эмоционалды бақылау деңгейін жоғарылату әдістерін үйрету;

➤ тиімді қарым-қатынас әдістемесін оқыту;

➤ тыныс алуды және жүрек деятельностиағын ерікті басқару дағдыларын жетілдіру;

➤ биологиялық белсенді нүктелерді өздігінен массаждау әдістемесін оқыту;

➤ белсенді және пассивті бұлшықет релаксациясы және релаксация және деомоторлық жаттығулар әдістерін үйрету;

➤ жедел жадты жаттықтыру және т. б.

4. Ағартушылық жұмыс

Психологиялық ағарту мүгедектігі бар білім алушылардың және оның отбасының құқықтарын қорғайтын заңнамалық актілер туралы, әлеуметтік кепілдіктер туралы, медициналық-профилактикалық көмек пен білім беру қызметтерінің әртүрлі спектрін көрсететін қоғамдық және мемлекеттік ұйымдар туралы ақпарат беруді көздейді.

ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар және мүгедектігі бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жұмысқа орналастыру мәселелері бойынша ағарту жұмыстарын қамтиды:

- білім беру мекемесіне жұмыс берушілер ұсынатын жұмыс орындары туралы, жұмыс берушілердің өндірістік сұраныстары туралы, ұйымда қойылатын талаптарға бейімделу мүмкіндігі туралы, білім алушының өз білімі негізінде және өз жауапкершілігімен тиісті шешім қабылдауы үшін кәсіп бойынша ілгерілету мүмкіндіктері туралы ақпарат беру;

- жұмыспен қамту қызметі, оның міндеттері мен мүмкіндіктері туралы ақпарат беру, білім алушыларды жұмыспен қамту қызметінің мекенжайларымен, жадынамаларымен, брошюраларымен таныстыру.

Білім беру жұмысының маңызды бағыты ғылыми-педагогикалық қызметкерлер мен жоғары мектептің құрылымдық бөлімшелерінің қызметкерлері үшін біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастыру болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттердің психологиялық мәртебесінің ерекшеліктері, бейімделу кезеңінің ерекшеліктері, кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктері, дизонтогенездің негізгі нұсқаларын ескере отырып, оқытудың техникалық құралдарын пайдалану және т.б. туралы білімді қалыптастыру бойынша жұмысты ұйымдастыру қажет.

Профилактикалық жұмыс

Психологиялық профилактика мүгедектігі бар және мүмкіндігі шектеулі студенттердің психологиялық денсаулығын сақтауға, нығайтуға және дамытуға, адам ағзасына зиян келтіруі мүмкін қауіптер туралы уақтылы ескертуге бағытталған. Жұмыстың бұл түрі тренингтер, әңгімелер, жеке консультациялар, дөңгелек үстелдер, конференциялар, оқыту семинарлары және т. б. түрінде өткізілуі мүмкін.

Профилактикалық қызмет мүгедектігі бар студенттерді инклюзивті білім беру жағдайларына бейімдеу процесінде әлеуметтік және психологиялық дезадаптация құбылыстарының, ықтимал асқынулардың алдын алуға бағытталған. ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттері үшін әртүрлі ұсыныстар әзірлеу, соның ішінде тиімді тұлғааралық қарым-қатынас, студенттер тобында қолайлы психологиялық атмосфера құру. Профилактикалық жұмыс келесі негізгі бағыттар бойынша жүргізілуі мүмкін: уақытты басқару әдістеріне, стресске төзімділікті арттыру әдістеріне, психоэмоционалды шиеленісті жеңілдету әдістеріне оқыту, мазасыздықтың алдын алу, өзін-өзі ұйымдастыруды дамыту, стресстік жағдайларда тиімді мінез-құлыққа үйрету.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің негізгі іс-шараларына мыналар жатады:

- интеллект құрылымы мен интеллектуалды қызмет түрін бағалау;
- жоғары сынып оқушыларының кәсіби бағытын анықтау және болашақ мамандықты таңдау бойынша сараланған психологиялық ұсыныстар әзірлеу;
- оқу орнындағы оқу табыстылығын және әлеуметтік-психологиялық бейімделуді болжау;
- оқыту мен кәсіби қызметке мотивацияны қалыптастыру және қолдау;
- оқуға түсуге дайындық процесінде және ЖОО-да оқудың бастапқы кезеңінде психологиялық көмекті талап ететін адамдарды анықтау;
- психологиялық тренингтер мен психологиялық-педагогикалық сабақтар өткізу;
- бейімделу қиындықтары бар адамдармен психофизиологиялық түзету шараларын жүргізу.

Нәтижесінде психофизиологиялық сүйемелдеу шараларының негізгі міндеті функционалдық жайлылыққа қол жеткізу болып табылады, онда оқу іс-әрекетінің құралдары мен шарттарының ағзаның функционалдық мүмкіндіктеріне сәйкестігі байқалады, оқу физиологиялық және психикалық функцияларды барабар жұмылдыру кезінде оған оң көзқараспен жүреді, бұл денсаулықты сақтауды, жоғары өнімділікті және кәсіби ұзақ өмір сүруді қамтамасыз етеді [7].

Тұтастай алғанда, мүгедектігі бар студентпен педагог-психологтің бірлескен қызметінің сапалы нәтижесі жеке жұмыс стилін қалыптастыру болып табылады, оның мәні ерекшеліктеріне, мүмкіндіктері мен даму деңгейіне сәйкес оқу қызметін ұйымдастыру, білім беру процесінің мазмұнын, қызмет міндеттерін бірлесіп талдау және талаптарды студенттің мүмкіндіктерімен салыстыру болып табылады.

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерімен психологиялық кеңес беруге қойылатын талаптарды ашыңыз.
2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге психологиялық-педагогикалық диагностиканың негізгі кезеңдерін сипаттаңыз.
3. Психокоррекциялық жұмыстың мәнін ашыңыз
4. Ағартушылық жұмыстың рөлін негіздеу
5. Профилактикалық жұмыстың формалары мен әдістерін сипаттаңыз

СӨЖ тапсырмалары

1." Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің оқу іс-әрекетін диагностикалаудың психологиялық-педагогикалық негіздері" атты шағын зерттеу жүргізіңіз

Әдебиеттер тізімі

1. Данилова З.Г. Педагогическое сопровождение адаптации детей-сирот и учащихся колледжа с ОВЗ к осуществлению выбора в профессиональном обучении/З.Г. Данилова– М.: Издательство Русимпо, 2015. – 132 с.
2. Инклюзивное образование студентов с инвалидностью и ОВЗ с применением электронного обучения, дистанционных образовательных технологий / под ред. Б.Б. Аймонтаса: учеб. пособие для преподавателей сферы высшего профессионального образования, работающих со студентами с инвалидностью и ОВЗ. – М.: МГППУ, 2015.
3. Создание и апробация модели психолого-педагогического сопровождения инклюзивной практики: Методическое пособие / Под общ. ред. С.В. АLEXИНОЙ, М.М. СЕМАГО. – М.: МГППУ, 2012.
4. Зарубина И.Н. Роль общественных организаций инвалидов в создании действующей модели получения высшего образования лицами с нарушенным зрением // Социальная группа инвалидов (взрослых) в системе формального и неформального образования: Материалы науч.-практ. конф. – СПб., 2001.
5. Политика в сфере высшего образования инвалидов / Е.Р. Ярская-Смирнова, П.В. Романов, Д.С. Зайцев, Э.А. Наберушкина // Исследования социальной политики. –2004.

2.3. Әлеуметтік-психологиялық қызмет және олардың ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар Студенттер үшін білім беру-оңалту ортасын құрадағы рөлі

Мақсаты: ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге әлеуметтік-психологиялық көмек көрсетуді ұйымдастырудағы психологиялық-педагогикалық қызметтің рөлін ашу

Жоспар:

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттеріне арналған білім беру қызметтерінің сипаттамасы
2. ЖОО-да әлеуметтік-психологиялық қызметті ұйымдастыру
2. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды сүйемелдеуді (қолдауды) ұйымдастыру

Түйінді сөздер: әлеуметтік-психологиялық қызмет, білім беру-оңалту ортасы, оқытудың арнайы немесе балама әдістері.

Білім беру жүйесінде оқытудың арнайы жағдайларын жасау кезінде ЕБҰ бар білім алушыларды ескере отырып білім беру қызметтерінің мынадай тізбесін пайдалану ұсынылады:

1. Оқу жоспары мен оқу бағдарламаларын өзгерту.
2. Оқу нәтижелерін (студенттің жетістіктерін) бағалау тәсілдерін өзгерту.
3. Оқытудың вариативті, арнайы және балама әдістерін қолдану.
4. Оқулықтарды, оқу құралдарын таңдау, Жеке оқу материалдарын дайындау.
5. Оқыту формасын таңдау.
6. Кедергісіз орта құру және оқу орнын бейімдеу.
7. Компенсаторлық және техникалық құралдарға қажеттілік.
8. Педагог-ассистенттің көмегі.
9. Әлеуметтік-педагогикалық көмек.

Біз аталған арнайы білім беру қажеттіліктерінің әрқайсысын сипаттаймыз.

1) оқу жоспары мен оқу бағдарламаларын өзгерту.

Оқу жоспары мен оқу жоспарын өзгерту қажеттілігі туралы шешім қабылдануы мүмкін:

* психологиялық-медициналық диагноз;

2) оқу нәтижелерін (студенттің жетістіктерін) бағалау тәсілдерін өзгерту

Студенттің оқу жетістіктерін бағалау тәсілін өзгерту қажеттілігі келесі жағдайларда пайда болады:

* студент арнайы, қысқартылған немесе жеке бағдарламалар бойынша оқиды;

* студентті оқытуда баламалы оқыту әдістері қолданылады.

Кесте 1

Оқу бағдарламаларын бағалау тәсілдерін (рәсімдерін) өзгерту жетістіктер мен бақылау материалдары.

	Оқыту нәтижелерін бағалау тәсілдерін (рәсімдерін) өзгерту
1.	Қысқа, баяу, қайталау, мұғалімнің ауызша нұсқауы (жазбаша нұсқаудың орнына)
2.	Жұмысты орындау үшін қосымша уақыт беру
3.	Тапсырмаларды тек ауызша / жазбаша орындауға мүмкіндік беру
4.	Планшетті, ноутбукты пайдаланып жазбаша бақылау тапсырмасын орындау мүмкіндігі
5.	Басқа
	Бақылау материалдарын өзгерту
1.	Нұсқаулықтың тұжырымдамасын бейімдеу: тапсырманы орындау кезеңдеріне сәйкес оны бірнеше бөлікке бөлу
2.	Бақылау тапсырмаларының санын азайту
3.	Бүкіл топқа арналған бақылау тапсырмаларынан өзгеше жеке бақылау тапсырмалары (жеке оқу мақсаттарына сәйкес)
4.	Иллюстрациялық және басқа тірек материалдарды (кестелерді) пайдалану, бақылау тапсырмасын орындауды жеңілдететін сызбалар, үлгілер, анықтамалық материалдар)
5.	Басқа

3) арнайы немесе балама әдістерді қолдану оқыту.

Бұл білім беру қажеттілігін анықтауды, ең алдымен, жоо-ның психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің оқытушысы мен мамандары жүзеге асырады. Арнайы немесе балама әдістерді қолдана отырып, студентті оқыту қажеттілігі факультеттің Ғылыми кеңесінде ұсынылуы мүмкін. ОР бар студенттерді оқыту оқытушы арнайы және балама әдістермен бірге бүкіл топ үшін қолданатын әдеттегі оқыту әдістері арқылы жүзеге асырылады.

Кәдімгі оқыту әдістерін қолдану формасы немесе тәсілі студенттің жеке ерекшеліктеріне бейімделеді. Көбінесе Мұғалім бүкіл топ үшін қолданатын оқу тапсырмаларын, сондай-ақ оларды студентке ұсыну тәсілдерін бейімдеу қажет (2-кесте).

Кесте 2

Оқу тапсырмаларын және оларды ұсыну тәсілдерін бейімдеу студентке

	Оқу залдарының алапта АИ нұсқалары және оларды студентке ұсыну тәсілдері
1.	Уақыт сегментіне арналған тапсырмалар саны азаяды.
2.	Оқу тапсырмалары жеңілдетілген.
3.	Мәтінді оқу, жазу үшін қысқартады.
4.	Басқа студенттер орындайтын тапсырмалардан басқа жеке тапсырмалар ұсынылады.
5.	Тапсырмаларды орындау үшін қысқа және кезең-кезеңмен нұсқаулар беріледі.
6.	Оқуды қайталау, бекіту үшін көбірек уақыт (жаттығулар) беріледі.
7.	Ауызша түсініктемелер қимылдармен, суреттермен, суреттермен, заттармен суреттелген.
8.	Сабақта студенттің іс-әрекеті жиі өзгереді.
9.	Жаттап алуға арналған ақпарат саны азаяды.
11.	Жазу барысында студентке дауыстап айтуға рұқсат етіледі.
12.	Студентке сабақта оқылатын жаңа ұғымның мәнін ашатын пәндік-практикалық қызмет ұсынылады.
13.	Студентке алгоритмдік нұсқауларды, жұмыс үлгілерін, кестелерді, анықтамалық материалдарды пайдалану ұсынылады

Психофизикалық дамуы бұзылған студенттерді оқыту кезінде арнайы оқыту әдістерін қолдану қажеттілігі жиі туындайды. Оқытудың арнайы әдістері арнайы педагогикамен әзірленген және оқушылардың әртүрлі санаттары үшін қолданылады: есту, көру, интеллект, тірек-қимыл аппараты, ақыл-ой дамуының кешігуі, сөйлеу бұзылыстары. Университет жағдайында "кішкентай қадамдар" әдісі, пәндік іс-әрекетке және көрнекілік құралдарына сүйену, зерттелгенді үздіксіз қайталау, зерттелген ұғымдарды салыстыру және қарама-қарсы қою әдістерін қолдану және т.б. сияқты арнайы әдістерді, оқыту

әдістері мен стратегияларын қолдануға болады. Баламалы (басқа мүмкін) әдістер әдеттегі және арнайы әдістермен оқыту студенттің белгілі бір оқу дағдыларын игеруін қамтамасыз етпейтін жағдайларда ұсынылады: жазу, оқу, санау немесе жеке пәндерді игеру. Оқытудың балама әдістері, әдетте, жекелеген психикалық функциялардың (қабылдау, есте сақтау, зейін, праксис) бұзылуына байланысты оқытудың ерекше қиындықтары бар студенттерге қатысты қолданылады. Оқытудың балама әдістеріне мыналар жатады: жаһандық оқу әдісі, "Нумикон" әдісі, Монтессори жүйесі және басқа да инновациялық психологиялық-педагогикалық технологиялар, соның ішінде компьютерлік әдістер арқылы санауды оқыту. Оқытудың балама әдістерін, ең алдымен, сүйемелдеу қызметінің мамандары: психологтар, арнайы педагогтар білуі және жеке-дамыту жұмысында қолдануы керек.

4) оқулықтарды, оқу құралдарын іріктеу, жеке оқу құралдарын дайындау

Оқу материалдары.

Арнайы оқулықтар мен құралдарды, жеке оқу-дидактикалық материалдарды пайдалану қажеттілігі туралы шешімді студенттің көмекке деген қажеттілігі туралы оқытушы қабылдайды. Арнайы оқулықтар мен оқу құралдары ерекше білім беру қажеттіліктері бар студент оқитын оқу жоспары мен оқу бағдарламаларының өзгерістерін ескере отырып таңдалады. Қысқартылған бағдарламалар бойынша қарапайым топта оқитын ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер бүкіл топ сияқты оқулықтарды пайдаланады. Арнайы оқулықтар мен басқа Оқу материалдары бұзылған студенттер үшін жалпы топта қолданылуы керек:

* көру (үлкейтілген шрифті бар кітаптар; Брайль шрифтімен басылған зағиптарға арналған Оқу құралдары; бедерлі суреттер, сызбалар, арнайы муляждар);

* тірек-қимыл аппараты (үлкен қаріппен жазулар және т. б.);

* есту (рәміздерді қолданатын оқу құралдары (жестау);

кредиттері бар бейнематериалдар; оқу компьютерлік бағдарламалары және т. б.);

ЕББҚ бар Студенттер әдеттегі немесе арнайы оқу-әдістемелік кешендер (ОӘК).

5) оқыту нысанын таңдау.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студентті оқыту мүмкін ұйымдастырылуы керек:

- қарапайым топта (2 студенттен артық емес, бұл ретте топтағы білім алушылардың саны ЕББҚ бар әрбір студентке 3-ке азайтылуы тиіс);

- арнайы топта (10-12 білім алушы);

- психологиялық-педагогикалық қолдаудың арнайы кабинетінде (жеке немесе кіші топта) [1].

6) кедергісіз орта құру және оқу орнын бейімдеу.

Кедергісіз орта дегеніміз физикалық қол жетімділікті қамтамасыз ету білім алушыларға арналған ЖОО-да:

шектеулі ұтқырлықпен: тасымалдау, пандустар, қоршаулар, көтергіштер, лифт, арнайы жабдықталған оқу орны (үстел, орындық), жалпы пайдалану орындары (дәретхана, асхана және т. б.);

соқырлар: тактильді жолдар, тактильді белгілер, қоршаулар және т. б.

Оқу орнын бейімдеу қоршаған ортаны бейімдеуді қамтиды білім алушының жеке ерекшеліктеріне қарай оқыту. Оларға мыналар жатады:

* физикалық ерекшеліктері: есту қабілеті төмен, көру қабілеті төмен немесе бойы қысқа студенттерге бірінші партада отыру; көру қабілеті нашар оқушыға арналған үстел шамы және т. б.;

* мінез-құлық ерекшеліктері: оқытушының жеке қолдауы мен бақылауын қажет ететін гиперактивтілігі бар студентке бірінші партада отыру. Жұмыс орнын анықтаудың басқа мүмкін нұсқалары:

- соңғы партада;

- бір;

- арнайы орындықта отыру немесе кеңсенің артында тұру (үшін шоғырлануды жақсарту) және т. б.

7) компенсаторлық және техникалық құралдарға қажеттілік.

Оқу процесінде ұтқырлығы шектеулі, есту, көру, сөйлеу қабілеті бұзылған білім алушылар ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі бекіткен компенсаторлық, техникалық және қосалқы құралдардың тізбесіне сәйкес белгіленген тәртіппен алынған жеке техникалық және компенсаторлық құралдарды пайдаланады [2].

8) әлеуметтік-педагогикалық көмек.

Әлеуметтік педагогтың көмегіне қажеттілікті сүйемелдеу қызметі (деканат, кафедра) айқындайды. Әлеуметтік педагог лауазымдық міндеттері мен жұмыс жоспарына сәйкес әлеуметтік тәуекел отбасыларынан шыққан студенттерге көмек көрсетеді.

2. ЖОО-да әлеуметтік-психологиялық қызметті ұйымдастыру

Әлеуметтік-психологиялық қызмет-кешенді технология, білім алушыларға даму, оқыту, тәрбиелеу, әлеуметтендіру міндеттерін шешуде қолдау мен көмек көрсетудің ерекше мәдениеті.

Кесме 1

Әлеуметтік-психологиялық қызмет кешенді технология ретінде

Әлеуметтік-психологиялық қызмет-кешенді технология, баланы дамыту, оқыту, тәрбиелеу, әлеуметтендіру міндеттерін шешуде қолдау мен көмек көрсетудің ерекше мәдениеті. Әлеуметтік-психологиялық қызмет-бұл әртүрлі диагностикалық, түзету-дамыту, профилактикалық, ұйымдастырушылық және білім беру технологияларының жиынтығы.	
Әлеуметтік-психологиялық қолдаудың негізгі кезеңдері.	
диагностикалық	Бұл әлеуметтік-психологиялық қолдаудың негізін құрайтын барлық компоненттердің бастапқы талдауы. Бұл компоненттерге мыналар жатады: инклюзивті процестерді енгізу үшін білім беру мекемесінің ресурстарын бағалау, сондай-ақ

	мүмкіндігі шектеулі студенттер санын болжау (дайындық кезеңі); барлық параллельдер бойынша студенттер құрамын бағалау, жеке білім беру бағдарламаларын, олардың компоненттерін дайындау (енгізу кезеңі).
Екінші кезең жеке сүйемелдеу	Сүйемелдеудің жеке бағдарламасын әзірлеу шеңберінде кешенді әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеудің нысаналы бағдарларын айқындау жүзеге асырылады. Мүмкіндігі шектеулі студенттердің барлық білім беру қажеттіліктерін егжей-тегжейлі анықтағаннан кейін ЖОО-ның психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру жөніндегі мамандары студенттерді сүйемелдеудің жекелеген компоненттерін дайындайды. Бұл кезеңнің нәтижесі оның барлық компоненттері бойынша біртұтас жеке бағытталған білім беру бағдарламасы болып табылады.
Үшінші кезең	Инклюзивті білім беру ортасының барлық субъектілерінің студенттерді жеке психологиялық – педагогикалық қолдау бағдарламасын жүзеге асыру бойынша әрекеттері жүзеге асырылады, осы кезеңде студенттің жеке прогресінің динамикасын бекіту маңызды.
Төртінші кезең	Әлеуметтік-психологиялық қолдаудың осы кезеңінде консилиумның жекелеген мамандары қызметінің тиімділігі талданады және студенттерді қолдаудың тиімділігі қазіргі аспектілерде бағаланады.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыру құрылымы мүгедек студенттер

Мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу		
	Бағыттар	Орындаушылар
1.	Инклюзивті студенттік топтарда оқу процесінде жағымсыз психоэмоционалды реакциялардың психологиялық-педагогикалық профилактикасы	Педагог-психологтар, әлеуметтік педагогтар, тьюторлар, тар мамандар
2.	Процесстегі психологиялық-педагогикалық қолдау интеграцияланған оқыту	Педагог-психологтар, әлеуметтік педагогтар, тьюторлар, тар мамандар, дефектологтар
3.	Психологиялық-педагогикалық мониторинг	Педагогтар, тьюторлар, психологтар

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттеріне арналған білім беру қызметтерін сипаттаңыз

2. ЖОО-дағы әлеуметтік-психологиялық қызмет түрлері

3. Арнайы немесе балама оқыту әдістері дегеніміз не

СӨЖ тапсырмалары

Нақты мысалдармен "ЖОО-дағы әлеуметтік-психологиялық қызметтерді" көрсетіңіз

Әдебиеттер тізімі:

1. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года (Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года, No 636)
2. Перечень компенсаторных, технических и вспомогательных средств. Утвержден Министерством труда и социальной защиты населения РК от 18 ноября 2004 года, N° 264-11.
3. Купреева О.И. Особенности психологического сопровождения студентов с ограниченными возможностями здоровья // Инклюзивное образование: методология, практика, технологии. М.: МГТУ, 2011. С. 210-211.

2.4 Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жүйесіндегі психодиагностика

Мақсаты: Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушының жеке мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін зерттеудің диагностикалық әдістерімен, сондай-ақ оның оқу процесіне бейімделу перспективаларын болжау әдістерімен және кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктерін анықтау әдістерімен таныстыру.

Жоспар:

1. Денсаулық мүмкіндіктері шектеулі жеке тұлғаны психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесіндегі диагностикалық сипаттағы міндеттер.
2. ЖОО ортасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаны зерттеудің мүмкін және перспективалы диагностикалық әдістеріне қысқаша шолу.

***Негізгі ұғымдар:** проекция, проективті диагностика, проективті сурет салу әдісі, проективті сурет сынақтары, сурет салу техникасы, бейнелеу өнімдері*

1. Денсаулық мүмкіндіктері шектеулі жеке тұлғаны психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесіндегі диагностикалық сипаттағы міндеттер.

Денсаулығының мүмкіндіктері шектеулі, бірақ сонымен бірге интеграцияланған (инклюзивті) ортада оқитын Тұлғаны психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі мақсаты – толыққанды тұлғаны қалыптастыруға бағдарлау, мүмкіндігіне қарай оның барлық қабілеттерін сәтті көрсету үшін жағдай жасау, "тұтас, ойлайтын және сезінетін адамды" қалыптастыру.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаны сүйемелдеу тұжырымдамасы ұқсас тұлғаға гуманистік көзқарастың теориялық идеясы негізінде пайда болды, бұл оның даралығын дамытуды ғана емес, сонымен қатар оның әртүрлі жағдайларда өзін-өзі көрсетуіне, белсенділігі мен бастамашылығына, өзін-өзі тануына және өзін-өзі бағалауына назар аударуды білдіреді.

Сонымен қатар, жеке тұлғаны психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу тұжырымдамасын практикалық іске асыру төмендегі мәселелерді шешпей мүмкін емес:

- ЖОО-да оқу процесінде психикалық дамудың ерекшеліктерін көрсететін психологиялық жағдайды жүйелі бақылау;
- ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушының жеке мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін зерделеу;
- оның ЖОО-дағы білім беру процесіне бейімделу перспективаларын болжау;
- даму, оқыту (кәсіпті меңгеру)жағдайларында өзін-өзі көрсетудің ерекшеліктері мен проблемаларын анықтау;
- ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамның одан әрі даму барысына, оның жеке және кәсіби өсуіне әсер ететін кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктерін зерттеу және талдау.

Көріп отырғанымыздай, диагностикалық сипаттағы бұл міндеттер, оларды шешу кезінде тиімді оқыту мен өзін-өзі дамыту үшін арнайы мүмкіндіктерді қалыптастыруға байланысты жаңа міндеттер кешені іске қосылады; ерекше білім беру қажеттіліктері бар студентке көмек көрсету үшін негіз болып табылатын психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасау (жеке дамуға, оқу іс-әрекетіне және мінез-құлқына байланысты қиындықтары бар).

2. ЖОО ортасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаны зерттеудің мүмкін және перспективалы диагностикалық әдістеріне қысқаша шолу

Жоғары оқу орындарында ерекше білім беру қажеттіліктері бар жеке тұлғаны психологиялық-педагогикалық қолдаудың қойылған міндеттерін шешуге қысқаша шолу жасайық, ол денсаулығында шектеулері бар, бірақ сапалы жоғары білім алғысы келетін адамдардың проблемалары мен ұмтылыстарын тиімді көрсете алатын мүмкін және перспективалы диагностикалық әдістердің шеңберін сипаттайды.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жүйесінде оқушылардың психологиялық проблемаларын анықтау үшін негізгі диагностикалық материал қатысушылардың бейнелеу өнімі болып табылады (Роджерс К. [1], Выготский Л. С. [2], Бурно М. Е. [3], Веремеенко Н. И. [4], Рожнов В. Е., Свешников а. в. [5], Рудестам к. [6], Серов Н. В. [7], Теплов Б. м. [8] және т. б.). Яғни, проективті сурет сынақтары және тіпті экспрессивті проективті әдістер деп айтуға болады [9] тереңірек диагностикалық мүмкіндіктерге ие масштабты немесе психометриялық сынақтарға қарағанда.

Проективті әдістердің мәні диагноз қойылған адамға жеткіліксіз құрылымдалған, анықталмаған, аяқталмаған ынталандыруды (визуалды кескін немесе сюжет) ұсыну болып табылады. Ынталандырушы материал респондентке бей-жай қарамауы керек (диагноз қойылған адамның проблемасы болған жағдайда) немесе өткен тәжірибеге жүгіну салдарынан белгілі бір жеке мағынаға ие болады. Осылайша қиял, қиял процестері пайда болады, онда жеке тұлғаның белгілі бір сипаттамалары ашылады. Бұл жағдайда субъектінің психикалық

касиеттерін тапсырма материалына (фотосурет, сурет) проекциялау (тағайындау, беру) жүреді.

Проективті әдістің ерекшелігі оның ең алдымен субъективті-жанжалды қатынастарды және олардың жеке санада "жеке мағыналар" немесе "мағыналы тәжірибелер" түрінде көрінуін анықтауға бағытталуынан тұрады.

Проективті сурет топтық психологиялық жұмыста көмекші әдіс ретінде қарастырылады, бұл қарым-қатынастағы қиындықтарды, эмоционалдық мәселелерді және т.б. анықтауға және "жұмыс істеуге" мүмкіндік береді. Жоғарыда айтқанымыздай, бұл әдіс жеке адам белгілі бір себептермен білмейтін немесе оларды түсінудің күрделілігіне байланысты Айтпайтын сезімдермен жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Алайда, инклюзивті білім беру тәжірибесінде сурет салу әдістерін қолдану өте күрделі және көп қырлы мәселе.

Біріншіден, адамның даму деңгейіне сәйкес келетін проективті тестті оның визуалды дағдылары мен ақаудың нозологиясын ескере отырып таңдау керек.

Екіншіден, суреттердің мағынасын түсінуді үйрену керек (проективті графикалық тестілерді түсіндіру негіздері бойынша терең теориялық дайындық қажет).

Үшіншіден, бейсаналық саланы және әсіресе проекция механизмдерін терең түсіну қажет (суреттерде адам өзінің бейсаналық сезімдерін, қақтығыстарын, реакцияларын жобалайды).

Төртіншіден, проекция әсіресе адам қауіп немесе қорғансыздық сезімін сезінген кезде айқын көрінетінін ескеру қажет. Сондықтан сызбаларды талдау осы бейсаналық сезімдерді нақтылаудың негізгі әдістерінің біріне айналады.

Проективті сурет салу әдістерінің диагностикалық аспектісінің маңыздылығын атап өтіп, сандық әдістермен бірге ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың қызметі мен шығармашылығының өнімдерін сапалы талдау зерттелетін құбылыстардың феноменологиялық көрінісін барынша толық ұсынуға, оларды түсінуді қамтамасыз етуге, яғни адамның субъективті мағыналарын, құндылықтарын, қатынастарын көруге мүмкіндік береді деп айтқым келеді.

Сонымен қатар, проективті сурет диагностикасы өзін-өзі қамтамасыз ететін әдіске айналуы екіталай, сондықтан ғылыми зерттеуде көмекші рөл атқарады. Осыған байланысты проективті диагностика көбінесе сезім мен түйсікке негізделген герменевтикалық әдістер тобында қарастырылады. Герменевтикалық әдістердің өзі символдық-символдық көрінісі бар субъектінің белгілі бір әрекеттерінің ішкі логикасы мен мағынасын қалпына келтіруге арналған).

Психодиагностика басқа қызмет түрлерінің – түзету, алдын-алу және болжаудың сәттілігін анықтайды деген тезиске сүйене отырып [10], біз арнайы білім беру қажеттіліктері бар респонденттерге қолдану үшін диагностиканың ең оңтайлы әдістерін бөліп көрсету қажет деп санаймыз.

Интеграцияланған оқыту жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді арнайы топқа бөлу қажет емес. Мұнда дамудың ауытқуларын немесе контингенттің денсаулығының шектеулерін ескере отырып, жаппай қолдануға арналған тесттер мен әдістерді қолдану ұсынылады.

ЖОО-да психикалық даму ерекшеліктерін көрсететін білім алушының психологиялық жағдайын жүйелі бақылау мәселесін шешу үшін өзін-өзі бағалауға негізделген әдістер қолайлы [11]:

Г. Эйзенктің "психикалық күйлердің өзін-өзі бағалауы" әдістемесі.

Осы тесттің көмегімен өзін-өзі бағалау негізінде негізгі психикалық күйлердің деңгейлері өлшенеді: жеке мазасыздық, фрустрация, агрессивтілік, қаттылық. Әдістеме төрт блокқа топтастырылған 40 мәлімдемемен ұсынылған. Блоктардың әрқайсысы анықталған төрт психикалық жағдайдың бірімен байланысты. Сауалнамада дайын бланк бар, онда респонденттер әр мәлімдемеге қарама-қарсы тұрған (2, 1, 0) оларға сәйкес санды баллмен белгілейді. Егер мәлімдеме оларға сәйкес келсе, онда олар 2 санын, егер ол мүлдем сәйкес келмесе, 1 санын, егер сәйкес келмесе, 0-ді қояды.

"Ч. Д. Спилбергердің мазасыздығын бағалау шкаласы" (Ю.Л. Ханиннің бейімделуінде). Бұл тест зерттелетін кезеңдегі мазасыздық деңгейін (жағдай ретінде реактивті мазасыздық) және жеке мазасыздықты (тұлғаның тұрақты сипаттамасы ретінде) өзін-өзі бағалауға арналған.

Мазасыздықтың белгілі бір деңгейі барлық адамдарға тән екендігі белгілі және бұл белгілі бір дәрежеде белсенді және белсенді адамның табиғи ерекшелігі болып табылады. Бұл мазасыздықтың оңтайлы немесе қалаулы деңгейі деп аталады, күй психологиясында оны "пайдалы мазасыздық" деп атайды.

Жеке адамның өзін-өзі бағалауы ол үшін өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі тәрбиелеудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл шкала дәл осы тармақты ескереді.

Реактивті мазасыздық, сондай-ақ ситуациялық деп аталады, күй ретінде субъективті түрде сезілетін эмоциялармен көрінеді: шиеленіс, мазасыздық, алаңдаушылық, жүйке. Бұл көбінесе стресстік жағдайға эмоционалды реакция ретінде пайда болады. Жоғары мазасыздыққа жататын адамдар көптеген жағдайларда өздерінің өзін-өзі бағалауы мен өміріне қауіп төндіреді, сондықтан олар айқын мазасыздық күйіне жауап береді. Жүйке, шиеленіс және т. б.

Жеке мазасыздық-бұл адамның мазасыздыққа бейімділігін көрсететін жеке, тұрақты сипаттамасы. Бұл адамның көптеген жағдайларды қауіпті деп қабылдау сияқты ерекшелігінің болуын болжайды. Бұл жағдайда жеке адамның психикасы әр жағдайға белгілі бір реакциямен жауап береді.

Бейімділік ретінде, мазасыздықтың бұл түрі жеке адам үшін психологиялық немесе басқа тұрғыдан қауіпті деп бағаланатын немесе түсіндірілетін, өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі бағалауға нұқсан келтіретін белгілі бір тітіркендіргіштерді қабылдау кезінде белсендіріледі.

Мазасыздықты өлшеудің қол жетімді әдістерінің көпшілігі тек жеке мазасыздықты немесе мазасыздық күйін немесе ілеспе күйлер кешенін бағалауға мүмкіндік береді, бірақ бөлек. Дәл осы шкала мазасыздықты жеке қасиет ретінде де, бір тестте уақытша күй ретінде де саралап өлшеуге мүмкіндік береді.

"Әл-ауқат, белсенділік көңіл-күй" сауалнамасы адамның осы жағдайларын анықтауға бағытталған. Ол қарама-қарсы сипаттамалардың 30 жұбынан тұрады, субъектіден сипаттамаларға сүйене отырып, олардың жағдайын бағалау

сұралады. Сипаттамалардың әр жұбы-бұл субъект өзінің жағдайының белгілі бір сипаттамасының ауырлық дәрежесін белгілейтін шкала.

Сауалнаманы XX ғасырдың 70-жылдарында кеңестік психодиагност зерттеушілері-В.А. Доскин, Н.А. Лаврентьева, В. Б. Шарай, М. П. Мирошников құрды. "Әл-ауқат, белсенділік көңіл-күй" әдістеменің авторлары функционалды психоэмоционалды күйдің үш негізгі компонентін (әл-ауқат, белсенділік, көңіл-күй) полярлық бағалаулармен сипаттауға болатындығын негіздеді. Бүгінгі таңда сауалнама әлі күнге дейін сұранысқа ие және науқастар мен дені сау адамдардың психикалық жағдайын, жүктемеге психоэмоционалды реакцияны бағалау кезінде, еңбек қызметіндегі адамдардың психофизиологиялық функцияларының жеке ерекшеліктері мен биологиялық ритақтарын анықтау саласында және т. б. денсаулығында шектеулері бар адамдарға қолдану кезінде кең таралған. сипаттамаларды айту және полярлықты таңдауға көмектесу үшін көмекшінің көмегі қажет.

Л. И. Вассерманның әлеуметтік күйзеліс деңгейін диагностикалау әдістемесі (В.В. Бойко модификациясында). Егер біз әлеуметтік күйзеліс туралы айтатын болсақ, онда бұл адамның әлеуметтік иерархиялардағы жетістіктері мен жағдайына қанағаттанбауына байланысты психикалық шиеленістің бір түрі деп айта аламыз. Ол сондай-ақ адамның эмоционалды реакциясын (немесе көзқарасын) өмірінде қоғамда алған позицияларына жеткізеді.

Яғни, сауалнама өмірдің негізгі аспектілеріндегі әлеуметтік жетістіктерге қанағаттанбау дәрежесін анықтауға бағытталған деп айтуға болады.

Көңілсіздік күйі көңілсіздік, тітіркену, мазасыздық, үмітсіздік, ашуланшақтық сияқты әртүрлі жағымсыз тәжірибелермен бірге жүретінін ескеру қажет. Бұл тәжірибелердің энергиясы интеллектті белсенді түрде қосуға итермелейді, ол да өз кезегінде жағдайдан шығудың жолын таба алмайды. Себебі кедергілер мен қиындықтар объективті түрде шешілмейді. Нәтижесінде эмоционалды шиеленіс тек күшейеді.

Жеке тұлға не ұтымды әрекет етуі керек, не өз талаптарын төмендетуі керек, қиындықтарға төтеп беруі керек, не екеуі туралы ойлауды тоқтатуы керек. Бірақ көбінесе ол интеллект пен эмоциялар арасындағы пайда болған энергия байланысын үзе алмайды. Нәтижесінде ол психологиялық күйзеліске ұшырайды немесе терең депрессияға түседі.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер қарапайым студенттерге қарағанда фрустрациялық реакцияларға ие, өйткені физикалық шектеулердің болуы және басқалардың тиімді көмегінің жеткіліксіздігі кедергілерсіз түсінуде қайшылықтарды тудырады. Кейде біз байқаған жекелеген жағдайларда эмоционалды және мінез – құлық реакцияларының стандарттыностьігі, эмоционалды "өзін-өзі күту", өзара әрекеттесуден бас тарту және туындаған кедергілерді жеңудің жеке жолдарын іздеу-бұл әлеуметтік күйзелістің көрінісі. Сондықтан оны зерттеу және оны жеңу үшін белгілі бір жұмыс Білім беру мекемесінің инклюзивті ортасында қажет.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушының жеке мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін зерттеу мәселесін шешу үшін жалпы (жаппай) әдістер мен тестілерді, жеке сауалнамаларды қолданған жөн [12]:

- Ганс Эйзенктің жеке сауалнамасы (ЕРІ)

XX ғасырдың 60-жылдарында жарияланған сауалнаманың неғұрлым танымал үшінші нұсқасы екі шкаладан тұрады – экстраверсия/интроверсия және нейротизм. Жауаптардың шынайылығын бағалау үшін қосымша "өтірік шкаласы" бар. Сауалнаманың алдыңғы екі нұсқасы (А және В) сұрақтардың мәтіндік мазмұнымен ғана ерекшеленеді. Бұл бірнеше рет салыстырмалы зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, 10-15 жас аралығындағы балалар мен жасөспірімдерге арналған сауалнаманың жасөспірімдер нұсқасы бар.

Нейротизм (нейротизм), жеке қасиет немесе психиканың ерекшелігі ретінде сипатталады, ол мазасыздықтың жоғарылауымен, өзін-өзі бағалаудың төмендігімен және өзін-өзі бағалаумен, кінәнің жоғарылауымен, эмоционалды тұрақсыздықпен көрінеді. Нейротизм шкаласы бойынша жоғары көрсеткіштер адамның психикалық тұрақсыздығын көрсетеді.

- А. Г. Грецовтың "тұлғалық қасиеттердің үлкен бестігі" әдістемесі [13].

Бұл әдістеме берілген қырық тұжырымның әрқайсысының өзіне қолданылуын бағалауға арналған. Жауаптарыңызды сандардың бірімен белгілеу қажет:

0-жоқ, бұл Мен туралы емес;

1-кейде бұл Мен туралы, кейде олай емес;

2-иә, бұл Мен туралы.

Респонденттер өздерінің бес жеке қасиеттерін олардың көріністеріне сәйкес 0-ден 2-ге дейін бағалайды:

• Экстраверсия – интроверсия.

• Нейротизм (реакциялардың эмоционалдылығының жоғарылауы) – эмоционалды тұрақтылық.

• Ашықтық – жаңа тәжірибеге жабық болу.

• Сана – жиналмау (рефлексивтілік – импульсивтілік).

• Ізгі ниет-дұшпандық (немесе кооперацияға бейімділік – бәсекелестікке бейімділік).

- "Мотивацияның конструктивтілігі" әдістемесін Р.Бернс әзірледі, кейінірек О. П. Елисеев кәсіби бағдарлау мақсатында бейімдеді. Ол В. А. Якуниннің мотивациялық стратегияларының типологиясына сәйкес келеді (1-кесте).

Кесте 1

В. А. Якуниннің мотивациялық стратегиялары және олардың сипаттамалары.

Ішкі	Сыртқы	Субъективті	Объективті
ішкі анықталған мінез-құлық	сырттай анықталған мінез-құлық	мінез-құлықтың өзін-өзі өзгерту тенденциясы	мінез-құлықты объективтендіру үрдісі
Мотивациялық стратегиялардың дихотомиялары (бифуркациясы)			
Ішкі-субъектілік	Сыртқы-бъективтілік	Сыртқы-субъектілік	Ішкі-объектілік

Әдістеме өз пікірін бағалайтын емтихан алушымен таныстыруға нұсқау береді. Респонденттің қанағаттанарлықсыз пікірлері бір немесе екі болып

бағаланады. Респонденттің жеке пікірімен сәйкес келетін немесе оған жақын Пікірлер "4" немесе "5" алады. "3" бағасы пайдаланылмайды. Әрбір пайымдауды көп ойланбастан бағалау керек. Үкімдер-бұл тұрақты өрнектер, мысалы: бірінші құймақ-кесек, қасқырдан қорқу-орманға бармау.

Әдістеменің мәні әр стратегияның өзіндік дихотомиясы (бифуркациясы) бар және жабайы аңмен ұсынылған кілтпен байланысты: "пантера" – ішкі-субъективті стратегия; "Арыстан" – ішкі-объектілік; "аю" – сыртқы-субъектілік; "жолбарыс" – сыртқы-объектілік стратегия.

- Дж. Равеннің «Қиындықты арттыру сынағы».

Арнайы білім беру қажеттіліктері бар студенттің интеллектуалды қабілеттерін зерттеу үшін қолдануға болады, өйткені тест 8 жастан 65 жасқа дейінгі адамдардың интеллектісін диагностикалауға арналған. Респондентке фигуралары бар суреттер ұсынылады; фигуралар белгілі бір тәуелділік – заңдылық негізінде белгілі бір түрде орналастырылған. Әр суретте бір фигура жоқ, ал төменгі жағында ол 6-8 басқа фигуралардың арасында ұсынылған. Тесттің мәні: суреттегі фигураларды байланыстыратын үлгіні орнатыңыз және сауалнама парағында ұсынылған нұсқалардан қажетті фигураның нөмірін көрсетіңіз.

Нұсқауларға сәйкес тапсырманы максималды қарқынмен орындау қажет. Бұл ретте шешім уақыты 30 минутпен шектеледі. Жауап бланкісінің өзі респонденттің тегі мен тапсырма нөмірлері бар парақ болып табылады, оның жанында ол таңдалған суреттің нөмірін белгілеуі керек.

Дұрыс жауаптардың жалпы санын есептегеннен кейін олардың саны жинақталады, бұдан әрі қайта санау кестесінің көмегімен респондент жинаған баллдар саны есептеледі.

Сонымен қатар, зерттелетін санаттағы білім алушылардың ойлау функциялары бұзылған немесе интеллектісі төмендеген жағдайда бұл тестті қолдану ұсынылмайды.

ЖОО-да оқытудың бастапқы кезеңдерінде білім алушылардың ЖОО-ның білім беру процесіне бейімделу проблемалары өткір тұр, ал ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер әдеттегі құрдастарына қарағанда жиі бейімделмейді.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер үшін жаппай қолдануға бейімделудің барлық тестілері қолданылмайды. Біз екі әдістің келесі оңтайлы жиынтығын ұсынамыз:

- "Психологиялық бейімделудің өзін-өзі бағалау" әдісі [12] – тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделу деңгейін анықтау. Оның авторлары Фетискин Н.П., Козлов В.В., Г. М. Мануилов, олар белгілі бір сипаттамаларды бере отырып, жоғары және төмен әлеуметтік-психологиялық бейімделудің бес деңгейін анықтады.

Әдістеме екі топқа бөлінген 15 сұрақтан тұрады (А тобы 10 тұжырыммен, В тобы – бес). Егер респондент мәлімдемемен келіссе, онда "иә" деп жауап жазады, егер келіспесе – "жоқ".

Нәтижелерді өңдеу және түсіндіру үшін авторлар бастапқы санау жүйесін жасады: А тобының талаптарына оң жауаптардың қосындысын есептеу керек (1-ден 10-ға дейін). Сол сияқты, В тобының (11-ден 15-ке дейін) бекітулеріне он

жауаптардың қосындысы есептеледі. Әрі қарай, екіншісі бірінші сомадан алынады және нәтижесінде қызмет процесінде психологиялық бейімделу (ікемділік) дәрежесінің көрсеткіші алынады. Бұл әдіс ерекше білім беру қажеттіліктері бар Студенттер үшін тиімді болып таңдалады, өйткені талаптардың аздығы, олардың мазмұнын есту арқылы қабылдау оңай және қарапайым өңдеу мен интерпретация жеткілікті, бұл маманды қосымша тартуды қажет етпейді.

- "Студенттің білім беру процесіне бейімделу деңгейі" бейімделген сараптамалық сауалнама (1-қосымшаны қараңыз).

Сауалнама сонымен қатар ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушының күш-жігерін қажет етпейтіндігі негізінде таңдалды. Оны оқытушылар топтың кураторларымен / эдвайзерлерімен бірге толтырады. Олар алты шкала бойынша 0-ден 5-ке дейін балл қояды: оқу белсенділігі; бағдарламалық материалдарды игеру; сабаққа мінез-құлық; курстастарымен қарым-қатынас; мұғалімге деген көзқарас; эмоциялар.

Мұндай кешенді диагностиканың нәтижелері ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді оқыту мен бейімдеудегі мүмкін қиындықтармен алғашқы танысуға мүмкіндік береді, сондай-ақ ЖОО-да оқуды тастағысы келетін білім алушылармен кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізуге негіз болады. Мұндай қызмет студенттердің одан әрі оқуға деген оң көзқарасын қалыптастыруға, олардың ынтасын, қызығушылығын арттыруға, жетістікке жетуге бейімделуге мүмкіндік береді. Психологпен жұмыс істеу өзіңізді, проблемаларыңызды жақсы түсінуге және өзін-өзі дамыту жолдарын анықтауға көмектеседі.

"Тәуекел тобындағы" студенттерді бөліп көрсету өте маңызды-бұл қандай да бір себептермен бейімделуде белгілі бір қиындықтар туындауы мүмкін студенттер. Диагностика нәтижелеріне талдау жүргізгеннен кейін кураторлармен/эдвайзерлермен жеке әңгімелер жүргізу қажет, студенттер туралы мәліметтерді педагогикалық бақылаулармен толықтырады, нәтижесінде ерекше назар мен бақылауды қажет ететін студенттер ерекшеленеді.

Сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен кәсіби өзін-өзі анықтауды анықтау үшін әдістемелер мен сауалнамаларды қолдануға болады. Бұл психодиагностикалық құралдарды қолдану студенттердің денсаулығы мен нозологиясын ескере отырып мүмкін болады. Кейбір жағдайларда тест сұрақтарын айту немесе әдістеме бланкілерін толтыруға көмектесу үшін ассистенттің қатысуы қажет. Біз осы бағыт бойынша диагностикалық әдістердің оңтайлы жиынтығын ұсынамыз:

- "Кәсіптер қиылысы" (Е.Ю. Пряжникова) кәсіптік бағдарлау сауалнамасын жандандыру [14]. Техника екі бөліктен тұрады:

1. Біріншісі – "қиылыс-1" студент үшін ең тартымды/артықшылықты және сонымен бірге нақты" еңбек пәндерін (салаларын) "анықтауға, сондай – ақ еңбек қызметінің сыртқы және ішкі құралдарын – "еңбек құралдарын" анықтауға бағытталған. Бұл өз кезегінде ең тартымды мамандықтарды нақтылауға мүмкіндік береді. Бұл арнайы кесте бойынша жасалады – онда сіз қиылыстарды таба аласыз, яғни тартымды заттар мен құралдардың "қиылыстарында".

2. Екіншісі – "қиылыс-2" қосымша немесе көмекші болып табылады. Ол студент үшін ең тартымды "кәсіптік білім деңгейін" және оның "еңбектегі Тәуелсіздік деңгейін" анықтауға арналған. Нәтижесінде, бұл студенттің кәсіби қалауының (талаптарының) деңгейін және оның өз талаптарын өз бетінше, бастамашы және шығармашылықпен жүзеге асыруға дайындығын салыстыруға мүмкіндік береді. Ол сондай – ақ арнайы кесте бойынша анықталады-қиылыстарды талдау арқылы, яғни кәсіптік білім деңгейі мен Тәуелсіздік деңгейінің "қиылыстары".

- "Жеке кәсіби перспективаны құру" әдістемесі (Н. С. Пряжников [15]) – қысқаша ашық сауалнама. Респонденттің жауап-пайымдауының көмегімен оның кәсіби және жеке даму перспективаларына жалпыланған баға беруге болады. Егер сіз респондентпен жеке сөйлесетін болсаңыз, онда сіз жеке проффессональды перспективаның компоненттеріне назар аудара аласыз, олардың мазмұны сұрақтарға қарағанда толық. Олар сондай-ақ осы респонденттің жағдайының оң сипаттамаларын ескереді.

- Әдістеме «балама таңдау схемасы (жұмыс орны)» (Е.Ю. Пряжникова, Н.С. Пряжников [15]) теориялық таңдау моделіне ұқсайды (кесте).

Әдістеменің мәні шешім қабылдауға және жас жігіттің даму перспективаларын жоспарлауға байланысты ең күрделі мәселелерді жалпылама қарастыру болып табылады. Жұмыстың көптеген басқа түрлерімен салыстырғанда, кесте күрделіге көрнекіліктің арқасында қарапайым және түсінікті түрде ұсынуға мүмкіндік береді.

Болашақ мамандықтың 2-3 нұсқасы көлденеңінен, ал тігінен – мамандықты таңдау үшін маңызды факторлар мен жағдайлар (20-30 фактор) белгіленетін кесте құру ұсынылады. Жұмыстың ыңғайлылығы үшін респонденттерге осындай факторлардың тізімі беріледі. Кестені толтыру барысында осы факторлардың маңыздылығы мен иерархиясы анықталады (оны толтыру кезінде ескерген жөн).

Студент үшін барлық маңызды факторлар кестеге енгізілгеннен кейін, олардан ең маңызды 5-7 бөлуді сұрайды. Осы факторлардың жанында ерекше маңыздылық белгісі қойылады-х 2. Әрі қарай, оған факторлардың әрқайсысы таңдалған нұсқаларға қаншалықты сәйкес келетінін бағалау ұсынылады.

Ол үшін шкала қолданылады: 0-фактор осы нұсқамен мүлдем байланысты емес; 1 – фактор нұсқамен байланысты, бірақ өте әлсіз; 2 – фактор нұсқамен белгілі бір қатынасқа ие; 3 – фактор нұсқамен байланысты; 4 – фактор нұсқамен өте жақсы байланысты.

Осыдан кейін ең маңызды факторлар бойынша алынған ұпайлар 2-ге көбейтіледі. Әрі қарай, әр нұсқа бойынша шарлардың жалпы сомасы есептеледі.

Ең көп ұпай жинаған опция студент үшін ең қолайлы болуы мүмкін. Сонымен қатар, алынған көрсеткіштер таңдалған мамандық, оқу орны және болашақ жұмысқа орналасу мүмкіндігі туралы ойлауға негіз болып табылады.

Альтернативті таңдау схемасы жеке жұмыста тиімді, дегенмен оны 5-8 адамнан тұратын шағын топпен жұмыс жасауда да қолдануға болады, сайлау бірлесіп талқыланған кезде дәлелдер келтіріледі. Нәтижесінде, тіпті бір немесе басқа таңдау туралы пікірталастар мен пікірталастар/пікірталастар туындауы мүмкін, бұл өз кезегінде барлық қатысушыларды белсендіреді, таңдау

процедурасына мән береді және осылайша өзін-өзі анықтаудың маңыздылығы туралы пікір қалыптастырады.

4) әдістемесі өмір салты индексі (LifeStyle Index, LSI) [16] Р.Плутчиктің психоэволюциялық теориясы мен Х. Келлерманның жеке басының құрылымдық теориясы негізінде жасалған. Бұл психологиялық қорғаныс механизмдерінің жүйесін диагностикалауға, негізгі механизмдерді анықтауға және олардың әрқайсысының шиеленіс дәрежесін бағалауға мүмкіндік береді. Әдістеме 97 мәлімдемені қамтиды, респонденттер оларды "дұрыс – бұрыс" түрі бойынша бағалауы керек. Осылайша, тұлғаның қорғаныс механизмдерінің сегіз түрі өлшенеді: репрессия, теріске шығару, алмастыру, өтемақы, реактивті білім, проекция, интеллектуализация (рационализация) және регрессия. Осы қорғаныс механизмдерінің әрқайсысы әртүрлі жағдайларда пайда болатын адамның жеке реакцияларын сипаттайтын 10-нан 14-ке дейін мәлімдемелерге сәйкес келеді. Жауаптардың негізінде зерттелушінің қорғаныс құрылымының профилі құрылады.

Сонымен, әдістерді шолудан көріп отырғанымыздай, диагностикалық жұмыс ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесінде ерекше орын алуы керек, сауықтыру, бейімделу, түзету және білім беру іс-шараларының нәтижелілігінің индикаторы рөлін атқаруы керек.

Дамудың бұзылуының әртүрлі көріністері мен әртүрлі ауырлығы жаппай қолданудың жекелеген әдістерін қолданудың күрделілігін анықтайды. Бірақ оларды денсаулық шектеулерінің ерекшелігін ескере отырып қолдану Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды олардың ерекшеліктерін, жеке ерекшеліктерін, зияткерлік қабілеттерін және сонымен бірге оларды инклюзивті білім беру процесін түзету мен дамытуда одан әрі есепке алу үшін жекелеген шектеулерді ашу арқылы білім беру процесінің жалпы жүйесіне қосуға кең мүмкіндік береді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Неліктен проективті сурет психодиагностикасы басқа диагностикалық әдістерге артықшылық береді?
2. Проективті әдістердегі негізгі диагностикалық материал дегеніміз не?
3. Интеграцияланған (инклюзивті білім беру) жағдайында қандай жаппай қолдану сынақтары мен әдістері қолданылады?
4. Студенттік топтың инклюзивті ортасында оқу-тәрбие процесіне ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың бейімделуін анықтау үшін қандай әдістемелер қолданылады?
5. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен қандай жеке сауалнамаларды пайдалануға болады?
6. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларда кәсіби өзін-өзі анықтауды анықтау үшін әдістемелер мен сауалнамаларды қолдануды сипаттаңыз.
7. Жеке сауалнамалар тобынан жақсы есте қалған әдістемені қысқаша сипаттаңыз.

8. Кәсіби өзін-өзі анықтауға арналған сауалнамалардың немесе әдістердің қайсысы сізге ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен жұмыс істеу үшін тиімдірек болып көрінді?

Студенттердің өзіндік жұмысына арналған тапсырма:

Проективті әдістердің бірін қолдана отырып, студенттерге диагностика жүргізу; ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттің сурет салу жұмысын бөліп көрсету, сол сурет арқылы ежеке тұлғаның проблемалық аймақтарын анықтау.

Әдебиеттер тізімі

1. Роджерс к. психотерапияға көзқарас. Адамның қалыптасуы. М.: Прогресс; Әмбебап, 1994. – 480 б.
2. Выготский л. с. өнер психологиясы / Жалпы. ред. В. В. Иванова, түсініктеме. Л. с. Выготский мен В. В. Иванова кіреді. ст. а. Н. Леонтьева. 3-ші басылым. М.: Өнер, 2010. -573 Б.
3. Бурно м. е. шығармашылық өзін-өзі көрсету психотерапиясы. Екатеринбург: іскерлік кітап, 1999. – 363 Б.
4. Веремеенко Н.И. топтық жұмыс түрінде би-мотор әдістерін қолданудың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері: канд. психол. ғылымдар дисс. Ярославль, 2003-220 б.
5. Рожнов В. Е., Свешников а. в. Психозестотерапия: психотерапия бойынша нұсқаулық. Ташкент: УзССР Медицинасы, 1979. – 639 Б.
6. Рудестам к. топтық психотерапия / к. Рудестам. – Санкт-Петербург: "Питер баспасы "ЖАҚ, 1999 ж. – 384 б.
7. Серов Н. В. ашық түсті терапия. Санкт-Петербург: Сөйлеу, 2001. – 256 б.
8. Теплов Б. М. музыкалық қабілеттер психологиясы. М.: Ғылым, 2003. – 378 б. Серия Психологиялық ой ескерткіштері.
9. Практикалық психологиядағы психологиялық көмек және кеңес беру / ред.М. К. Тутушкина. Санкт-Петербург.: Дидактика Плюс, 2001. – 352 б.
10. Арт-терапия : оқулық / ред. А. и. Копытина. Санкт-Петербург.: Питер, 2001. Б. 56-57.
11. Долгова В.И., Рокицкая Ю. А. білім беру саласындағы психологтың диагностикалық-аналитикалық қызметі: оқулық. – М.: Perot Publishing, 2016. – 276 б.
12. Барабанов, Р. Е. психологиялық диагностика: жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы / Р.Е. Барабанов; ред. С. В. Жундрикова; Мәскеу ақпараттық-технологиялық университеті – Мәскеу сәулет-құрылыс институты. – М.: МИТУ-МАСИ, 2019. – 164 б.
13. Грецов А., Азбель а. жоғары сынып оқушылары мен студенттерге арналған психологиялық тесттер. – Санкт-Петербург.: Питер, 2012. – 208 б.
14. Тұлғаның кәсіби қалыптасуының диагностикасы: оқу- әдіс. жәрдемақы / құрам . Сунцова, О.В. Кожевникова. 3 бөлім. – Ижевск: "удмурт университеті" баспасы, 2012 ж. – 144 б.
15. Сандық болашаққа сенімділікпен: кітапханалардың басқа құрылымдармен өзара әрекеттестіктегі кәсіптік бағдарлау қызметі: әдістемелік және ақпараттық материалдар жинағы / НСО НОЮБ ГБУК; құраст. Н. В. Бычкова. – Новосибирск: Новосибир облыстық жасөспірімдер кітапханасы, 2021. – 70 б.
16. Мансап таңдау бойынша нұсқаулық: мамандық іздеуге арналған иллюстрацияланған Нұсқаулық. – Мәскеу: ЭКСМО; Лондон: Dorling Kindersley Ltd, 2016. – 320 б.

2.5 Жоғары мектеп жағдайындағы инклюзивті білім беру тьюторы

Мақсаты: білім беру ұйымдарында мүмкіндігі шектеулі студенттермен жұмыс істеу бойынша тьютордың мәні мен қызметін ашу.

Жоспар:

1. "Тьютор", "тьюторлық сүйемелдеу" ұғымы мен мәні
2. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді сүйемелдеу бойынша тьюторлық қызметтің ерекшеліктері
3. Тьюторды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жұмыстарының негізгі түрлері мен қызметінің мазмұны
4. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді тьюторлық сүйемелдеудің кезеңдері мен формалары

Негізгі ұғымдар: тьютор, тьюторлық сүйемелдеу, ОР бар Студенттер.

Қазіргі әлемдегі инклюзия мәселесі өзектілігін жоғалтпайды. Қазақстан Республикасының әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясаты мүмкіндігі шектеулі адамдардың тыныс-тіршілігі үшін оңтайлы жағдайлар жасауға бағытталған.

Ағылшын тілінен аударылған "Инклюзия". inclusive тілі – "қосу" дегенді білдіреді, бірге франц. inclusif тілі-лат. include-қорытындылаймын, қосамын, жалпы сөзбен-енгізілген Білім [1].

Мүмкіндігі шектеулі жандарға қалғандары көбірек қажет: мамандандырылған әлеуметтік-психологиялық көмек және тьюторлық сүйемелдеу студентке университетте тезірек және тиімді бейімделуге көмектеседі, егер тьютор дайындалып, университеттегі өз қызметін білсе.

1. "Тьютор", "тьюторлық сүйемелдеу" ұғымы мен мәні

Американдық ғалымдар Э. Гордон, Р. Морган, Ч.О ' Малли, Д. Понтиселл тьюторлықты өмірлік маңызды білім беру тәжірибесі ретінде қарастырады. Тьюторлық, олардың пікірінше, бүкіл қызмет барысында үнемі жетілдіріліп отыратын тәрбиешілерге де, тез өзгертін әлемде өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі жүзеге асыру тәжірибесін түсінетін студенттерге де көмектесуге арналған [2]

Тьютор –(ағылш. тәлімгер, қамқоршы, бақылаушы, қамқоршы) – баланы бірнеше жылдар бойы сүйемелдейтін, оның даму траекториясын құратын адам [1, 70-бет].

Тьюторлық сүйемелдеу-бұл оқушының білім беру мотивтері мен қызығушылықтарын анықтауға және дамытуға, жеке білім беру бағдарламасын құру үшін білім беру ресурстарын іздеуге бағытталған білім беруді дараландыру бойынша педагогикалық қызмет [1, б. 70]

2. ЖОО-да ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді сүйемелдеу бойынша тьюторлық қызметтің ерекшеліктері

Тьюторлық қызметтің мақсаты – студентті университеттегі ортаға қосу. Тьютор студенттің жеке білім беру бағдарламаларын әзірлеуді қамтамасыз етеді және ЖОО-да жеке білім беру процесін сүйемелдейді.

Жеке тұлғаны психологиялық сүйемелдеудің мақсаты-баламен өзін-өзі тануға, ішкі әлемді және қарым-қатынас жүйесін өзін-өзі басқару жолдарын іздеуге бағытталған ынтымақтастықты ұйымдастыру (Духновский С.в.) [3 с. 93]

Студенттің студенттік өмірге қосылуының сәттілігі оның дамуы тұрғысынан анықталуы керек:

1. *танымдық (танымдық) сала: білім мен дағдылар;*

2. *коммуникативті сала: қарым-қатынас жасау қабілеті;*

3. *эмоционалды сала: топтағы оқу процесіне психологиялық бейімделу, оқу процесіне және студенттік ортада болуға қатысты жағымды эмоционалды көңіл-күйдің пайда болуы және сақталуы;*

4. *дербестік.*

ЖОО-да студентті сүйемелдеу кезіндегі тьютордың міндеттері:

— Білім беру кеңістігін барынша қолайлы жағдайлар жасау (ЖОО-ға, аудиторияға қолжетімділік, жұмыс орнын, демалыс орнын ұйымдастыру, білім беру ортасын ұйымдастыру режимі)

— Дамудың, оқытудың, әлеуметтенудің өзекті мәселелерін шешуде студентке көмек көрсету (қоршаған ортаға қосу, ұжымда жағымды тұлғааралық қатынастарды қалыптастыру)

— Барабар және тиімді білім беру бағдарламаларын психологиялық қамтамасыз ету. Тиісті білім беру бағдарламаларын игеруге көмектесу, оқудағы қиындықтарды жеңу.

— Еріп жүрушілердің құзыреттілігін дамыту.

— Басқа мамандарды қолдауды қамтамасыз ету және ұйымдастыру [5]

Тьютордың негізгі міндеті-даму ерекшеліктері бар студент үшін қолайлы, жайлы жағдай жасау;

Қолайлы жағдайлар-бұл даму ерекшеліктері бар студент өзіне бейімделген оқу бағдарламасын ыңғайлы қарқынмен және тиісті көлемде игере алатын жағдайлар.

Аталған міндеттерге келесі жолдармен қол жеткізіледі:

1. *Өмір сүру кеңістігін ұйымдастыру және бейімдеу:* жұмыс орны, демалыс орны және студент болатын басқа орындар.

2. Тьютордың және оқытушылардың даму ерекшеліктері бар студенттің таяу даму аймақтарын түсінуі, оның ішкі, жасырын ресурстарына *сүйенуі, жүктемені мөлшерлеу, оқу материалын бейімдеу, оқу құралдарын бейімдеу.*

Тьютор-даму ерекшеліктері бар студент пен студенттік ортадағы басқа студенттер мен ересектер арасындағы делдал.

Тьютордың функциялары:

— студенттерді ЖОО дәстүріне инкорпорациялаумен, ЖОО кеңістігінде бағдарлаумен, ЖОО оқу процесіне бейімделумен, ғылыми-зерттеу қызметіне кіріспемен байланысты бағдарлау функциясы;

— бірлескен оқу және жұмыс процесінде топта әлеуметтік қатынастарды құруға көмектесуге байланысты әлеуметтік функция (Акиншина и.Б.) [4 с. 4]

— Тьюторлық сүйемелдеу функцияларына Ковалев Т.М., Кобыща е. и., Попова (Смолик) SQ.Тенег А. А., Чередилина М. Ю.:

— білім беру қызметінің жекелеген кезеңдерін ақпараттық-талдамалық сүйемелдеу, жеке білім беру бағдарламасын (ЖББ)әзірлеу және іске асыру;

— өз білімінің сценарийлерін жобалау және өзін-өзі жобалау;

— тәрбиешінің білім беру қажеттіліктерін, мүмкіндіктері мен перспективаларын дамытатын диагностика;

— ЖББ-ны табысты іске асыру мақсатында, оның ішінде жеке және кәсіптік даму және өзін-өзі дамыту тренингтері арқылы тьютор оқушысының антропологиялық дамуына жәрдемдесу;

— тьюторлық АВТО құзыреттілікті, өзін-өзі құзыреттілікті қалыптастыру технологиясы;

— ЖББ білім беру, әзірлеу және іске асыру мәселелері бойынша тьюторлық навигация және кеңес беру;

— тьюторантпен білім беру қызметінің балама сценарийлерін талқылау;

— білім беру қызметінің ретроспекциясы (психобиография әдісі); 9) рефлексияны ұйымдастыру;

— өзін-өзі басқару, эмоционалды-ерікті саланы өзін-өзі реттеу және жеке тұлғаны өзін-өзі сауықтыру тренингтері [5 с.34]

Тәрбиешінің рөлі студентке эмоционалды қолдау көрсету, оның қозғалуына көмектесу, білім беруді ұйымдастыруда өзін сенімді сезіну.

Тьюторлық кәсіби іс-әрекеттің мәні ТЬЮТОРАНТПЕН бірлесіп ЖББ-да ресімделген жеке білім беру картасын жасау ("картаға түсіру") болып табылады. Тьюторлық іс-әрекет, Кәсіби қызметтің тұтас бірлігі ретінде, үш кезеңнен тұрады:

— Бірінші кезең: тьютордың "артық" білім беру ортасын құруы, ең алдымен тьютор қоршаған қоғамның білім беру әлеуетін, оның әлеуметтік, инфрақұрылымдық, мәдени-пәндік құрамдас бөлігін ашуы, сондай-ақ өзінің антропологиялық білім беру әлеуетін ашуы және пайдалануы есебінен.

— Екінші кезең: тьютордың және/ немесе тьютордың өзі білім беру маршрутын шарлау.

— Үшінші кезең: стратегия-тьюторант әрекетінің әртүрлі ауқымдарының мүмкіндіктерін талқылау.

Тьюторлық әрекеттің толықтығы тьюторлық әрекеттің ресурстық схемасымен беріледі: әлеуметтік, мәдени-пәндік және антропологиялық ресурстарды кеңейту векторлары [5 с. 36]

Тьютордың жұмыс бағыттары

— "Жолсерік", "Қорғаушы". Сенімді және эмоционалды қатынастарды қалыптастырады. Жанжалды жағдайларды шешеді, эмоционалды түрде қолдайды (оқу жүктемесін өлшейді, көмектеседі, бақылайды).

— Дум топ кураторымен талқылайды. Жұмыстың мақсаттары мен міндеттері, мүмкін қиындықтар, сабақтан кету және оралу, мінездің ерекшеліктері, өзара әрекеттесу.

— Даму динамикасын бақылайды [1].

Тьютор (нұсқаушы) және оның лауазымдық міндеттері:

Студенттің білім беру бағдарламасының жеке бөлігін орындау. Тьютор білім алушының сұранысы мен қайшылықтары бойынша өмірлік дағдыларды қалыптастыру бойынша консультациялар мен жеке сабақтар өткізеді.

Студенттің мінез-құлық бағдарламасын орындау. Мінез-құлық бағдарламасы-бұл студенттің өмірге бейімделуіне кедергі келтіретін мінез-құлық реакцияларын түзету ХАТТАМАСЫ. Хаттаманы супервайзер студенттің мінез-құлқын талдау негізінде жасайды.

Сұраныс бойынша және қажеттілік бойынша сүйемелдеу. С міндеті-студент жеке өсуді дамытуда мамандармен және мүдделі тұлғалармен бірлесіп әзірленген нұсқаулықты барынша дұрыс орындай алатын жағдайлар жасау.

Студенттік өмірдің маңызды сәттерінде студентті сүйемелдеу. Бұл сәттер өте көп (сессия кезеңінде және т. б.)

ЖОО-да студенттің сыныптастарымен бірлескен қызметін ұйымдастыру. Тьютор студентке айналасындағылармен қарым-қатынас құзыреттілігіне көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар студенттерді ортақ тілді қалай табуға болатынын түсіндіре отырып, топқа тартады.

Студенттің мінез-құлқын бақылау нәтижелерін есепке алу және жазу.

Студенттің оқу және мінез-құлық бағдарламаларын орындау туралы мәліметтер жинау. [1]

Жалпы міндеттер:

1. Тьютор жоспарларды орындауда және құжаттаманы сүйемелдеуде ұқыпты болуы керек.

2. Ол икемді ойлауға, тез үйренуге және бір тапсырмадан екіншісіне ауысуға қабілетті болуы керек.

3. Тьютор командада жұмыс істей білуі және әкімшіліктің талаптарын жедел орындай білуі керек.

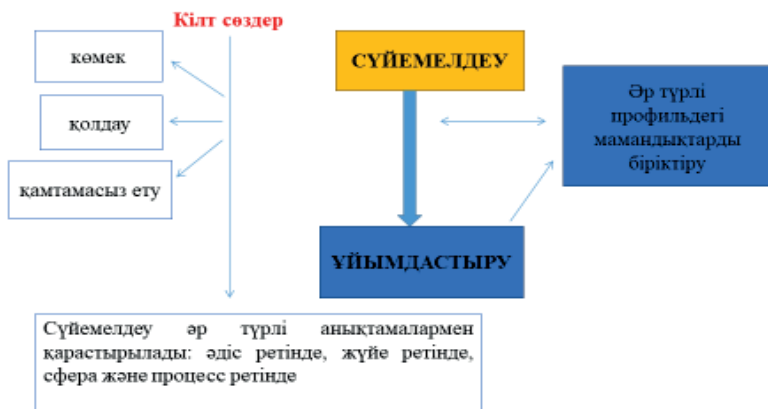
4. Тьютор заманауи бағдарламаларды біліп, әлемдегі үрдістерді қадағалап отыруы керек.

3. Тьюторды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жұмыстарының негізгі түрлері мен қызметінің мазмұны

"Сүйемелдеу" – даму субъектісіне бағдарлау өрісін қалыптастыруға көмектесу, онда субъектінің өзі жауап береді (Л. М. Щипицына) [6]

"Сүйемелдеу" – бұл Даму субъектісінің өмірлік таңдаудың әртүрлі жағдайларында оңтайлы шешімдер қабылдауы үшін жағдай жасауды қамтамасыз ететін әдіс, ол әрқашан сүйемелдеуші мен сүйемелдеушінің өзара әрекеттесуіне негізделген (Е. А. Шанц) [7]

Сүйемелдеу кілт сөздері; көмек, қолдау, қамтамасыз ету. Суретті қараңыз.

Сурет. Кілт сөздер сүйемелдеу [6,7,8]

Әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеудің негіздері:

- сүйемелдеудің негізгі сипаттамалық ерекшеліктері;
- стратегиялық бағыттар бойынша;
- педагогикалық сүйемелдеу және Педагогика теориясындағы көмекші қатынастар;
- жағдай жасаудағы үлес;
- әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу кезеңдеріндегі қадамдар [6]

Нақты көмекке мұқтаж студентті белгілі бір себептермен өз бетінше әрекет ете алмауына байланысты *сүйемелдеу идеясы*.

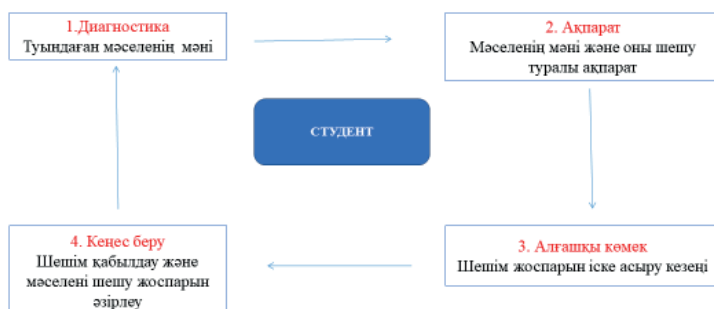
Әлеуметтік педагогика тұрғысынан А.В Мудрик сүйемелдеуді жеке тұлғаны өзін-өзі жүзеге асыру және өзін-өзі дамыту үшін қажетті әлеуметтік-мәдени және адамгершілік құндылықтармен таныстыруға бағытталған педагог қызметінің ерекше саласы ретінде түсіндіреді [9]

Жүйелік-бағдарлау тәсілінің маңызды ережесі субъектілердің дамуының ішкі әлеуетіне ("сәттілік педагогикасы" негізгі ережесі), демек, субъектінің өз бетінше таңдау жасау және ол үшін жауапкершілік алу құқығына басымдық беру болып табылады.

Қызметшінің рөлі: адамды таңдауға үйрету, проблемалық жағдайдың мәнін түсінуге көмектесу, шешім жоспарын құру және алғашқы қадамдарды жасау.

Сүйемелдеу функциялары: диагностика, ақпарат жинау, кеңес беру және алғашқы көмек. Суретті қараңыз.

Сүйемелдеу функциялары (Е.И Казаков бойынша)

Сурет. Тьютордың сүйемелдеу функциялары [6]

Сүйемелдеу функциялары жағдайға байланысты әр түрлі болуы мүмкін. Н.П Спирина сүйемелдеу функцияларын кеңірек анықтады:

бағыт функциясы-біреумен бірге жүру (спутник, күзетші, жол көрсеткіші) ;
өзара әрекеттесу функциясы-сүйемелдеу, яғни қоштасу, бір нәрсеге, біреуге
деген көзқарасыңызды білдіру;

қатысу функциясы-қызметке бір уақытта қатысу;

ынталандыру функциясы-толықтыру, сүйемелдеу;

жақсарту функциясы-біреудің, бір нәрсенің әрекетін безендіру, күшейту [6].

Студенттің сүйемелдеуімен принциптерді ұстаныңыз . Суретті қараңыз.

Сүйемелдеу принциптері

Сурет. Сүйемелдеу принциптері [6]

Тьюторды психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі жұмыс түрлері мен қызметінің мазмұны: 1. Психологиялық білім. 2. Диагностика. 3. Жобалау. 4. Дамыту жұмысы. 5. Түзету жұмыстары. 6. Кеңес беру. 7. Сараптама. Суретті қараңыз.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің негізгі жұмыс түрлері мен мазмұны:

Сурет. Тьюторды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің негізгі жұмыс түрлері мен мазмұны [6]

Психологиялық сүйемелдеуді іске асыру кезінде мынадай іс-шаралар міндетті болып табылады. Суретті қараңыз.

Психологиялық сүйемелдеуді іске асыру кезінде мынадай іс-шаралар міндетті болып табылады.

Сурет. Студентті тьютормен сүйемелдеу кезіндегі іс-шаралар [6]

Іс жүзінде сүйемелдеу студентпен келесі жағдайларда жұмыс істей бастайды: сауалнама, диагностика барысында проблемаларды анықтау;

әкімшіліктің немесе оқытушылар құрамының өтініші; қарама-қайшылықтар мен мәселелер бойынша студенттің өтініші. Сүйемелдеуді құруға негіз "шарт" әдісі болып табылады.

Студенттің мәселелерін шешуге көмектесетін қолдау бағыттары: маршрутты тандау, әлеуметтену мен жеке мәселелерді жеңу, СӨС қалыптастыру. Суретті қараңыз.

Мәселелерді шешуге көмектесетін сүйемелдеу бағыттары

Сурет. Студенттің мәселелерін шешуге көмектесетін сүйемелдеу бағыттары [6]

4. ЖОО-да ОР бар студенттерді тьюторлық сүйемелдеудің кезеңдері мен формалары

Сауатты сүйемелдеумен тьютордың кәсіби қызметінде сапалы нәтижеге қол жеткізу үшін көзқарастағы жүйелілік және оны жүзеге асыру кезеңдері маңызды рөл атқарады.

Искакова А. Т., Закаева Г. З., Шестакова Е. В. жеке сүйемелдеу кезеңдерін ұсынды [1 б. 18]

1. Студент туралы ақпарат жинау
2. Алынған ақпаратты талдау
3. Басқа мамандармен бірлесіп ұсыныстар әзірлеу
4. Студентпен жеке жұмыс жоспарын құру
5. Қойылған міндеттерді шешу

6. Студенттің даму жағдайын одан әрі талдау ("жол картасы" технологиясы), одан әрі стратегия әзірлеу

С. А. Беличеваның сүйемелдеу кезеңдері:

Бірінші кезең-проблемалану кезеңі. Бұл кезеңде мұғалімдер студенттермен бірге әлеуметтік-педагогикалық қолдау пәнін анықтайды және өзектендіреді, бұл проблема, қиындықтар. Мәселенің мәні, себептері анықталады, Қайшылықтар анықталады.

Екінші іздеу-вариативті кезеңде мәселені шешудің нұсқаларын іздеу жүзеге асырылады, ересек адамның осы процеске қатысу дәрежесі анықталады, сонымен қатар сүйемелдеу құралдары анықталады.

Үшінші іс жүзінде тиімді кезеңде студентпен бірге нақты немесе виртуалды (жағдайға еліктеу жағдайында) әрекеттер жасалады, бұл оны мәселені шешуге әкеледі.

Төртінші аналитикалық кезеңде ересектер мен студенттер не болып жатқанын талдайды, жаңа қиындықтар мен оларды жеңудің жолдарын болжайды [9].

Л.М Шипицына адам сүйемелдеу кезеңдерінде:

- студент туралы ақпарат жинау;
- алынған ақпаратты талдау;
- студенттің дамуына мамандармен және мүдделі тұлғалармен бірлескен ұсыныстар әзірлеу;
- кеңес беру; мәселелерді шешу;
- әрі қарай даму үшін талдау [6]. Суретті қараңыз.

Л.М. Шипицынаның жеке сүйемелдеу кезеңдері

Сурет. Л.М. Шипицынаның жеке сүйемелдеу кезеңдері [6 с. 22]

Нәтижелер болуы үшін студентке тьютор сүйемелдеуімен жүйелі тәсіл маңызды. Суретті қараңыз.

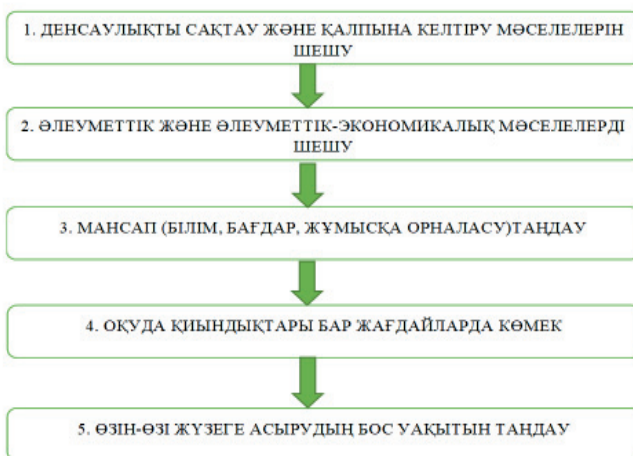
Л.М. Шипицынаның жүйелік сүйемелдеу кезендері

Сурет. Л.М. Шипицынаның жүйелік сүйемелдеу кезендері [6 с. 23]

Студентпен бірге 5 саланы қарастырамыз. Суретті қараңыз.

Сүйемелдеу қызметінің 5 саласы

Л.М Шипицын бойынша тьютордың сүйемелдеуінің 5 саласы [6 с. 23]

Инклюзиядағы студенттің тьюторын сүйемелдеу жүйесінің семантикалық мақсаты жеке тұлғаны өз бетінше іздеу және өзінің даму мәселелерін шешу әдістеріне үйретумен байланысты.

Әлеуметтік-психологиялық қолдаудың ұзақтығы мәселенің сипатына байланысты және оны қысқа мерзімде де, жылдар бойы да жүзеге асыруға болады.

Тьютордың сүйемелдеу аясындағы қызметі (Духновский С.В.) [3 с. 94]:

жеке тұлғаны оқыту және дамыту үшін беретін мүмкіндіктері және оның психологиялық мүмкіндіктері мен даму деңгейіне қойылатын талаптары тұрғысынан студенттік ортаны педагогтармен бірлесіп талдау;

тұлғаны тиімді оқыту мен дамытудың психологиялық критерийлерін анықтау;

табысты білім беру және тұлғаны дамыту шарттары ретінде қарастырылатын белгілі бір іс-шараларды, жұмыс нысандары мен әдістерін әзірлеу және енгізу;

осы жасалған жағдайларды максималды нәтиже беретін тұрақты жұмыс жүйесіне келтіру.

Бұл жағдайда келесі салалардағы сүйемелдеу мақсаттары: эмоционалды-мотивациялық және мінез-құлық.

Салалар	Жұмыстың мақсаты	Сүйемелдеу кезіндегі жұмыстың мақсаттары мен мазмұны	Адаммен түзету және әрекет ету кезеңдері мен құралдары	Жұмыс механизмі
1. Эмоционалды-мотивациялық сала	Жұмыстың мақсаты- эмоционалды тәжірибеге жауап беру, психологиялық кедергілерді жою, бұл адамның өзін, психологиялық проблемалары мен ерекшеліктерін тереңірек білуге бағытталуына ықпал етеді. Бұл сонымен қатар психокоррекциялық жұмысқа одан әрі қатысуға мотивацияны арттыруға ықпал етеді	Мазмұны психотравматикалық тәжірибенің болуын көрсететін эмоционалды күйлер. Оларға жүйке-психикалық (эмоционалды) шиеленіс жағдайлары жатады – алаңдаушылық, шаршау, шиеленіс; субдепрессиялық күйлер-депрессия, қанағаттанбау, сағыныш; фобиялық шеңбердің күйлері қорқыныш, қорқыныш, алаңдаушылық, сенімсіздік, мазасыздық.	Құралдар арт-терапияда қолданылатын графикалық әдістер болуы мүмкін. Бұл мақсатты түзету тетігі қайшылықты, травматикалық жағдайды символдық түрде қайта құру және субъектінің шығармашылық ерекшеліктері негізінде осы жағдайды қайта құрылымдау және қайта қарау арқылы оны шешуді табу болып табылады. Мақсатты жұмыс бірқатар арт-терапевтік сессияларды ұсынады, олардың әрқайсысы келесі	Адамның эмоционалды жағдайына әсер ететін мотивацияға әсер ету

		<p>Осы мақсатқа кіретін басым қорқыныш: сіздің мінез-құлқыңызды сыртқы қажеттілікке бағындыруға тура келетін қорқыныш; шектеулерден қорқу; ішкі жалғыздықтан қорқу.</p>	<p>кезеңдерден тұрады:</p> <p>1.Кіріспе – "қыздыру". Графикалық әдістер мен жаттығулар қолданылады, олардың мақсаты-бейнелеу жұмысындағы қиындықтарды жеңу, стихиялылықты ынталандыру, қиял мен шығармашылықты дамыту.</p> <p>2.Бейнелеу жұмысы – "тақырыпты орындау". Жасөспірімге өзінің өмірлік тәжірибесін және басқа адамдармен қарым-қатынас жүйесін, соның ішінде өзіне деген көзқарасын көрсетуге мүмкіндік беретін жаттығулар мен тақырыптар қолданылады; әртүрлі сыни жағдайларда мінез-құлықты зерттеуге және түзетуге және олармен байланысты сезімдерді білдіруге мүмкіндік береді. Бұл өз өмірінің контекстінде, оның сезімдері мен қажеттіліктерінің рефлексиясы аясында өзін-өзі түсінумен бірге жүреді.</p> <p>3.Сессияны талқылау және</p>	
--	--	---	--	--

			аяқтау. Бейнелеу өнімі мен оның мазмұнына байланысты сезімдер, ассоциациялар, ойлар ашылады.	
2. Мінез-құлық саласында		Мақсаттар-бұл мінез-құлықты жеңу стратегиялары	Қаражат: психодрамада қолданылатын рөлдік ойын, сондай-ақ жеке өсу тренингінің элементтері (А.Г. Лидерс, 1996). Рөлдік ойындардың мазмұнын (тақырыптарын) эксперименттік зерттеу нәтижесінде алынған сыни жағдайлардың "Банкі" айқындайды немесе топтық жұмысқа қатысушылар береді Кезеңдер: Жылыту. Психодрамалық әрекет Талқылау.	Топтық жұмыстың арнайы құрылған жағдайында сыни жағдайларды модельдеу, олардағы мінез-құлықтың оңтайлы тәсілдерін табу және оқыту, жаңа әлеуметтік рөлдер мен мінез-құлық формаларын игеру

Университетте тәлімгерлікті ұйымдастыра отырып, барлық құралдарды кешенде қолдану және тьютерліктің әлемдік тәжірибесі мен тенденцияларын ескеру маңызды.

Акиншина И.Б. тьютерлікке арналған мақалада Германияның университеттегі тәжірибесін қарастырады. Жоғары курс студенттері (тьюторлар) Германияның жоғары оқу орындарындағы бастамашыл топ тәлімгерлік функциясын орындайды және 5-тен 12 адамға дейін тьюторға (топқа, курсқа) біріктірілген бірінші курс студенттеріне көмектеседі. Олар бірінші курс студенттерінің сұрақтарына жауап беріп, университеттегі ғылыми-зерттеу қызметінің негіздерімен таныстырды.

Топтағы студенттерге басшылық ету, сүйемелдеу және кеңес беру, әдетте, білікті магистранттармен жүзеге асырылады.

Тьюторлық және өзін-өзі басқару органдарының рөлдері:

- мұқтаж бірінші курс студенттеріне көмек;
- оқу жағдайларына, ЖОО дәстүрлеріне бейімделу, жеке кесте жасау;

— ЖОО, студенттік өзін-өзі басқару, студенттік Мәдениет туралы ақпаратты қамтитын өмірді жеңілдету үшін ЖОО бойынша нұсқаулық шығарады, олармен кездесулер ұйымдастырады, баспана, жұмыс іздеуге көмектеседі және т. б.

Қызмет нысандары:

— емтихан тапсыру үшін оқу материалының мазмұнын қайталау мақсатында семинарға немесе дәріске бағытталған репетиторий немесе оқулық;

— студенттерді ЖОО-дағы оқу процесіне бейімдеуге бағытталған оқулық;

— мектеп дәстүрінен ЖОО дәстүріне көшу мақсатында бірінші курс студенттерін инкорпорациялауға бағытталған өтпелі оқулық;

— дәріс және семинар іс-шараларына қатысы жоқ еркін оқулық өздігінен пайда болатын заманауи тақырыптарға көбірек бағытталған;

— дидактикалық эксперименттік оқулық, өзін-өзі көрсету және университетте оқуды оңтайландыру құралы ретінде әрекет етеді [4].

Тьюторлық сүйемелдеуді жүзеге асыра отырып, тьюторлық сүйемелдеу түрлерін қолдануға болады (Ковалева Т.М., Кобыща Е.И., Попова (Смолик) SQ.Тенег А.А., Чередилина М. Ю.). кестені қараңыз. Тьюторлық позицияны мұғалімнің ұстанымы ретінде анықтай отырып, студент өзінің жеке білім беру бағдарламасын құруда.

Кесте 1

Тьюторлық сүйемелдеу түрлері (Ковалева Т.М., Кобыща Е.И., Попова (Смолик) SQ.Тенег А.А., Чередилина М. Ю.) [с. 72]

Түрлері	Мазмұны
<i>Ашық (қашықтықтан) білім берудің тьюторлық практикасы</i>	Тьютордың интернет-ортада жұмыс істеу дағдыларын қолдана отырып, оқытуды құруға көмектесуі
<i>Ашық білім берудің тьюторлық тәжірибесі (әлеуметтік контекст)</i>	Ашық білім берудің мақсаты-әртүрлі мәдениеттер тепе-тең негізде қатар өмір сүретін, әртүрлі логика мен ойлаудың әртүрлі түрлері бар әлемде өмір сүру мүмкіндігі.
<i>Ашық білім берудің тьюторлық тәжірибесі (антропологиялық контекст).</i>	Антропологиялық контексттегі ашық білім, ең алдымен, кез-келген адамның жеке білім беру қозғалысы үшін барлық мүмкін ресурстардың кеңістігі ретінде ұсынылады. Бұл жағдайда ашық білім берудің басты мақсаты-адамға өзінің білім беру бағдарламасын құру үшін әртүрлі ресурстарды барынша пайдалануға үйрету.

Осыдан кейін олар тьюторлық сүйемелдеудің негізгі кезеңдерін ұстанады:

1. диагностикалық,
2. жобалау,
3. іске асыру,
4. аналитикалық.

Олардың әр кезеңдегі бірлескен әрекетінің өнімі өзін – өзі бағалау құралы үшін арнайы құрылымдалған портфолио қалтасын толтыру болып табылады.

**тьюторлық сүйемелдеу кезеңдері (Ковалева Т.М., Кобыща Е.И.,
Попова (Смолик) SQ.Тенег А.А., Чередилина М. Ю.) [5 б. 83-87]**

Кезеңдері	Мазмұны
1. <i>Диагностикалық</i>	Тьютордың тәлімгерімен алғашқы кездесуі болып жатыр. Тьютор оқушының бастапқы білім беру сұранысын, оның қызығушылықтарын, бейімділігін түсіреді, осы қызығушылықтың маңыздылығын және осы бағыттағы бірлескен жұмыстың болашағын көрсетеді. Оқушының жоспарларын және қалаған болашақтың бейнесін анықтайды (әрине, тьюторлық сүйемелдеу жасына байланысты).
2. <i>Жобалау</i>	Белгіленген танымдық қызығушылыққа қатысты ақпарат жинауды ұйымдастыру. Тьютор осы тақырыпқа арналған тақырыптық портфолио жинайды; мазмұны бойынша ол ақпараттық портфолио болып табылады. Онда тьютор мен тьютор бірлесіп талдауға арналған материалдар жиналады.
3. <i>Іске асыру</i>	Осы кезде тьютор нақты іздеуді (жобаны, зерттеуді) жүзеге асырады, содан кейін сол іздеудің нәтижелерін ұсынады.
4. <i>Аналитикалық</i>	Тьютор жұмысының нәтижелері ұсынылған бүкіл жұмыс процесінің және презентацияның нәтижелері бойынша тьюторлық кеңес. Баяндама барысында туындаған қиындықтар талданады, әр сөйлеушіге аудиториямен кері байланыс алу мақсатында топтық рефлексия жүргізіледі. Мүмкіндігінше жеке, ал оқушының қалауы бойынша сөйлеудің бейнежазбасын топтық талқылау ұйымдастырылады (бұрын тьютор оқушымен бірге сәтті сөйлеу критерийлерін әзірлейді). Аналитикалық кезең болашақ жұмысты жоспарлаумен, тақырыпты, материалдың сипатын, топтық немесе жеке жұмысты және ондағы өз рөлін таңдауда тілектерді тіркеумен аяқталады.

Білім алушыны қадағалаудың маңызды сәті- бұл жұмыста тьютор қол жеткізген нәтижелерді көрсететін *"жетістіктер портфолиосы"*. Мұндай портфолио студенттің таңдалған саладағы танымдық қызығушылықты дамытудағы жетістіктерін бағалауға көмектеседі, қорытынды эссе, түйіндеме және қорытынды жұмыстардың басқа түрлерін жазуға көмектеседі.

Жетістіктер портфолиосына мыналар кіруі мүмкін:

— тьюторанттың шығармашылық жұмыстарының түпнұсқалары немесе көшірмелері;

— ұсынылатын қызығушылық саласында жұмыс істейтін оқытушылардың, сыртқы сарапшылардың пікірлері мен шолулары;

— құрдастарының, сыныптастарының пікірлері және т. б.;

— үлгерім журналынан үзінді көшірме, рейтингтік бағалау экраны және т. б.;

— тьютордың ілеспе хаты: жұмысты бағалау және одан әрі дамудың перспективаларын сипаттау;

— тьюторанттың қысқаша мазмұны: осы жұмыста қол жеткізілген ең маңызды нәтижелердің қысқаша сипаттамасы.

Тьютор сүйемелдеу формаларын қолданады. Кестені қараңыз.

тьюторлық сүйемелдеу формалары [5 с.92]

Нысандары	Мазмұны
<i>Жеке тьюторлық кеңес (аңгіме)</i>	Тьютормен әрбір білім алушының жеке дамуы мен білім алуына байланысты маңызды мәселелерді талқылау. Тьюторлық әңгіменің мақсаты-әрбір білім алушыны оның қабілеттерін, мінезінің ерекшеліктерін, қарым-қатынас дағдыларын және т.б. ескере отырып, өзінің жеке білім беру бағдарламасын қалыптастыру және іске асыру бойынша одан әрі өз бетінше жұмыс жасау. Диалогтың негізі мәселені шешу жолын бірлесіп іздеу болып табылады, оның барысында диалогқа қатысушылар өз болжамдарын айта алады және өз көзқарастарын тең дәрежеде қорғай алады
<i>Топтық тьюторлық кеңес</i>	Ұқсас танымдық қызығушылықтары бар студенттердің жеке білім беру бағдарламаларын тьюторлық сүйемелдеу жүзеге асырылады. Осындай топтық сабақтар аясында тьютор бір уақытта бірнеше жұмыс түрлерін жүзеге асырады: мотивациялық, коммуникативті және рефлексивті. Студенттік тьюторлық консультациялардың типологиясы (Н. Пилипчевская): 1. бастау – жылдың басында өткізіледі; онда студенттер тьютормен бірлесіп жақын маңдағы мақсаттар мен міндеттерді белгілейді, өз үміттерін тұжырымдайды, жұмысты жеке немесе өздерінің тьюторлық тобымен жоспарлайды; 2. аналитикалық-жеке білім беру бағдарламасын іске асырудың белгілі бір кезеңі талданады; болған оқиғаның "артықшылықтары" мен "кемшіліктері" анықталады; тьютор студенттерінің алдында тұрған қиындықтар мен тосынсыйлар, болашаққа тілектер мен ұсыныстар айтылады; 3. жұмыс – ағымдағы жұмыстың аралық қорытындылары шығарылады, жеке білім беру бағдарламасын іске асырудағы қиындықтар, олардың себептері мен оларды жеңу тәсілдері анықталады; 4. қорытынды-әр оқушының немесе студенттің жеке білім беру бағдарламасын іске асырудың белгілі бір кезеңінде қойылған мақсаттар мен міндеттерге қатысты ілгерілеуі жазылады; 5. тақырыптық-студенттердің сұраныстары мен қажеттіліктеріне негізделген өзекті мәселелер талқыланады
<i>Тьюториал (оқу тьюторлық семинар).</i>	Тьюториал студенттердің ойлау, коммуникативті және рефлексивті қабілеттерін дамытуға бағытталған белсенді топтық оқытуды қамтиды. Бұл жеке білім беру бағдарламаларын құруда Модельдік және стандартты емес жағдайларды пайдалану тәжірибесін алуға бағытталған интерактивті және қарқынды оқыту әдістерін қолданатын ашық оқу сабағы.
<i>Тренинг</i>	Мақсаты нақты құзыреттіліктерді дамытуға, сындарлы мінез-құлықты қалыптастыруға үйрету.
<i>Модельдеу</i>	Маманның әлеуетті мүмкіндіктерін ашу.

Біздің ойымызша, тиімді форма – "кездесу" формасы. Университетте әр түрлі адамдармен, әр түрлі бағыттағы және сипаттағы кездесулер неғұрлым көп ұйымдастырылса, мүмкіндігі шектеулі студенттің даму процесі соғұрлым тиімді болады.

Осылайша, университеттегі тьютор мүмкіндігі шектеулі студенттермен қызметте сәтті әлеуметтенуде үлкен рөл атқарады. Өйткені, жеке сүйемелдеу арқылы адам білім берудегі органы біліп қана қоймай, білім беру ортасына тезірек еруге көмектеседі. Сонымен қатар, ол студентті бейімдеп қана қоймай,

сонымен қатар үлкен әлеуетті ашатын бай құралдарды қолданады, бұл бай білім беру ортасы мен студенттің үйлесімді дамуына басқа да қызығушылық танытқан адамдар үшін маңызды емес.

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

- 1.Тьютор деген кім және инклюзия студенттерінің сүйемелдеуінде қандай рөл атқарады?
- 2.Инклюзияда студенттермен кәсіби қызметте тьютор қандай функцияларды орындайды?
- 3.Авторлар іс жүзінде қандай сүйемелдеу кезеңдерін әзірлегенін ашыңыз?
- 4.Қадамдарды сипаттаңыз және іс жүзінде тьюторды сүйемелдеудің сәтті мысалдарын келтіріңіз?
- 5.Тюростты сүйемелдеудің қандай формалары ұйымдастырылған?
- 6."Жетістік портфолиосы" студенттермен инклюзияда тьютормен жұмыс жасауда не үшін қолданылатынын сипаттаңыз?

СӨЖ үшін тапсырмалар

1. Адамның сүйемелдеуімен ұсынылған бір авторды таңдап, оның әдістемелік ұсыныстарын зерттеп, әлемдегі қазіргі тенденцияларды ескере отырып, өзінің қосымша әдістемелік элементтерін жасаңыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Искакова А.Т., Закаева Г.З., Шестакова Е.В. Адаптация и модификация образовательного процесса в инклюзивной среде – Учеб.метод.пос. Изд.-во «L Pride» -Алматы, 2016.-100с.
2. Гордон Э., Морган Р., О'Мэлли Ч., Понтиселл Д. Революция в тьюторстве: прикладное исследование передового опыта, вопросов политики и достижений учащихся: пер. с англ. под науч. ред. С. Ф. Сироткина, М. Л. Мельниковой. – Ижевск: ERGO, 2010. – 332 с.
3. Духновский С.В. Психологическое сопровождение подростков в критических ситуациях: Учебное пособие. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2003. – 124с.
4. Акиншина И.Б. Развитие тьюторства в рамках студенческого самоуправления в высшей школе Германии / <https://core.ac.uk/download/pdf/151218608.pdf>
5. Ковалева Т. М., Кобыща Е. И., Попова (Смолик) С. Ю., Теров А. А., Чередилина М. Ю. Профессия «тьютор». М.-Тверь: «СФК-офис». – 246 с.
6. Шипицына Л.М. Психолого-педагогическое консультирование и сопровождение развития ребенка. М., 2003.-528 с.
7. Казакова Е.И. Педагогическое сопровождение. Опыт международного сотрудничества. – СПб., 1995. – 27 с.
8. Васильева И.В. Организация психологических служб: учеб.пос. Тюмень, 2011.-144 с.
9. *Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования.* — 8-е изд., испр. и доп. — М. : Издательский центр «Академия», – 2013-240 с.
10. Садвакасова З.М. Психологическая ПОДДЕРЖКА и СОПРОВОЖДЕНИЕ становления личности обучающегося в условиях дополнительного образования/<https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder21049>

III. ЖОО-ДА ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТӘЖІРИБЕГЕ БАҒЫТТАЛҒАН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

3.1 Жоғары мектептің инклюзивті-білім беру ортасындағы арт-терапия

Мақсаты: инклюзивті кеңістік жағдайларын қамтамасыз ету үшін арт-терапия мен арт-педагогиканың мүмкіндіктерін ашу; ЖОО-ның инклюзивті білім беру ортасында қолданылатын арт-терапевтік және арт-педагогикалық әдістер мен құралдар туралы тұтас түсінік қалыптастыру.

Жоспар:

1. Арт-терапия және Арт-педагогика: негізгі ұғымдар, мәні мен ерекшелігі.
2. Арт-терапевтік және арт-педагогикалық әдістер мен тәсілдер.
3. Инклюзивті тәжірибеде арт-технологияларды қолдану саласындағы оқу әдебиеттеріне қысқаша шолу.
4. Жастық шаққа қолданудағы арт-терапия әдістері.
5. Инклюзивті практикадағы өнер әдістерінің ерекшелігі.
6. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен тәрбие-бос уақытты өткізудегі арт-әдістер
7. Даму ерекшеліктері бар адамдармен жұмыс істеудің тиімді әдістері.

Негізгі ұғымдар: *инклюзивті-білім беру ортасы, арт-терапия, арт-педагогика, символдық сөйлеу, көркемдік-шығармашылық қызмет, арт-әдістер, психокоррекциялық жұмыс, "қатысушылық арт-терапия".*

Адамның ішкі әлемі, әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері бар жас адамдыкі күрделі, алуан түрлі және ерекше болады.

Жоғары мектептегі инклюзивті кеңістіктің жағдайын қамтамасыз ету үшін мұғалімдер мен басқа мамандар сұрақ қояды: бұл студенттерге қоршаған ортаның алуан түрлілігін ғана емес, сонымен қатар басқа адамдар мен олардың "менін" білуге, өздерін ашуға және толыққанды адамдар әлеміне енгізе қалай көмектесуге болады?

Осы санаттағы адамдардың өз курстастарының әлеміне, университет ортасына, болашақ мамандық әлеміне ауыртпалықсыз кіруін қалай жүзеге асыруға болады?

Осы және басқа сұрақтарға біз осы дәрісте жауап береміз.

1. Арт-терапия және Арт-педагогика: негізгі ұғымдар, мәні мен ерекшелігі.

Инклюзивті білім беруді ұйымдастырудың сапалы жаңа деңгейіне қол жеткізуге бағытталған инновациялық технологияларды іздеу бізге ерекше қажеттіліктері бар адамды психологиялық-педагогикалық қолдаудың тиімді бағыттарының бірі арт-терапия және арт-педагогика деп танылғанын негіздеуге мүмкіндік береді.

Бұл арт-терапияның ең маңызды компоненттері болып табылатындығына байланысты:

1) Аксиологиялық: құндылықтар әлемімен танысу, құндылық бағдарларының жеке маңызды жүйесін таңдауға көмектесу және т. б.

2) Шығармашылық: шығармашылық қызметтің, креативтіліктің және өзіндік ойлаудың әртүрлі тәсілдерін дамыту, тұлғаның шығармашылық әлеуетін ашу.

3) Өзіндік құндылықты: өзін-өзі тану; рефлексияны, барабар өзін-өзі бағалауды, өзін-өзі реттеуді дамыту; жеке өсу, өзін-өзі анықтауға және өзін-өзі жүзеге асыруға деген ұмтылысты қалыптастыру; жан дүниесінде үйлесімділік құру және т.б.).

4) Танымдық: бейнелеу құралдары, материалдар, шығармашылық қызмет тәсілдері, мәдени бірегейлік, ұлттық дәстүрлер туралы білім.

5) Бейімделу: коммуникативтік қабілеттерін, бейімделу мүмкіндіктерін дамыту.

Инклюзивті білімге қатысты арт-педагогика немесе көркемдік педагогика – бұл дамуында кемшіліктері бар тұлғаны қалыптастырудың педагогикалық түзету-дамыту процесінің теориясы мен практикасын дамытуды қамтамасыз ететін ғылыми білімнің екі саласының (өнер және педагогика) синтезі. Ол сонымен қатар барлық жалпы қабылданған педагогикалық принциптер мен әдістерді қамтитын өнер және көркемдік-шығармашылық қызмет (музыкалық, бейнелеу, көркем-сөйлеу, театрландырылған-ойын) арқылы жеке тұлғаның көркем мәдениетінің негіздерін қалыптастыру мәселелерін қамтиды.

"Арт" сөзімен байланысты барлық нәрсе, соның ішінде Арт-педагогика негізінен вербалды емес қарым-қатынастың көрсеткіштері мен құралдары болып табылады, бұл педагогиканың бұл саласын сөйлеуді жетік білмейтіндер үшін ерекше құнды етеді, олардың тәжірибелерін ауызша сипаттау қиынға соғады немесе керісінше сөйлеу қарым-қатынасына тым тәуелді. Символдық сөйлеу бейнелеу өнерінің негіздерінің бірі болып табылады, адамға өз тәжірибесін жиі дәлірек білдіруге, жағдайға және күнделікті мәселелерге жаңа көзқараспен қарауға және осының арқасында оларды шешуге жол табуға мүмкіндік береді [1]. Арт-педагогиканың мәні-адамның жеке саласын үйлестіру, оны қазіргі әлемде көркемдік және шығармашылық қызмет арқылы өнер арқылы тәрбиелеу, оқыту және дамыту процесінде бейімдеу [2].

2. Арт-терапевтік және арт-педагогикалық әдістер мен тәсілдер.

Біздің ойымызша, арт-терапевтік және арт-педагогикалық әдістер мен әдістерді ажырату қажет.

Екіншісі, біздің ойымызша, арт-терапия аясында жалпыға қол жетімді және "жеңілдетілген" ретінде, жеке тұлғаның" терең емес " мәселелерімен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. өйткені олар символдық деңгейде сезімдерді танымал етуге, саналы және бейсаналық сезімдер мен қажеттіліктерді, соның ішінде балаға немесе жасөспірімге сөз арқылы білдіру өте қиын сезімдерді өзектендіруге және білдіруге көмектеседі.

3. Инклюзивті тәжірибеде арт-технологияларды қолдану саласындағы оқу әдебиеттеріне қысқаша шолу.

Бүгінгі таңда Инклюзивті тәжірибеде арт-технологияларды қолдану саласында жеткілікті оқу әдебиеттері бар: бұл "арнайы білім берудегі Артпедагогика және арттерапия" авторлар ұжымының салыстырмалы түрде ескі және қайта басылған оқулығы [3] және Е. А. редакциялаған "арнайы және инклюзивті білім берудегі Артпедагогика және арттерапия" заманауи оқулықтары. Медведева, онда өнер арқылы мүмкіндігі шектеулі баланың мәдениетке, әлеуметтенуіне "өсуді" қамтамасыз ететін арнайы және инклюзивті білім беру жүйесінде арттехнологияларды (педагогикалық және терапевтік) қолданудың теориялық және практикалық негіздері қарастырылады [4; 5]. Сондай-ақ, Е.А. Медведеваның бірқатар оқу-әдістемелік құралдары бар [6; 7] және басқа авторлар, олар инклюзивті ортада өнер құралдарымен және Арт-педагогика және арт-терапия әдістерімен жұмыс істеу үшін әдістемелік ұсыныстар береді. Сонымен бірге, бұл оқу әдебиеті мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы балалармен жұмыс істеуге арналған. Жасөспірімдер ортасында, әсіресе студенттік ортада біз көбінесе арт-диагностикамен шектеліп, арт-технологияны қолданбаймыз.

4. Жастық шаққа қолданудағы арт-терапия әдістері.

Сонымен қатар, жастық кезеңдегі адамның дамуы әртүрлі жолдармен жүруі мүмкін: Жастық шақ дүрбелең болуы мүмкін (өмірдің мәнін іздеу, бұл әлемдегі өз орны ерекше шиеленісуі мүмкін), үйлесімді болуы мүмкін (кейбір орта мектеп оқушылары өмірдің бетбұрыс кезеңіне біртіндеп және үздіксіз алға жылжып, содан кейін қарым-қатынастың жаңа жүйесіне салыстырмалы түрде оңай енеді); мүмкін және жақсы дамыған өзін-өзі реттеудің арқасында дамуда қиындықтар туғызбайтын күрт, серпінді өзгерістер.

Жеке дамудың факторы ретінде ол В. В. Горевтің көркемдік қызметін талдайды. [10], ол өзінің зерттеуінде "өзін-өзі тану процесін және көркемдік іс-әрекетке негізделген болашақ мұғалімдердің дамуын сипаттайтын критерийлер жеке-семантикалық саланың өзгеруі болып табылады"деп атап өтті. Тұлғаның келесі салаларында оң өзгерістер байқалады: жетістікке жету мотивациясы, сенсорлық-эмоционалды сала, шығармашылық, өзін-өзі тану процесі, басқа адамдарға деген көзқарас, рухани сала [10].

Жастық шақтағы жұмыстың маңызды әдісі-бұл шығармашылық қатысу тәжірибесі болып табылатын қатысушылық арт-терапия әдісі. Бұл шығармашылық процесте болу тәжірибесінің бір түрі, ол сізге өзіңізбен байланысуға мүмкіндік береді-өзіңізді қайта құруға немесе басқаша болуға тырыспай (өзіңіз емес). Бұл тәжірибенің нәтижелері психологиялық қиындықтарды шешу, өзін (және басқаларды) жақсы түсіну, ішкі тіректерді табу және кез келген эмоционалды күйлерде өмір сүру дағдысы болып табылады [11].

5. Инклюзивті практикадағы өнер әдістерінің ерекшелігі.

"Қатысатын арт-терапия" әдісі авторлық болып табылады (әзірлеуші – В.В. Ляшенко), бұл әдістің негіздері зерттеушінің оқу құралында көрсетілген [11]. Әзірлеуші "қатысатын арт-терапия" әдісінің ерекше ерекшеліктерін анықтайды:

- практика өнер туындыларын жасау тәжірибесі емес, дегенмен тәжірибе бейнелеу қызметі түрінде жүзеге асырылады;
- дауыс "өз сезімдерін бейнелеу"тәжірибесі емес;

➤ мақала проблемалардың мәні туралы кез-келген ақпаратты алу мақсатында шығармаларды (суреттерді) аналитикалық түсіндірумен байланысты емес;

➤ "жағымсыз ойларды, эмоцияларды, тәжірибелерді" шашыратуға, төгуге, жоюға немесе өзгертуге бағытталған жалған сиқырлы манипуляциялармен байланысты емес.

Әдіс шығармашылық қатысу арқылы өзін-өзі анықтау әрекетімен байланысты (бұл шығармашылықтың мәнін құрайды). Шығармашылық қатысу сіздің ішкі әлеміңізге назар аударуға көмектеседі: сезімдер, тәжірибелер, мағыналар әлемі, күнделікті өмірдің қарбаласында жиі қол жетімді емес және сол арқылы сіздің қиындықтарыңызды шешуге жол табыңыз. Автор шығармашылық қатысу тәжірибесінде сыртқы және ішкі байланыстар біртіндеп қалпына келеді, өзімен, басқа адамдармен және әлеммен байланыс орнатылады және бұл тұтастықты қалпына келтірудің (емдеудің) кепіліне айналады. В. В. Ляшенконың айтуынша, емдеу әрқашан тұтастықты қалпына келтірумен байланысты. Осылайша, "шығармашылық қатысу" – бұл өзімен және әлеммен қарым-қатынасты қалпына келтіру тәжірибесі.

Сонымен қатар, В.В. Ляшенко ашық топтағы дөңгелек кескіндерді қолдана отырып, арт-терапевтік сабақтардың ерекшеліктерін атап өтті [12]. Оларға арт-терапия процесінде топтық өзара әрекеттесу, бірлескен шығармашылық белсенділік адамдар арасындағы ашық қарым-қатынасқа мүмкіндік туғызады деп негізделеді. Топқа қатысу жас жігітке (қызға) қарым-қатынастың ашық тәсілдерін тәрбиелеуге көмектеседі, екіншісінің жағдайына жанашырлық танытуға үйретеді. Өнер әдістерін қолдану процесінде жоғары сынып оқушы-сының жеке басындағы өзгерістердің индикаторы "мен-тұжырымдама" болып табылады.

Жоғары сынып оқушыларымен және даму ерекшеліктері бар жастармен жұмыс істеудегі танымал өнер әдістерінің бірі (соның ішінде тесттер мен емтихандарға психологиялық дайындық процесінде)-еркін тақырыптар немесе тақырыптар бойынша арт-терапевтік сурет салу. Бұл әдіс ішкі шиеленістен арылуға, катартикалық тазартуға ықпал етеді және тұлғаның эмоционалды саласына және оның құндылық бағдарларына әсер етудің күшті құралы болып табылады. Оның көмегімен қарым-қатынастарды өзгертуге және оларды жүйелі түрде қайта құруға, сондай-ақ жағымды, шығармашылық қызметке терең демалу мен құмарлықты қамтамасыз етуге болады (Рожнов В.Е., Свешников а. в. [14, 245-256 бб.]).

Егер инклюзивті мектептің жоғарғы сыныптарында бояулармен, қарындаштармен, пластилинмен, балауыз қарындаштармен немесе пастельдермен қатар журналдар мен газеттер (әр түрлі бағыттағы), түрлі-түсті текстуралы қағаздар, тұсқағаздар, қағаз майлықтар, пленка, кэмпит қораптары, ашық хаттар, өрім, арқан, фольга, тоқыма, саз, содан кейін университет ортасында барлық осы құралдармен жабдықталған кабинеттер қажет, ал қағазда әртүрлі форматтар, әртүрлі өлшемдегі шеткалар, үлкен кеңістікті бояуға арналған губкалар, қайшылар, жіптер, таспалар және т.б. болуы керек.

Сонымен қатар, арт-терапия мен арт-педагогикаға қатысушылардың жасына қарамастан, жоспарда бағалау пайымдаулары қолданылмайды: әдемі-ұсқынсыз, дұрыс емес сияқты. Өз сезімдері мен тәжірибелерін білдірудегі шынайылық, ашықтық, стихиялылық, өзін-өзі көрсетудің жеке стилі бейнелеу қызметі өнімінің эстетикалық жағына қарағанда үлкен құндылық болып табылады. Сондай-ақ, мектептердегідей, жоғары оқу орындарында да еркіндік пен дербестіктің жоғары дәрежесі берілуі тиіс, әрбір білім алушыға топтық өзара іс-қимылға қатысу шарасын тандау құқығы қалады.

Арт-әдістерді қолдана отырып топтық жұмыс кезінде топтық бірігу және қолдау, өзінің "Өзін" жүзеге асыру, өзі және басқалар туралы ақпарат алу, тұлғааралық оқыту, альтруистік қажеттілікті жүзеге асыру, жасөспірімдердің максимализмін түзету, әлеуметтік дағдыларды дамыту және т.б. сияқты "емдік" (терапевтік) факторлар маңызды болады.

Бұл жағдайда топтық жұмыс жеке тұлғамен салыстырғанда шешім қабылдау дағдыларын дамыту, жаңа рөлдерді игеру, кері байланыс алу және ерекше, демократиялық атмосфера жағдайында көшбасшылықты қайта бөлу тұрғысынан айтарлықтай үлкен мүмкіндіктерге ие болады (құқықтар мен жауапкершіліктің теңдігіне байланысты). Емдеу-түзету әсерінің осы факторлары қатысушылардың жеке басын және тәуелсіздігін сақтау қажеттілігіне жауап беретін дербес шығармашылық жұмыстармен толықтырылады.

6. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен тәрбие-бос уақытты өткізудегі өнер әдістері.

Тәрбиелік және бос уақытты өткізудегі өнер әдістері туралы сөйлесейік, мұнда олар әр адамға тән денсаулық пен күштің ішкі әлеуетіне бағытталған, шығармашылықтағы ойлардың, сезімдер мен көңіл-күйлердің табиғи көрінісіне, адамның өзін-өзі тану және үйлестіру әдістерімен бірге қабылдауына баса назар аудару керек.

Бастауыш курстарда білім алушыларды ұйымдастырудың әртүрлі формалары қолайлы: экскурсиялар, үйірме және секциялық сабақтар, дөңгелек үстелдер, конференциялар, пікірталастар, мектептің ғылыми қоғамдары, клубтар, олимпиадалар, жарыстар, іздестіру және ғылыми зерттеулер, қоғамдық пайдалы тәжірибелер және т.б.

ЖОО-дағы әлеуметтік-демалыс тәрбие жұмысы екі бағытта ұсынылған:

1) қызығушылықтары бойынша ұйымдастырушылық-дамытушылық, факультативтік курстармен және қосымша сабақтармен ұсынылған;

2) студент қызығушылықпен және пайдамен уақыт өткізе алатын жалпы эстетикалық бөлімшелер, басқа да бос уақыт бірлестіктері мен клубтар құруды көздейтін еркін.

Әрине, екі бағыт та өзекті және өмір сүруге құқылы. Сонымен қатар, оқыту мен тәрбиелеу ғана емес, сонымен қатар ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларға психологиялық көмек көрсету мәселесі туындайды. Студенттердің бұл санаты үшін эмоционалды әл-ауқат мәселесі жеке тұлғаны дамыту педагогикасының ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Университеттің инклюзивті кеңістігіндегі әлеуметтік-бос уақытты тәрбие жұмысы толеранттылық пен мейірімділік, жанашырлық пен мейірімділік

танытуға үйретуге мүмкіндік береді; бір-бірін қолдау, адамдар арасындағы стереотиптер мен шекараларды бұзу қабілетін дамыту. Мұндай іс-әрекет процесінің өзі, мейлі ол билер, әндер, кескіндеме немесе ауызша халық шығармашылығын театрландыру болсын, білім алушыларға, әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктеріне, шынайы қуаныш пен шығармашылықта өзін-өзі көрсету қабілетіне әкеледі, олар білім шеңберін кеңейтеді, өз қызметінің жан-жақтылығына ұмтылады. Әр баланың шығармашылық жеке басының бейімділігі бар, сізге әр түрлі жұмыс әдістері мен әдістерін қолдана отырып, осы бейімділіктерді анықтап, соларға сүйене отырып, ерекше шығармашылық тұлғаны қалыптастыру қажет.

Сабақтарда және студенттермен психологиялық сағаттарда музыка мен поэтикалық сөзді қарқынды енгізуге болады. Музыка ми қыртысына әсер етіп, Ассоциация тудыратыны белгілі. Бұл адамның санасына дененің барлық функциялары бағынатын ритақ арқылы әсер етеді: жүрекичноақты соғады, өкпе тыныс алады сонымен қатар музыканың табиғатын, оның әуені мен ритағын ескеру қажет. Ритақты ынталандыру ретінде музыка организмнің физиологиялық процестерін тек моторикада ғана емес, сонымен қатар вегетативті салада да ынталандырады (ішкі органдар мен жүйелердің қызметін бағыттайды).

Осылайша, монотонды тимпаникалық фракция гипноздық жағдайды тудырады, бұл есту анализаторының шаршауына және одан кейінгі ми қыртысының тежелуіне әкеледі. Тыныш әуезді музыка седативті әсерге ие (тыныштандыратын, тежелу процестерінің дамуына ықпал етеді), ол жүрек-қантамыр жүйесінің қызметін қалыпқа келтіреді. Өткір дыбыстық ауысулары бар музыкалық үзінділер оның қызметін арттырады. Ритақты музыка қаңқа бұлшықетінің тонусының жоғарылауын тудырады, ішкі органдар мен жүйелердің қызметіне жағымды әсер ететін импульстар ағынын күшейтеді. Негізгі әуендер адамға күш береді, психоэмоционалды әл-ауқатты жақсартады. Табиғи шыққан дыбыстарды да қолдануға болады (оларды мектеп жасына дейінгі кезден бастап енгізген жөн). Құстардың әні, толқындардың шуы, найзағайдың шығуы, жапырақтардың, жаңбырдың шуы және басқалары сияқты дыбыстар дененің босансуына ықпал етеді, содан кейін оны белсендіреді.

Өнер арқылы жеке тұлғаларды дамыту мен сауықтырудың ең оңтайлы шарттары табиғаты бойынша дамушы және сауықтыру әлеуеті бар көркемдік-эстетикалық іс-әрекеттің барлық түрлері (хореография, музыка, бейнелеу өнері, театр, вокал, фольклор және т.б.) кеңінен қолданылатын білім беру ортасында қалыптасады. Мұндай өнердің синтезі оқу-тәрбие процесінде барлық субъектілердің эстетикалық қажеттіліктерін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Арт-әдістерді қолдана отырып сабақ барысында жеке тұлғалардың эмоционалды ауыртпалығы әлсірейді, олардың эмоционалды күйлері реттеледі, өзіне деген сенімділік, белсенділік сияқты қасиеттер қалыптасады, одан әрі оқыту мен өзін-өзі жүзеге асыруға мотивация дамиды, эстетикалық және танымдық қажеттіліктер қалыптасады.

Өнер әдістерінің негізі олардың өнер тарихымен, көркем шығармашылық психологиясымен, өнер әлеуметтануымен байланысы болып табылады. Бұл

салалардағы білім өнер функцияларының мәнін түсіну және өнердің адам мен қоғамның әлеуметтік, рухани өміріндегі рөлін түсіну үшін өте маңызды.

Сондай-ақ, кураторлық сағаттарда арт-терапевтік және арт-педагогикалық ойындарды қолдануға болады, бұл тікелей талқылау тым ауыр болатын өзекті мәселелерге жанама түрде жүгінуге мүмкіндік береді.

7. Даму ерекшеліктері бар адамдармен жұмыс істеудің тиімді әдістері.

Педагогикалық контексте арт-терапия практикасын дамытқан л. д. Лебедеваның куәлігі бойынша жеке даму проблемаларын түзетуде "түсті ойындар" орынды [15]. Бұл әсіресе еркін қызметте (арт-студия, шығармашылық және театр студиясы және т.б.) қолайлы. Мысалы: өзіңіздің бірлестіктеріңізге сәйкес эмоционалды күйлерді – бақыт, қайғы, ашу, қорқыныш және т.б. салу және бояу. Оның семантикалық мағынасын зерттеу үшін әртүрлі фигураларды, сызықтарды, пішіндерді салу ұсынылады.

Әңгіме жазу әдісі сіздің "Меніңіздің" жақсы және жаман жақтарын түсінуге, ашуыңызды түсінуге және жазадан қорықпай оны білдіруге көмектеседі. Өдетте әңгімелер " бір рет...", "Баяғыда...", "Бір кездері...", "Алыс-алыс...». Бұл жеке адамды уақыт пен кеңістіктегі мәлімдеме мазмұнынан ажыратады және оған не алаңдаушылық тудыратыны туралы айтуға мүмкіндік береді. Студенттің өзі ойлап тапқан әңгіменің тақырыбы сүйемелдеу маманына жеке мәселенің маңызды аспектілерін анықтауға көмектеседі.

Арт-терапиядағы заманауи әдістердің ішінде оригами әдісі өзін айқын көрсетеді. Оны тіпті дәстүрлі жапондық оригами өнерінен шыққан арт-терапияның жаңа бағыты деп атауға болады (квадратты кесусіз және желімдеусіз бүктеу арқылы әртүрлі қағаз фигураларын салу). Бұл әдіс әртүрлі мамандықтағы дәрігерлердің емдік және оңалту тәжірибесінде сәтті қолданылады.

"Педагогика және арт-терапиядағы оригами әдісі" атты бірінші халықаралық конференция материалдарында мүмкіндігі шектеулі білім алушылармен жұмыста оригами сабақтарының оң әсері атап өтіледі. Оригаммен айналыса отырып, адам қызықты әрекеттің қатысушысы болады – қағаз квадратын түпнұсқа фигураға-гүлге, қорапқа, көбелекке, динозаврға айналдыру. Бұл процесс фокусты, кішкентай көріністі еске түсіреді, бұл әрқашан қуанышты таң қалдырады. Геометриялық сызықтар бойымен қағазды дәйекті түрде бүктеу арқылы біз өзінің сұлулығымен таң қалдыратын және адамның эмоционалды күйін жақсы жаққа өзгертетін модель аламыз [16, 36-бет].

Біздің ойымызша, ЖОО ортасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу үшін кескіндеме, мүсін, сәндік-қолданбалы өнер сияқты бейнелеу өнерінің түрлеріне, сондай-ақ жетекші рөл атқаратын театр және хореография өнеріне баса назар аударылатын арнайы түзету-дамыту бағдарламаларын әзірлеу тиімді және тиімді болады. байланыс көрнекі арна ойнайды.

Сонымен, театр қойылымдарында әр түрлі рөлдерді орындай отырып, би билей отырып, студенттер өз ойларын, сезімдерін, көңіл-күйлерін білдіріп қана қоймайды, олар жаңа білім алады, өзін-өзі көрсетудің жаңа құралдары, әлеуметтік нормалар мен ережелерді біледі, әлеуметтік тәжірибе жинақтайды.

Бағдарламаларды сәтті жүзеге асыру үшін жеке және топтық тренинг сабақтарын өткізу үшін арнайы жабдықталған бөлме қажет.

Сонымен, театр қойылымдарында әр түрлі рөлдерді орындай отырып, би билей отырып, студенттер өз ойларын, сезімдерін, көңіл-күйлерін білдіріп қана қоймайды, олар жаңа білім алады, өзін-өзі көрсетудің жаңа құралдары, әлеуметтік нормалар мен ережелерді біледі, әлеуметтік тәжірибе жинақтайды. Бағдарламаларды табысты іске асыру үшін жеке және топтық тренинг сабақтарын өткізу үшін арнайы жабдықталған бөлме қажет

Клубтың қызметі арт-терапия арқылы топтық және жеке жұмыс әдістерінің жүйесіне негізделуі мүмкін. Клубтың жұмыс істеуінің негізгі міндеттері-адамға жеке дамуға, басқалармен қарым-қатынас жасауға, өзін және басқаларды түсінуге көмектесу, өзінің "менін"білдірудің әртүрлі құралдарын игеру.

Театр клубының қызмет түрлері әдеби монтаждар, әдеби-музыкалық композициялар, өнер адамдарымен кездесулер, әдеби шығармалардың театрландырылған қойылымдары болуы мүмкін. Кез-келген клубтың жұмысы барысында арт-пікірталас, арт-терапия, арт-дидактика әдісін қолдануға болады. Дәстүрлі формалармен қатар клубта сабақтан тыс іс-шараларды өткізудің дәстүрлі емес формалары пайда болды-әдеби монтаждар, әдеби-музыкалық композициялар, әйгілі шығармалардың үзінділерін сахналау.

Үйірме жұмысы түріндегі сабақтан тыс іс-шаралар инклюзивті білім беру мекемелерінде маңызды рөл атқарады, өйткені бұл мүдделер үйірмесінің қолайлы достық атмосферасы, бірге болудың психологиялық жайлылығы мүмкіндігі шектеулі жандардың әлеуметтенуіне және бейімделуіне ықпал етеді.

Қолөнер немесе сәндік-қолданбалы шығармашылыққа арналған үйірмелер өте танымал, өйткені қолданбалы практикалық іс-әрекет процесінде шағын топта жұмыс істеу эмоционалды шиеленісті жеңілдетуге, басқа студенттермен белсенді өзара әрекеттесуге көмектеседі, сезімдерді барабар көрсетуге көмектеседі: сәтсіздіктерге жанашырлық таныту, жетістіктерге қуану, яғни әлеуметтік-коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Студенттерді қолөнер және сәндік жобаларды (табиғи материалдан, матадан, кенептен және т.б.) орындау үшін жұптарға бөлу жақсы нәтиже береді, осылайша олардың бірі екіншісіне үлгі бола алады. Бірақ "ерекше" студентке үнемі көмектесу қателік болар еді, оған кейбір жағдайларда тәуелсіз шешім қабылдауға, мақтауға және осылайша мәселелерді шешуге үйретуге мүмкіндік беру керек.

Қолөнермен және басқа да қолданбалы шығармашылық түрлерімен топтық сабақтар қоғамға барынша бейімделуге және толыққанды интеграцияға ықпал етеді. Сонымен қатар, әр студенттің жеке мүмкіндіктерін пайдалана отырып, білім беру мекемесінің базасында көрмелер, конкурстар ұйымдастыруға, студенттерді әртүрлі қалалық, облыстық және аймақтық турларға ұсынуға болады, бұл өз кезегінде қосымша эмоционалды мотивация береді. Сонымен қатар, қолмен және қолданбалы практикалық іс-әрекеттің арқасында саусақтардың және алақанның ұштарын ынталандыра отырып, "қолмен интеллект" деп аталатын нәрсе іске қосылады. Осылайша, сыртқы әлеммен сәтті

өзара әрекеттесу үшін қажетті сенсорлық-моторлық функциялардың белсендірілуі орын алады.

Мұндай бағдарламаларды жүзеге асыру тьюторлардың, психологтардың, арт-педагогтардың және басқа мамандардың қолдауымен жүзеге асырылуы мүмкін. Әр студент үшін күнделікті сәттілік жағдайларын құруға, әр жетістікті бағалауға кең мүмкіндік бар (оның жеке даму деңгейіне сүйене отырып). Алынған дағдылар мен осы іс-әрекетте дамып келе жатқан қабілеттер балаға сенімді және күшті сезінуге көмектеседі. Бұл бақытты болу дегенді білдіреді.

Сонымен, арт-терапия-бұл өзін және әлемді танудың өзіндік символдық процесі, ал арт-әдістер – саналы және бейсаналық адам арқылы жаратылыс әлеміне жеке тұлғаның өзіндік бағыттаушылары. Шығармашылықта сезімдер, үміттер мен қорқыныштар, үміттер мен күмәндер, қақтығыстар мен татуласулар бейнеленген.

Арт-терапия және арт-педагогика процесінде ашылған және жүзеге асырылатын адамның шығармашылық мүмкіндіктері оның интеллектуалды және эмоционалды дамуын ынталандырады, оның даралығын ашады, қоғам қойған шектеулерді жеңуге мүмкіндік береді, айыру ауруынан туындаған сана тудыратын кедергілер және адамға өзінің маңыздылығын, бірегейлігін және өзін-өзі бағалауын береді. Арт-әдістерді енгізу кез келген бейіндегі мамандарға (соның ішінде кураторлар мен эдвайзерлерге, оқытушылар мен тәрбиешілерге) білім беру процесінде туындайтын түрлі мәселелерді шешу үшін өте қызықты, ең бастысы тиімді бағдарламаларды іске асыруға мүмкіндік береді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларда интеллектуалды дағдыларды, креативтілікті, мотивациялық және кәсіптік бағдарлауды дамыту үшін арт-әдістерді қолдануға қатысты бұл бағыт дамиды және өзінің перспективалары бар деп айтуға болады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Инклюзивті білім беру кеңістігінде өнер әдістерін жүзеге асыруға қандай қажеттіліктер шақырылады?
2. Болашақ мамандардың жеке басын қалыптастырудағы өнер әдістерінің маңыздылығын тұжырымдаңыз.
3. "Қатысатын арт-терапия" әдісін қысқаша сипаттаңыз. Бұл әдісті жасаушы кім?
4. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен жұмыс жасауда өнер әдістерін қолдану ерекшеліктерін сипаттаңыз.
5. Шығармашылық қатысу тәжірибесі қандай?
7. Арт-әдістерді қолдана отырып, топтық жұмыста қандай "емдік" (терапевтік) факторлар маңызды болады?
8. Әлеуметтік – демалыс тәрбие жұмысы аясында қандай арнайы түзету-дамыту бағдарламаларын ұсына аласыз?
9. Студенттермен (соның ішінде арнайы білім беру қажеттіліктері бар) қандай шығармашылық өнер әдістерін қолдана отырып ұйымдастыра аласыз?

10. Жалпы алғанда, ЖОО ортасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша жұмыста арт-әдістердің қолданылуын қалай бағалауға болады?

Студенттердің өзіндік жұмысына арналған тапсырма:

Бүгінгі таңда жеке өсуді, дамуды, емдеуді, психокоррекцияны ынталандыру мақсатында көптеген өнер жанрларында әртүрлі шығармашылық әдістерді қолданатын экспрессивті терапия ерекше өзекті болып табылады. Инклюзивті ортада бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттің өзін-өзі көрсетуінің қауіпсіз психологиялық ортасын ұйымдастырудың ең жақсы әдістері.

Экспрессивті терапияның синонимдері – "шығармашылық терапия", "шығармашылық өзін-өзі көрсету терапиясы". Осы әдістерді зерттегеннен кейін денсаулығында шектеулері бар жастармен жеке жұмыста экспрессивті бейнелеу әдістерін қолдану ерекшелігін тұжырымдаңыз.

Пайдаланылған дерек-көздердің тізімі

1. Рудестам к. топтық психотерапия / к. Рудестам. – Санкт-Петербург: "Питер Баспасы, 1999 Ж. – 384 б.
2. Барсукова О. в. педагог-психологтың ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмысында арт-терапия және арт-педагогика әдістерін қолдану // білім беру және тәрбиелеу. – 2016. – №5. – Б. 33-35.
3. Арнайы білім берудегі Артпедагогика және арт-терапия: оқу. студия үшін. сәрсенбі. және жоғары. пед. оқу. мекемелер / Е. А. Медведева, и. Ю. Левченко, Л. Н. Комиссарова, Т. А. Добровольская. – М.: Академия, 2001. – 246 с.
4. Арнайы және инклюзивті білім берудегі Артпедагогика және арт/терапия: арнайы педагогикалық білім беруге арналған оқулық / ред.Е. А. Медведева. – 2-ші басылым және қосымша-М.: Юрайт баспасы, 2018. – 274 б.
5. Арнайы және инклюзивті білім берудегі Артпедагогика және арт-терапия: академиялық бакалавриатқа арналған оқулық / Е. А. Медведева [және т.б.]; редакциялаған Е. А. Медведева. – 2-ші басылым және қосымша — Мәскеу: Юрайт баспасы, 2019. – 274 б.
6. Медведева Е. А. Өнер құралдары (теория, диагностика, практика) бар балалар тұлғасының әлеуметтік-мәдени компоненттерін қалыптастыру: оқу. – әдіс. оқу құралы / Е. А. Медведева, Ж. И. Журавлева. – М., 2014. – 43 б.
7. Медведева Е. А. Мүмкіндігі шектеулі баланың мәдениет әлемін білуі: оқу. жәрдемақы. – 2-ші басылым және қосымша-М.: Юрайт баспасы, 2017. – 82 б. – (Серия: білім беру процесі).
8. Essex m, Frostig k, Hertz J. in the service of children: art and expressive therapies in public schools // Art Therapy. 1996. 13 (3).
9. Лебедева Л. Д. Білім берудегі арт-терапияның педагогикалық негіздері: [Монография]. Санкт-Петербург, 2001. – 320 б.
10. Горев В. В. көркемдік қызмет Өзін-өзі тану және тұлғаны дамыту тәсілі ретінде: реферат. дисс. канд. психол. ғылымдар. Астрахан, 2003. – 17 Б.
11. Ляшенко В. В. арт-терапия өзін-өзі тану практикасы ретінде: қатысатын арт-терапия. Оқу құралы-М.: "Психотерапия", 2014. – 142 б.
12. Ляшенко В.В. ашық топтағы дөңгелек кескіндерді қолдана отырып, арт-терапевтік сабақтарды өткізу ерекшеліктері. Әдістемелік құрал. – М.: Генезис, 2012. – 68 б.
13. Liebmann M. Art therapy for Groups: a handbook of themes, games and exersises. Cambridge, Boston & London: SHAMBALA, 2003. P. 40-46.
14. Рожнов В. Е., Свешников а. в. Психоэстетотерапия: психотерапия бойынша нұсқаулық. Ташкент: УзССР Медицинасы, 1979. – 639 Б.
15. Лебедева Л. Д. педагогикадағы Арт-терапия // Педагогика. -2000. – № 9. – 27-34 ББ.
16. Кабачинская Е.Л. Загиптар мен нашар көретіндерге оргамиді оқыту // оргами және педагогика: 1996 жылғы 23-24 сәуірдегі оргами оқытушыларының Бүкілресейлік конференциясының материалдары, Санкт-Петербург, 1996. Б. 36-42.

3.2 Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен жұмыстағы денсаулық сақтау технологиялары

Мақсаты: ЕББҚЕ студенттермен жұмыстағы денсаулық сақтау технологияларының мәні мен ролін ашу.

Жоспары:

1. Денсаулық сақтау технологияларының анықтамасы, мақсаты мен қызметі.
2. Денсаулық сақтау технологияларының жіктелуі.
3. Денсаулық сақтау технологияларын қолдану ұстанымдары.

Кілттік сөздер: денсаулық сақтау технологиялары, ЕББҚЕ студенттер, денсаулық сақтау педагогикасы.

1. Денсаулық сақтау технологияларының анықтамасы, мақсаты мен қызметі.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде денсаулық сақтау технологияларына түрлі анықтамалар беріледі. Педагогикада денсаулық сақтау технологиялары білім алушылардың денсаулығын оқу орындарында да нығайту мен қорғау бойынша шаралар жүйесі немесе кешені ретінде анықталады. Мұндай технологияларға психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік және медициналық бағдарламалар мен тұғырлар жатқызылады. Олар оқу үдерісіне қатысушылардың (білім алушылар мен оқытушылар) қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қолданылады. Яғни, денсаулық сақтау технологиялары бұл студенттердің ғана емес педагогтардың да денсаулығын нығайту мен сақтау үшін қолданылатын әдістер.

Н.К. Смирнов өзінің еңбектерінде білім берудегі денсаулық сақтау технологиялары ол – бірегей әдіснамалық негізде құрылатын ұйымдастырылған және психологиялық-педагогикалық тұғырлар, әдістер мен технологиялар жүйесі. Бұл денсаулық сақтау технологияларының мақсаты мен жұмысы білім алушылар денсаулығын нығайту мен қорғауға, оқытушылар денсаулығына қамқорлық танытып, оларда денсаулық мәдениетін қалыптастыруға бағдарланған.

Ал Н.И. Соловьева олардың жүйесін білім алушылардың оқу-танымдық және практикалық іс-әрекетін басқару әдістері жүйесі, сонымен қатар олардың денсаулығын нығайту мен сақтауды ғылыми, құрал-жабдықтық қамтамасыз етуші ретінде көрсетеді.

Білім беру мекемелеріндегі денсаулық сақтау технологиялары – оқу үдерісі қатысушыларының денсаулығын қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған жүйелі ұйымдастырылған іс-әрекет.

В.Д. Сонькина тұжырымынша, денсаулық сақтау технологиялары – оқу орындарында білім алушылардың оқуы үшін қолайлы жағдай құру ғана емес, оқу үдерісін рационалды ұйымдастыру. В.Д. Сонькина пікірінше:

- қолайлы жағдайға күйзелістің болмауы, оқыту мен тәрбие әдістеріндегі талаптардың адекваттығы;

- оқу үдерісін ұйымдастыру білім алушылардың жас ерекшелік және жеке тұлғалық ерекшеліктері мен гигиеналық талаптарға сәйкес болуы қажет;

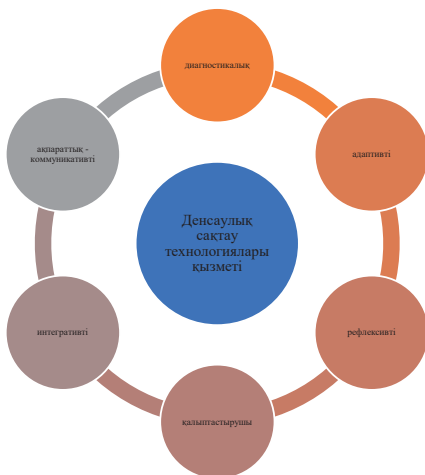
- оқу мен физикалық жүктеме білім алушының жас ерекшелік мүмкіндіктеріне сәйкестендірілуі міндетті;

- қажетті, жеткілікті және рационалды-ұйымдастырылған қозғалмалы режимнің болуы.

Сонымен, денсаулық сақтау технологиясының мақсаты – балалар мен ересектердің алдағы уақыттағы физикалық, психологиялық және әлеуметтік денсаулығы дамуына ықпал ететін оқу үдерісінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Денсаулық сақтау технологиялары қызметінің келесі түрлері анықталады:

- қалыптастырушы қызметі;
- ақпараттық-коммуникативті қызметі;
- диагностикалық қызметі;
- адаптивті қызметі;
- рефлексивті қызметі;
- интегративті қызметі (1 сурет пен 1 кестені қараңыз).

1 сурет. Денсаулық сақтау технологиялары қызметтері

1 кесте

Денсаулық сақтау технологиялары қызметтері

Функция түрлері	Анықтамасы
Қалыптастырушы	Жеке тұлғаның қалыптасуындағы биологиялық және әлеуметтік заңдылықтарға негізделеді
Ақпараттық-коммуникативті	Білім алушыларды өзінің денсаулығына күтіммен қарау мен күтім жасау жайлы ақпараттандыру
Диагностикалық	Білім алушылардың дамуын бақылау мен мониторингілеу, мұғалімдердің әрекетін бағалау

Адаптивті	Оқу үдерісі қатысушыларын әлеуметтік маңызды әрекетке бейімдеу
Рефлексивті	Денсаулықты нығайту мен сақтауда жеке тұлғалық тәжірибегің талдау мен қайта мән беру
Интегративті	Тәрбие жүйесі мен ғылыми тұжырымдамалар, тәжірибелер негізінде білім алушылардың денсаулығын сақтау және нығайту.

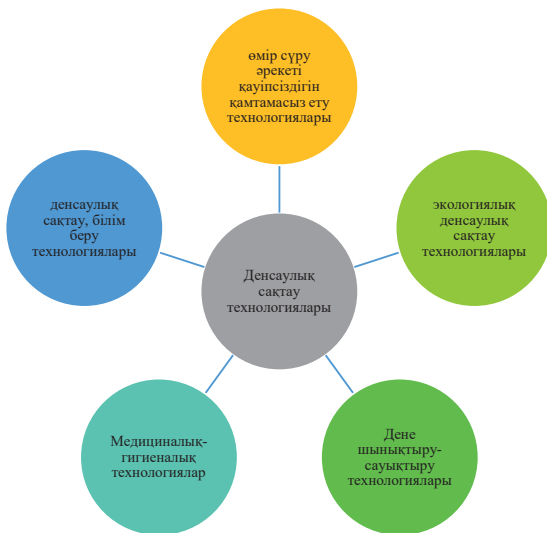
1. Денсаулық сақтау технологиясы жіктемесі

Денсаулық сақтау технологиялары жіктемесінің түрлері өте көп.

Педагогикадағы денсаулық сақтау технологияларының түрлерін бөлім көрсетеміз:

- 1) Ұйымдастырушылық-педагогикалық технологиялар;
- 2) Психологиялық-педагогикалық технологиялар;
- 3) Оқу-тәрбие технологиялары;
- 4) Әлеуметтік-бейімдеуші технологиялар;
- 5) Емдеу-сауықтырушы технологиялар;
- 6) Қорғаныс-профилактикалық технологиялар;
- 7) Компенсаторлы-бейтарапталған технологиялар;
- 8) Ынталандырушы технологиялар;
- 9) Ақпараттық-танымдық технологиялар.

Білім беру үдерісінде қолданылатын денсаулық сақтау технологияларын тереңінен зерттеген Н.К. Смирнова денсаулық сақтау технологияларының келесідей түрлерін бөліп, жіктейді (**2 сурет пен 2 кестені қараңыз**).

2 сурет. Денсаулық сақтау технологиялары түрлері (Н.К. Смирнова)

Денсаулық сақтау технологиялары жіктелуі (Н.К. Смирнова)

Технологиялардың түрлері	Мазмұны
Медициналық-гигиеналық	<ul style="list-style-type: none"> - Медициналық көмек; - Денсаулықты мониторингілеу; - Профилактикалық, үйретуші, санитарлық-гигиеналық іс-шаралар өткізу; - Денсаулық саласындағы өзекті тақырыптар бойынша ата-аналар, оқушылар мен оқытушылар үшін жаңғыртылған іс-шараларды жүргізу.
Шынықтырушы-сауықтырушы	<ul style="list-style-type: none"> - Денсаулықтық сақтау мен нығайту; - Қозғалыс сапаларын дамыту; - Организмнің функционалды мүмкіндіктерін жоғарылату; - Иммунитетті күшейту үшін тақырыптық іс-шаралар, сыныптық және сыныптан тыс секцияларды, дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастыру.
Экологиялық денсаулық сақтаушы	<ul style="list-style-type: none"> - Педагогтар мен білім алушылар үшін қолайлы жағдай құру; - Білім алушылар мен табиғат арасында үйлесімді қарым-қатынас құру; - Айналаны жасылдандыру мен аумақты сәндеу үшін ұйымдастырылған іс-шараларға белсенді қатысу; - Білім беру мекемесінде «жанды бұрыш» құру; - Табиғат аясында түрлі іс-шаралар өткізу.
Өмір сүру әрекетінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету технологиялары	<ul style="list-style-type: none"> - Білім беру мекемесінде білім алушылардың денсаулығын қорғау; - Тіршілік қауіпсіздігі негіздері пәні бойынша сабақтарға қатыстыруға болады.
Денсаулық сақтаушы білім беру технологиялары (3 кіші топ)	<p>Ұйымдастырушылық-педагогикалық технологиялар. Технологияның бұл тобы білім алушылардың сабақта денсаулығын жақсарту мен сақтау мақсатында оқу үдерісін модельдеуге мүмкіндік береді. Мұғалім оқушылардың жұмысқа қабілеттілігін, олардың қабылдау каналдарын, оқу әдістерін ескере отырып жүктемені реттей алуы қажет. Оларға білім алушылардың жұмысқа қабілеттілігін төмендету үшін дене шынықтыру минуттары мен динамикалық паузаны ендіруді жатқыза аламыз.</p> <p>Психологиялық-педагогикалық технологиялар. Технологиялардың бұл тобы білім алушылар мен мұғалімдердің өзара әрекеттесуін жақсарту үшін қолданылады. Оған сыныптағы қолайлы психологиялық климат құру, эмоционалды ығысуды төмендету әдістері мен тәсілдерін жатқызады.</p> <p>Оқу-тәрбие технологиялары. Технологияның бұл тобы өзіне күтім жасау мен денсаулық, зиянды әдеттердің алдын-алу, білім беру ортасында салауатты өмір салтын дәріптеу туралы білімдерді қалыптастыру үшін қолданылады. Оларға тақырыптық сабақтар мен физикалық жаттығулар минуттары жатқызылуы мүмкін.</p>

Сонымен қатар, авторлар білім алушылармен сыныптан тыс жұмыста қолданылатын технологиялардың екі тобын анықтайды.

Әлеуметтік-бейімдеуші және тұлғалық-дамытушы технологиялар.

Технологияның бұл тобы білім алушылардың әлеуметтік және психологиялық аман-саулығын құру үшін қолданылады. Оларға жататындар:

әлеуметтік-психологиялық тренингтер, сыныптан тыс сабақтар мен эксперттермен кездесулер және т.б.

Емдеу-сауықтыру технологиялары. Технологиялардың бұл тобы білім алушылардың денсаулығын қалпына келтіру үшін қолданылады. Оған ЕДШ (емдік дене шынықтыру) мен емдік педагогиканы жатқызамыз.

Сонымен қоса денсаулық сақтау технологияларының түрлі типологиясы кездеседі:

2. Іс-әрекет сипаты бойынша:

- жеке (тар шеңберде мамандандырылған);
- кешенді (интеграцияланған).

3. Іс-әрекет бағыты бойынша:

- Санитарлық-гигиеналық іс-әрекеттегі алдын-алушылық, түзетушілік, қайта қалпына келтіру жұмыстарын жүргізу мақсатындағы медициналық технологиялар;

- Денсаулықты нығайту мақсатындағы білім беру технологиялары;
- Білім беру үдерісінде білім алушылардың сау және қауіпсіз өмір салтын қалыптастыру мақсатындағы әлеуметтік технологиялар. Оған девиантты мінез-құлықты түзету мен профилактика жасайтын технологиялар енеді;

- Жеке тұлғалық және танымдық дамудың психологиялық ауытқуыларын алдын-алу мен түзету мақсатындағы психологиялық технологиялар.

Арнайы педагогикада денсаулық сақтау технологияларының келесі типологиясы кездеседі:

1. Әрекет сипаты бойынша:

- Білім алушыларды жағымсыз ықпалдардан қорғау үшін қорғашуы-профилактикалық технологиялар;

- Шектен тыс жүктемені бейтараптандыруға мүмкіндік беретін компенсаторлы-бейтарапталған технологиялар. Оларға дене шынықтыру минуттары, йодтау, витаминдеу жатады;

- Денсаулықты нығайту мақсатында ынталандырушы технологиялар. Оларға жатқызылатындар: сабақтың белсенді формалары, өз бетінше массаж жасау және т.б.

- Білім алушыларда өзі мен айналасындағылардың денсаулығы жайлы білімді қалыптастыру мақсатындағы ақпараттық-танымдық технологиялар.

2. Енгізу ауқымы бойынша:

- Білім алушылардың денсаулығын сақтауға бағытталған жеке әдістерге ыстық тамақ беруді жатқызамыз;

- Әлеуметтік, психологиялық, физикалық денсаулық бұзылуын алдын-алуға бағытталған жеке технологиялар;

- Барлық жеке технологияларды кешенді қолдану.

Жоғары оқу орындарында жастардың денсаулығын сақтау және нығайту үшін қолданылатын денсаулық сақтау технологияларының негізгі түрлері дене шынықтыру-спорттық іс-шаралар, тіршілік қауіпсіздігін қамтамасыз ету технологиялары және ағартушылық-педагогикалық қызмет болып табылады.

Жоғары оқу орындарының денсаулық сақтау қызметінің негізгі бағыттары:

- санитарлық нормалар мен гигиеналық талаптарға сәйкес оқу үдерісін ұтымды ұйымдастыру;
- студенттердің қозғалыс белсенділігін ұйымдастыру;
- студенттердің ұтымды тамақтануын ұйымдастыру;
- денсаулық құндылығын қалыптастыру бойынша жұмыс жүйесі.

4. Денсаулық сақтау технологияларын қолдану принциптері

Оқушылармен жұмыста денсаулық сақтау технологиялары денсаулық сақтау педагогикасы принциптері негізінде қолданылады. Н.К. Смирнова денсаулық сақтау технологияларын қолданудың келесі принциптерін анықтайды:

- Тексерілген әдістерді таңдау;
- Басымдық және құндылық ретінде білім беру үдерісіне қатысушылардың денсаулығына қамқорлық жасау. Оқушылар мен мұғалімдердің психологиялық және физиологиялық жағдайына технологияның пайдасы мен әсерін бағалау.
- Денсаулық туралы үштік идеяның принципі. Денсаулық тұтас бірегейлік ретінде физикалық, психикалық, әлеуметтік және рухани-адамгершілік денсаулықтан тұрады.
- Денсаулық сақтау технологияларын енгізудің үздіксіздігі мен сабақтастығы.
- Субъект – субъектілік қатынас принципі.
- Қолданылатын технологиялардың оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкестігі принципі.
- Кешенді, пәнаралық тұғыр негізінде оқушылардың денсаулығын сақтау және нығайту бойынша технологияларды қолдану принципі
- Мұғалімнің медициналық-психологиялық құзыреттілігін қалыптастыру принципі.
- Жалпы педагогикалық принцип. Оқыту, тәрбиелеу және дамытушы педагогикалық әсерлердің үйлесімді үйлесіміне негізделеді және дене шынықтыру сабақтарында білім беру, тәрбие және сауықтыру міндеттерін шешу арқылы жүзеге асырылады.
- Оң әсерлер басымдық ретінде. Бұл принцип денсаулық сақтау педагогикасының маңызды жалпы педагогикалық постулаттары мен шарттарының бірі болып табылады.
- Оқытудың белсенді әдістері артықшылық ретінде денсаулықты сақтау мен нығайту мақсатында ғылыми зерттеулерге негізделген бағдарламаларды қолдануға ықпал етеді.
- Жағтықтырушы және қорғаушы стратегияларды үйлестіру принципі. Қорғаушы стратегия оқушыны өзін зиянды факторлар әсерінен қорғайтын жағдай құруға бағытталған.
- Оқушыларда өзінің денсаулығы үшін жауапкершілікті қалыптастыру принципі.
- Мерзімі ұзартылған нәтиже принципі.
- Бақылау мен мониторинг принципі. Нәтижелерге бақылау жасау білім алушылардың денсаулығына диагностика жүргізу мен ұйымдастыру үшін жүргізіледі. Кері байланыс алуға негізделеді.

Материалды бекіту үшін бақылау сұрақтары:

1. Денсаулық сақтау технологиялары түрлерін тізбектеңіз.
2. Денсаулық сақтау технологияларының принциптері туралы айтыңыз.
3. ЖОО денсаулық сақтау әрекетінің негізгі бағыттарын атаңыз.
4. ЕББҚЕ білім алушылармен жұмыста денсаулық сақтау технологияларын қолданудың ерекшеліктерін сипаттаңыз.

МЖЖ арналған тапсырмалар:

5. ЖОО-ы ЕББҚЕ білім алушылардың денсаулығын нығайту мен сақтау бағдарламасын дайындаңыз.
6. ЕББҚЕ студенттерде олардың ЖОО кәсіби даярлануы кезеңіндегі денсаулығын нығайтудың моделін даярлаңыз.
7. ЕББҚЕ студенттерде олардың ЖОО оқу уақытында олардың физикалық, менталды және әлеуметтік денсаулығын нығайтуға бағытталған іс-шаралар өткізіңіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе. – М.:АРКТИ, 2005. – с. 125.
2. Соловьева Н.И. Концепция здоровьесберегающей технологии в образовании и основы организационно-методические подходы ее реализации. //ЭКО. – 2004. № 17. – с. 23-28.
3. Сонькина В.Д. Теория и методология реализации здоровьесбережения в условиях современного вуза: Дис. д-ра пед.наук / Д.С. Сомов. – Ст., 2012. – с. 30-31.
4. Смирнов Н.К. Ориентировочная оценка состояния здоровья обучающихся в образовательных учреждениях. 2006. №1. с. 30-38.
5. Бальсевич В.К. Здоровьеформирующая функция образования в Российской Федерации: (материалы к разраб. нац. проекта оздоровления подрастающего поколения России в период 2006– 2026 гг.) / В. К. Бальсевич // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2006. – № 5. – с. 2–6.
6. Ильинич В.И. Физическая культура студента / В.И. Ильинич. Москва: Гардарики, 2003. – 131 с.

3.3 Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды оқытуда ассертивті мінез-құлықты дамыту технологиясы

Мақсаты: «ассертивті мінез-құлық» ұғымының мәнін ашу.

Жоспар:

1. Ассертивті мінез-құлық ұғымының мәні.
2. Ассертивті мінез-құлықтың сипаттамалары.
3. Мінез-құлық модельдері (ассертивтілік, агрессивтілік, пассивтілік).

Түйінді сөздер: ассертивтілік, инклюзивті білім беру, ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар, мүмкіндіктері шектеулі адамдар, технологиялар.

Ассертивтілік инклюзивті білім берудің барлық қатысушылары үшін, атап айтқанда ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар үшін маңызды. Адам

ассертивтілікке ие бола алады, бірақ екінші жағынан, оны тренингтерге қатысу, мамандарға жүгіну, өзін-өзі жетілдіру арқылы дамытуға болады.

Ассертивтілік — американдық психотерапевт М.Смиттің (1934-2007) пікірі бойынша – адамның сыртқы әсерлер мен бағалауларға берілмеу, өзінің мінез-құлқын өзі басқару және оған жауап беру қабілеті. Н. Н. Давидович ассертивті мінез-құлық адамның ұмытып кететін «психологиялық құқықтарын» практикалық іске асыру деп санайды. Мысалы, өмірінің кез келген сәтінде әр адам өз шешімін өзгерте алады, біреуден бір нәрседен бас тарта алады, «Мен сені түсінбеймін» деп айта алады, бірақ бәрібір өкінбейді. Ассертивтілігі бар адамдар өз мақсаттарына дербес қол жеткізеді. Олар оптимистті және икемді, өмірден ләззат алады, ашық, өз мәселелерін шешеді. Мұндай тұлғалар тікелей және ашық қарым-қатынасты қалайды. Олар жақын қарым-қатынас орнатуға, басқа адамдарды естуге қабілетті, эмпатияны дамытады, сынға құлақ асады және өзін-өзі сынайды [1].

Ассертивті мінез-құлық адамға темпераментіне, мінезіне, тәрбиесіне байланысты тән болуы мүмкін. Инклюзивті білім беру технологиялары туралы айтатын болсақ, біз барлық балаларға сапалы қолжетімді білім беру үшін жағдай жасауға әкелетін технологияларды түсінеміз. Инклюзивті білім берудің негізгі нәтижелерінің бірі-әлеуметтік өмірлік дағдыларды немесе әлеуметтік құзыреттерді қалыптастыру [2]. Осындай дағдылардың бірі — ассертивтілік. И. В. Лебедева ассертивті мінез-құлыққа келесі сипаттамаларды береді [3] (1-кесте).

Кесте 1

Ассертивті мінез-құлықтың сипаттамалары

Ассертивтілік	Сипаттамалары
	«Мен» шегінен шыға білу
	Қолайсыз жағдайларда жағымды сәттерді табу
	Әлеуметтік, жеке бейімделу қабілеті
	Қоршаған ортамен қарым-қатынас құру
	Позитивті бағытта іс-әрекеттегі, танымдағы, қарым-қатынастағы мінез-құлқының өзгеруі
	Ішкі күш сезімі
	Өз әрекеттерінің нәтижелері үшін жауапкершілік

Егер адамның мінез-құлқы ассертивті болса, онда ол өз қажеттіліктерін толық сезінеді, қорқыныш сезбейді, басқа адамдармен жақсы қарым-қатынаста болады [4].

М. Дж.Смит сипаттаған жеке тұлғаның ажырамас құқықтары бар:

1. Жеке тұлға басқа адамдардың мәселелері үшін жауапкершілікті өз мойнына алу керек пе, жоқ па, соны шешуге құқылы.
2. Жеке тұлғаның өз ойын өзгертуге, пікірін өзгертуге құқығы бар.
3. Жеке тұлға қателіктер жіберуге және оларға жауап беруге құқылы.
4. Жеке тұлға: «мен білмеймін» деп айтуға құқылы.
5. Жеке тұлға басқалардың оған қалай қарайтынына тәуелді болмауға құқылы.
6. Жеке тұлға: «мен түсінбеймін» деп айтуға құқылы [5].

Э. Солтердің пікірінше, ассертивтілік эмоционалды интеллекттің бөлігі болып табылады, оның негізгі көрінісі стихиялы, әлеуметтік бақылау факторларымен шартталмаған, сезімдерді еркін білдіру болып саналады [5].

С. П. Астахова ассертивті мінез-құлықтың қалыптасуына әсер ететін негізгі ішкі факторлардың бірі — өзін-өзі бағалау, оның негізінде үш негізгі компонент жатыр деп санайды:

- өзіндік құндылық туралы идеялар,
- қалыптасқан дағдылар туралы идеялар,
- өз әлеуеті туралы ойлар.

Өзін-өзі бағалаудың қалыптасуына жақын әлеуметтік ортадағы адамдардың көзқарасы, қызметтің сәттілігі сияқты факторлар айтарлықтай әсер етеді. Өзін-өзі бағалау шамадан тыс, барабар немесе төмен болуы мүмкін. Мінез-құлықты реттеуші функцияны барабар, оң өзін-өзі бағалау орындайды. Ол жеке тұлғаның салыстырмалы дербестігін қамтамасыз етеді.

Қалыпты өзін-өзі бағалау өзіне, жеке тұлғаның күшті және әлсіз жақтарына, қабілеттеріне қатысты объективті пайымдаулардың болуын болжайды. Объективті өзін-өзі бағалау иесінің жеке сипаттамаларының тізіміне мыналарды жатқызуға болады:

- өзінің күшті жақтарына баса назар аудару, жеке басының жағымсыз жақтарына назар аударуға бейімділіктің болмауы;
- сындарлы сынды өз атына барабар қабылдау;
- өз көзқарастарын дәлелдеуге, өз көзқарасын, принциптерін қорғауға ұмтылу;
- жеткіліктілік [6].

Ассертивтілік бейімделу субъектісінің жеке басының қасиеті ретінде қоршаған ортаның өзгеретін жағдайларына бейімделуге емес, адамның шығармашылығының өсуіне, өз сезімдерін таңдау жауапкершілігі негізінде өзін-өзі дамытуға ықпал ететін қоршаған ортамен осындай қатынастарды құруға, еркіндік дәрежесін кеңейту және өзінмен және басқалармен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді [7].

Зерттеу аясында И. Ю. Ражина, Г. Д. Бабушкин «мінез-құлықтың ассертивті моделі негізінде коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру әдістемесі» жасалды. Ассертивті мінез-құлық — бұл адамның ынтымақтастық сияқты жетекші өзара әрекеттесу стратегияларына бағытталған адамның өзіне деген

сенімділік сезіміне негізделген мінез-құлық. Агрессивтілік пен пассивтілік сенімсіздіктің көрсеткіштері болып табылады.

И. Ю. Ражина, Г. Д. Бабушкин А.Ланге, П. Якубовский (2-кесте, [8]) әзірлеген келесі кестеде мінез-құлық үлгілеріне талдау жасады.

Кесте 2

Агрессивті, пассивті және ассертивті мінез-құлық үлгілерін сипаттау

Қарым-қатынас жағдайының компоненттері	Агрессивті мінез-құлық	Ассертивті мінез-құлық	Сенімсіз мінез-құлық
Көз контактісі	Қадалып қарау	Әңгімелесушімен көздің тұрақты байланысы	Әңгімелесушімен байланыс жоқ
Байланыс қашықтығы	Әңгімелесушінің аумағына басып кіру	Онтайлы, осы ортада қабылданған стандарттарға сәйкес	Әңгімелесушімен қашықтықты ұлғайтуға деген ұмтылыс
Ишарат	Хаотикалық қол қимылдар	Қозғалыстар айтылған мағынаға сәйкес келеді	Шиеленісті, мазасыз қимылдар (діріл, құрысулар)
Тон, дауыс деңгейі	Айқайлау, әңгімелесушінің сөзін бөлу	Сенімді дауыс ырғағы	Шатастырылған тыныш сөйлеу
Сезімдер	Ашу	Тыныштық, сенімділік	Қорқыныш, алаңдаушылық, кінә
Сөйлеу мазмұны	Қарсылау, қорқыту, бұйрық беру, қорлау	Өзінің құқықтары, тілдері, әрекеттері туралы хабарлау	Ақталу, түсіндіру, кешірім сұрау
Мен, маған есімдігін қолдану	Сөз тіркестерінде қорқытулар, бұйрықтар бар	мен өзім берілген талаппен тұрғанымды көрсету	3-ші жақты қолданып сөйлеу
Талаптардың мазмұны	Ұсынылмайды	Анық, қысқа	Анық емес
Талаптардың негіздемесі	Берілмейді	Анық, қысқа	Анық емес, қажетсіз түсініктемелерге толы

Жоғары ассертивтілікке ие адамдар төмен ассертивтілікке қарағанда өздерін жағымды түрде жариялайды, олардың жайлылық деңгейін, қоғамға пайдасын және ассертивті мінез-құлықтың маңыздылығын жоғары бағалайды. Оның сыртқы келбетін өзіндік бағалау адамдардың ассертивтілігіне статистикалық тұрғыдан маңызды әсер етеді: жоғары-жоғарылатады, төмен болса, төмендетеді [9].

Р. Е. Alberti, М. L. Emmous пікірінше, ассертивтілік адамдар арасындағы қарым-қатынастағы теңдіктің дамуына ықпал етеді, бұл адамдарға өз мүдделерін мүмкіндігінше қорғауға, мазасыздықты сезінбестен өздерін қорғауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, айналамыздағы адамдардың құқықтарына нұқсан келтірмей, өздерінің шынайы сезімдерін сабырлы түрде білдіру, өз құқықтарын пайдалану [10].

Сенімді адамдарға тәуелсіздік, жеткіліктілік, тыныштық тән. Бұл әртүрлі өмірлік жағдайларда, тұлғааралық қатынастар саласында көрінеді. Шектеулі мүмкіндіктер бар адамдарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу кезінде ассертивті мінез-құлық жағымды әсер етеді, өйткені олардың психологиялық ерекшеліктеріне, патологияларына, тілдік кедергілеріне және т.б. байланысты. шектеулі мүмкіндіктер бар адамдар агрессивті немесе пассивті мінез-құлық үлгісін көрсете алады.

Н. И. Исмаилованың пікірінше, мүгедектік ауруы, мәртебесінің өзгеруі, әдеттегі стереотиптердің күрт өзгеруі адамдарның өмір сүру жағдайларын өзгертеді және өмірлік бағдарларының сипатына әсер етеді [11].

Зерттеушілер В. Каппони, Т. Новак коммуникативті әлеуметтік мінез-құлықты адамның реакциясының үш түрі тұрғысынан қарастыруды ұсынады: *ассертивті, агрессивті және пассивті*.

Агрессивтілік-бұл жеке тұлғаның агрессивті әрекет ету үрдісі [12].

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардағы агрессивтілікті төмендету бойынша жұмыс агрессивті мінез-құлықтың себептерін жоюға бағытталуы керек және девиантты мінез-құлықтың сыртқы көріністерін жоюмен шектелмеуі керек. Түзету, профилактикалық бағдарламаларды әзірлеу кезінде симптомдарды, агрессивті көріністердің формаларын, нормадан ауытқу дәрежесін ескеру қажет.

В. А. Зобков пассивтіліктің психологиялық сипаттамасын былайша сипаттайды: пассивтілік-бұл мінез-құлықтың формасы мен мазмұнына, тиімсіз деп сипатталатын іс-әрекеттің өнімділігіне айтарлықтай тиімсіз әсер ететін эмоционалды, коммуникативті, ерікті, интеллектуалды компоненттердің нақты көріністерін біріктіретін тұлғаның қасиеті [13].

Д. Вольпе сенімсіздіктің пайда болуында адамның белгілі бір жағдайларда бастан кешкен әлеуметтік қорқынышы маңызды рөл атқаратынын анықтады [14]. Пайда болғаннан кейін әлеуметтік қорқыныш белгілі бір жағдайлармен байланысты және кейін күшейту механизмі бойынша үнемі күшейеді. Д. Вольпе бас тартудан қорқуды, сыннан қорқуды, назардың орталығында болудан қорқуды,

бастықтардан қорқуды, төмен болып көрінуден қорқуды сипаттады; жаңа жағдайлардан қорқу, талаптан бас тарта алмау қорқынышы және т. б..

Белгілі бір дәрежеде бұл қорқыныштардың пайда болу ықтималдығы бәарлық адамдарға тән. Алайда, сенімсіздіктің мәселесі-әлеуметтік қорқыныш әлеуметтік белсенділігін тежейтін басым сезімге айналуы болып табылады [15]. А. Сальтердің пікірінше, сенімсіздіктің себебі қозу процестерінен тежеу процестерінің басым болуы, бұл жеке тұлғаның қалыптасуына әкеліп соқтырады, оның тілектерін, сезімдері мен қажеттіліктерін өздігінен және ашық білдіре алмауы, өзін-өзі жүзеге асыруда шектеулі және нәтижесінде басқа адамдармен қарым-қатынаста қиындықтардың туындауы [16].

Көбінесе ерекше қажеттіліктері бар адамдар өмірлік жағдайға пассивті көзқарасты көрсетеді, оларда өмірлік оқиғаларды бағалауда пессимистік ұстаным басым болады. Осыған байланысты, сабақтар кезінде осы санаттағы оқушыларға көбірек уақыт бөлу қажет, сонымен қатар сабақтарда және аудиториядан тыс уақытта шектеулі мүмкіндіктері бар оқушыларға ассертивтіліктің дамуына ықпал ету маңызды. Ассертивтілік бойынша тренингтер өткізу маңызды. Тренингтерде қолайлы мінез-құлықты үйретуге бағытталған ойындар мен жаттығулар өткізу ұсынылады («Қағазды жырту», «Кішкентай елес», «Ашуды босату» және т.б.) [17].

Осылайша, ассертивті мінез-құлық оқытушыларға, ата-аналарға, инклюзивті білім беру ортасының барлық оқушыларына қажетті мінез-құлық, технология болып табылады. Ассертивтілік инклюзивті білім берудегі мінез-құлық моделі ретінде, мұнда құндылықтар білім беру процесінің субъектілерінің ортақтығы, қолдау, қабылдау, білім беру процесінің барлық субъектілерінің өзара әрекеттесуіне белсенді қосылу болып табылады.

Сұрақтар:

1. «Ассертивтілік» ұғымына анықтама беріңіз.
2. М. Дж. Смит сипатталған жеке тұлғаның ажырамас құқықтарын тізімденіз
3. Өзін-өзі бағалауды қалыптастыруға қандай факторлар әсер етеді?
4. Агрессивті, пассивті және ассертивті мінез-құлық үлгілерін сипаттаңыз.
5. Тұлғаның агрессивті мінез-құлқын сипаттаңыз.
6. Пассивтіліктің психологиялық сипаттамасын көрсетіңіз.

МӨЖ тапсырмасы:

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға, ата-аналарға арналған ассертивтілік бойынша тренинг бағдарламасын жасаңыз.
2. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларда агрессивтілікті төмендетуге арналған тренинг бағдарламасын жасаңыз.
3. Күтпеген жағдайларға барабар реакцияларды қалыптастыру үшін жаттығу ұсыныңыз.

Әдебиет:

1. Давидович Н. Н. Опыт формирования ассертивной модели поведения у старшеклассников // Вестник Адлгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. 2018. №2 (218), С.29-36.

2. Мағауова А.С., Махамбетова Ж.Т. Деятельность социального педагога в условиях инклюзивного образования: учебно-методическое пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.-188 с.
3. Лебедева И. В. Развитие асертивности и асертивного поведения личности // Вестник БГУ. Образование. Личность. Общество. 2010. №5. С.127-132.
4. Fahmi R., Aswirna P. The social support and assertive behavior of students// Psikoislamika, Vol. 17, № 1, 2020, С.1-9.
5. Смит М. Дж. Тренинг уверенности в себе <https://ekolobkova.ru/images/Knigi/Trening-uverenosti-v-sebe.pdf>
6. Астахова С. П. Основы формирования асертивности//Психология личностного взаимодействия в современном обществе : сборник материалов I Всерос. науч.-практ. конф. с международным участием (Армавир, 12 апреля 2022 г.) / под общ. ред. И.В. Ткаченко; Армавирский государственный педагогический университет. – Чебоксары: ИД «Среда», 2022. – С.10-13.
7. Шамиева В. Асертивность в структуре личности субъекта адаптации: Автор. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 Хабаровск, 2009. – 20 с.
8. Ражина И. Ю., Бабушкин Г. Д. Асертивная модель поведения и коммуникативная компетентность // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2006. №1.- С.44-45.
9. Шейнов В. П. Асертивное поведение: оценки и свойства // Российский психологический журнал. 2014. №4. – С.55-67.
10. Alberti R.E., Emmous M.L. Your perfect right. – California: Impact, 2001.
11. Исмаилова Н. И. Индивидуально-психологические особенности лиц при инвалидизирующих заболеваниях // Концепт. 2013. №S1. – С.1-9.
12. Ребер А. Большой толковый психологический словарь.-М. 2001.-Т.1.
13. Зобков В. А. Пассивность как характеристика неуверенности человека в себе // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2017. №3.- С.77-81.
14. Ромек В.Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ростов н/Д, 1997. – 22 с.
15. Ромек В.Г. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии // Психологический вестник. – Вып. 1. – Ч. 2. – Ростов н/Д: Издво РГУ, 1996. – С. 132–138
16. Хьелл Л., Зиглер Р. Теории личности. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
17. Ванакова Г.В. Развитие асертивности как показателя жизнестойкости личности//Среднее профессиональное образование.2013. № 10.- С. 34-37.

3.4. Оқыту технологиялары және олардың университетте ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастырудағы рөлі

Мақсаты: Білім беру процесінде оқытуды жүргізудің мәні мен технологияларын және ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың әлеуметтік-психологиялық дамуына әсерін ашу.

Жоспар:

1. Оқыту технологияларының жалпы түсінігі мен мәні
2. Оқытудың классификациясы және вариативтілігі
3. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен оқытуды өткізу технологиялары

Негізгі ұғымдар: *оқыту, оқыту технологиялары*

Соңғы уақытта тренерлер тренингті тыңдаушыларды оқыту процесінде белсенді қолданады, өйткені ол оқытудың басқа түрлерімен салыстырғанда үлкен артықшылыққа ие. сабақтар саны көптеген тыңдаушыларды оқытып, қоғамға сәтті бейімделу үшін қажетті дағдылар мен құзыреттерді қалыптастыруға болады.

1. Оқыту технологияларының жалпы түсінігі мен мәні

Тарихи бет

Тренинг алғаш рет психологияда дамыды және қолданылды және оқытудың тиімді нәтижелеріне байланысты әлі де табысты. Оқыту – әр түрлі оқыту әдістерін (іс-әрекет арқылы оқыту) қолдануға негізделген күрделі оқыту технологиясы.

Оқытудың ерекше түрі ретінде оқыту Д.Карнегидің (1912 ж.) арқасында қалыптасты, ол алғашында шешендік өнерден сабақ берді, бірақ қарым-қатынас әсерінен оның нәтижесін көріп, дағдыларды қалыптастырудың басқа аспектілеріне ауыстырды.

Әлеуметтік-психологиялық тренингті 70-жылдары неміс зерттеушісі М.Форверг ойлап тапқан. Бастапқыда әдіс драматизация элементтері бар рөлдік ойындарға негізделген және топтық өзара әрекеттесу арқылы:

— қатысушылардың әлеуметтік-психологиялық құзыреттілігін арттыру;

— әлеуметтік-психологиялық тәжірибені меңгеру.

Тренингті дамытудың әртүрлі кезеңдеріне кім үлес қосқаны туралы қосымша мәліметтерді [1,2,3,4,5] қараңыз, 1ші суретте көрсетілген.

Тарихи бет

Дейл Брекенридж Карнеги (1888-1955).

1912 жылы орталық пен оқу кәсіпорнын құрды.
Өзіне деген сенімділікті, өзіне деген сенімділікті, шешендік өнерді, адамдар арасындағы қарым-қатынасты дамытуға арналған тренингтер

Курт Задек Левин (1890-1947).

Мақсаты адамдардың қарым-қатынастағы құзыреттілігін арттыру болатын оқыту топтары (1946 ж. Т- топтар) құрылды.

Карл Рэнс Роджерс (1902-1987)

«Кездесу топтары»; Әлеуметтік және өмірлік дағдыларды үйрету;
Тренердің рөлі – «Фасилитатор», қатысушылардың бастамасы мен жеке қарым-қатынасын жеңілдететін, психологиялық қолдау көрсететін тұлға.

Ю.Н. Емельянов (1933-1996)

Жаттығудың жетекші әдістемелік құралы
«Психогимнастикалық жаттығулар» болып табылады.

1-сурет – Зерттеушілердің оқыту теориясына қосқан тарихи үлесі

«Тренинг» ұғымы

Тренинг ағылшын тілінен шыққан "Training" – білім беру, оқыту, дайындық дегенді білдіреді. «Оқыту» ұғымы осы маманға қажетті белгілі бір дағдыларды үйрету, оқыту деген сөзден шыққан.

Уикипедия мәліметі бойынша тренинг (ағыл. train from train – «тренинг, білім беру») – білімді, дағдыны және әлеуметтік қатынасты дамытуға бағытталған белсенді оқыту әдісі [5].

Тренинг – бұл ересектердің жаңа ақпаратты зерделеу қажеттілігін негіздеу, оны бар өмірлік және кәсіби тәжірибемен біріктіру, сондай-ақ өз бетінше таңдау және шешім қабылдау құқығын есепке алуға мүмкіндік беретін интерактивті тәжірибеге бағытталған білім беру нысаны (Амет- Ұста З.Р.) [6 б. .16]

Психологиялық тренинг – адамды тәрбиелеу, түзету және дамыту мақсатында оған психологиялық әсер ету технологиясы. (Макаров Ю.В.) [7 б. 50]

Тренингтің мақсаты, міндеттері, функциялары

Оқыту технологиясының негізгі мақсаты – мақсатты ұйымдасқан топтық өзара әрекеттесу процесінде студенттерге психологиялық қолдау көрсету.

Тренингтің жалпы мақсаты нақты міндеттер бойынша айқындалады:

- белгілі бір білімді меңгеру;
- өзін және басқа адамдарды барабар және толық тану қабілетін дамыту;
- жеке қасиеттер мен дағдыларды диагностикалау және түзету, нақты және өнімді әрекеттерге кедергі келтіретін кедергілерді жою;
- әлеуметтік-коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру, басқалармен тиімді қарым-қатынас жасау қабілетін дамыту;
- рефлексиялық дағдыларды меңгеру;
- өзін-өзі дамыту қажеттілігін ынталандыру.

Тренинг технологиясы ретінде оқыту жалпы келесі функцияларды орындай алады:

1. диагностикалық – яғни дамытуды немесе түзетуді қажет ететін салаларды анықтау, іс жүзінде оқыту – яғни білім, дағды немесе мінез-құлық пен көзқарастың формалары болсын, жаңа тәжірибені беру;

2. команда құру – бірге оқу кезінде студенттер, әдетте, стихиялы түрде біртұтастығын сезіне бастайды;

3. психотерапевтік – бұл топтық динамиканың, жаттықтырушы әрекетінің және жаттығу жағдайының өзі әсері. (Одинцова В.К.) [8].

Оқу үрдісіндегі тренингтен фото-сурет

2. Тренингтің жіктелуі және өзгеріштігі

Жаттықтырушы әр түрлі форматтарды өткізуді қаншалықты жақсы білсе, тыңдаушылардың тренинг мазмұнына қатысуы соншалықты қызық болады. Тәжірибеде тренингті кез келген форматта өткізуге болады, ең бастысы, оны ұйымдастыруда және студенттермен өткізуде мақсат пен міндеттерге қол жеткізесіз.

Кесме – 1

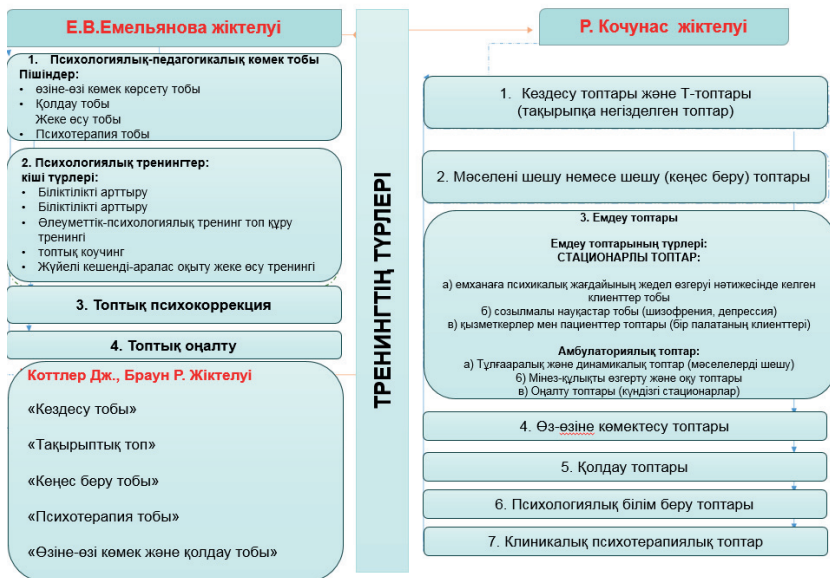
Тренингтің типологиясы мен түрлері [9 С.13-15]

Жіктеу негіздері	Тренинг түрлері
Тренингке қатысушылар саны	<ol style="list-style-type: none"> 1. Микротопқа арналған тренинг (5-7 адам) 2. Шағын топқа арналған тренинг (7-15 адам) 3. Ортаңғы топқа арналған тренинг (15-30 адам) 4. Үлкен топқа арналған тренинг (30 адамнан астам)
Принцип формирования состава участников Қалыптастыру принципі қатысушылардың құрамы	<ol style="list-style-type: none"> 1.Тренинг открытого формата (открытый тренинг, доступный для всех желающих представителей целевой аудитор Ашық форматтағы Тренинг (мақсатты аудиторияның барлық өкілдері үшін қолжетімді ашық тренинг 3.Тренинг корпоративного формата Тренинг, под запрос организации и только для сотрудников). Корпоративтік форматтағы тренинг, ұйымның сұранысы бойынша және тек қызметкерлер үшін).
Кәсіби, тренингке қатысушылардың мәртебесі немесе жас деңгейі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Жаңадан бастаушыларға арналған тренинг 2. Мамандарды даярлау 3. Ұйым басшыларын оқыту 4. Ұйымның орта буын қызметкерлерін оқыту 5. Ұйымның төменгі деңгейіндегі қызметкерлерді оқыту 6. Мектеп оқушыларына арналған тренинг 7. Оқушыларға арналған тренинг 8. Ересектерге арналған тренинг

	9. Ата-аналарға арналған тренинг 10. Жаттықтырушыларды дайындау
Авторлық Тренинг	1. Авторлық тренинг 2. Актерлік ойынға сәйкес жаңғыртылған жаттығу 3. Патчворк тренингі (кітаптар, интернет көздері негізінде жаттықтырушы өз бетінше жасаған мозаика).
Сапа деңгейі жаттығу	1. Кіріспе тренинг 2. Тұрақты жаттығулар 3. Біліктілікті арттыру
Сабакты өткізу орны, ұйымдастыру әдісі	1. Ұйымдастырушының аумағында жаттығу. 2. Тапсырыс берушінің үй-жайында оқыту 3. қала сыртындағы далалық жаттығулар 4. Шетелде далалық оқулар
Ұзақтығы жаттығу, қарқындылық жұмыс	1. 30 минуттан 1,5-3 сағатқа дейін созылатын жаттығу сессиясы 2. Осы уақытқа дейін созылатын жаттығу сессиясы 3,5-7,5 сағат 3. 1 күндік тренинг (толық 8 сағат) 4. 2-3 күндік жаттығу 5. Жаттығу марафоны (24 сағат немесе одан да көп іс жүзінде үздіксіз жұмыс) 6. Қарқынды жаттығулар (бірнеше күн қатарынан) 7. Модульдік оқыту (бірнеше тақырыптық «қарқынды тренингтер»)
Жаттықтырушы ұстанатын оқу жұмысының парадигмасы	1. Оқыту оқытудың бір түрі ретінде 2. Оқыту тренинг ретінде 3. Оқыту белсенді оқыту формасы ретінде 4. Тренинг қатысушылардың өзін-өзі ашуына жағдай жасау және олардың өздерінің психологиялық қиындықтарын шешу жолдарын өз бетінше іздеу әдісі ретінде.
Тренинг мақсаттары	1. Нақты дағдыларды және/немесе дағдыларды үйрету 2. Қарым-қатынасқа үйрету 3. Жеке өсу тренингі 4. Іскерлік оқыту 5. Кәсіби тренингтер 6. Психологиялық тренинг 7. Педагогикалық дайындық 8. Жаттықтырушыларға арналған тренингтер 9. Тақырыптық тренингтер
Оқытудың тиімділік критерийлері	1. Объективті критерийлері басым тренингтер (оқытылатын дағдыларды және/немесе дағдыларды дамытудың кәсіби диагностикалық деңгейі) 2. Негізінен субъективті критерийлері бар тренингтер (қатысушылардың жеке өздеріне үйкеліс әкелгені туралы өзіндік есептері)
Оқытудағы тұлғалық қатынастар жүйесі	1. Жүйедегі тренингтер «Мен – Мен» 2. «Мен – Басқалар» жүйесіндегі тренингтер 3. «Мен әлеуметтік топпын» жүйесіндегі тренингтер 4. «Мен мамандықпын» жүйесіндегі тренингтер
Тренинг композициясы Топтар	1. Біртекті топқа арналған тренингтер (жасы, жынысы, мәдени ерекшеліктері және т.б. бойынша) 2. Гетерогенді топтарға арналған тренингтер
Жаттықтырушының үстемдік дәрежесі	1. Көшбасшыға бағытталған тренингтер (бақыланатын топ динамикасы бар оқыту топтары) 2. Қатысушыларға бағытталған тренингтер (стихиялы топтық динамикасы бар оқыту топтары)
	Қатысушыларды ынталандырудың ұтымды тәсілдерін қолданатын тренингтер

Тренинг қатысушыларын ынталандырудың қолайлы әдісі	Қатысушыларды ынталандырудың қисынсыз әдістерін қолданатын тренингтер Қатысушыларды ынталандырудың аффективті әдістерін қолданатын тренингтер
Негізгі сәйкестік оқытуда әдістемелері қолданылатын психотерапиялық және психокоррекциялық бағыттар, технологиялар.	1. Т-топтары 2. Жиналыс топтары 3. Гешталь-топтар 4. психодрама 5. Дене психотерапиясының топтары 6. Би терапиясы 7. Арт-терапия 8. Тақырыпқа бағытталған өзара әрекеттесу 9. Транзакциялық талдау 10. Біліктілікті арттыру топтары 11. Топтық-аналитикалық тәсіл 12. Нейролингвистикалық бағдарламалау
Психотерапия әдістеріне сәйкестік	1. Психикалық терапия негізіндегі тренинг 2. Мінез-құлық терапиясына негізделген тренинг

Оқытудың тағы қандай классификациялары мен түрлері бар, 1-ші суретті қараңыз. [1]

Сурет 1 Оқыту түрлері

Қазіргі уақытта психокоррекциялық және психотерапевтік топтардың көптеген классификациялары бар.

Жеке, тұлғааралық, топтық және топ аралық тренингтер бар; уақыт ауқымы бойынша – қысқа, орта және марафондық жаттығулар (Одинцова В.К.) [8].

Әртүрлі психологиялық мектептерде қолданылатын оқытудың негізгі түрлеріне қысқаша сипаттама берейік:

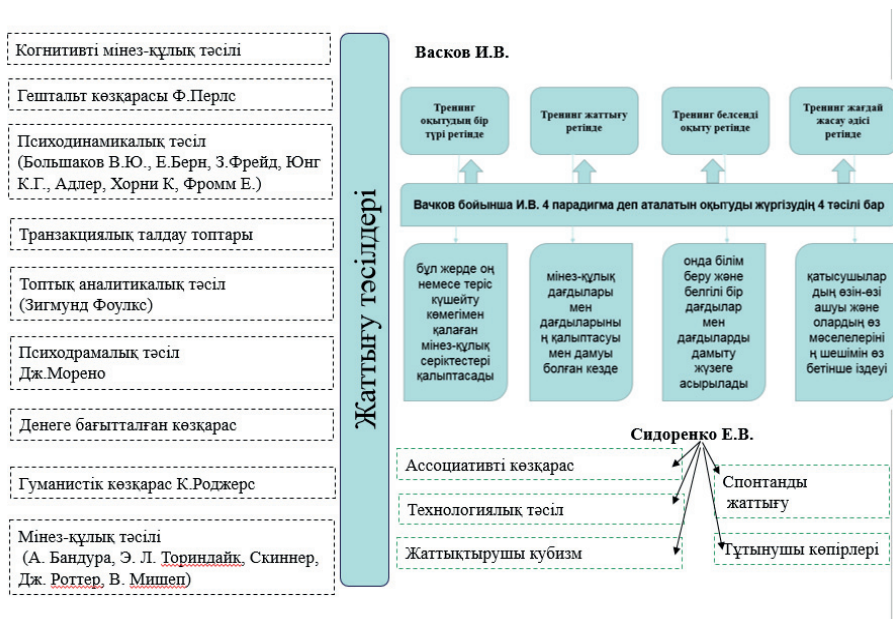
1. Т-топтары/әртүрлі тақырыпқа бағытталған тренингтер (тұлғааралық кеңістікте тұлғаны дамыту тренингі). Авторы К. Левин

2. Мінез-құлыққа бағытталған топтар (В-топтар) (өмірлік дағдыларды үйрету).

3. Психодрамалық тәсіл (Psi-топтар) (жеке мәселелерді шешуге арналған тренинг). Психодраманың пайда болуына себепкер Джейкоб Леви Морено

4. Транзакциялық талдау (ТА-топтар) (ұтымды өзін-өзі тану және өзін-өзі дамытуға тренинг). Транзакциялық талдауды жасаушы (өзара әрекеттесулерді талдау) Эрик Берн.

5. Топтық жұмыстағы гештальт тәсілі (G-топтары) (өзін-өзі актуализациялау және өзін-өзі реттеуді үйрету). Топтық гештальттерапияның негізін салушы Фредерик Перлс (Ренш М.А., Садовникова Н.О., Лопес Е.Г.) [10 б.15-19] 2-суретті қараңыз.

Сурет.2 Тренинг өткізу тәсілдері
Жаттықтырушы оқыту үлгілерін де есепке ала алады. 2 кестені қараңыз.

Оқыту үлгілері (Сидоренко Е.В) [11]

Оқыту үлгісі 1	Оқыту үлгісі 2
<p>1. Жеке тәжірибе (қатысушылар тәжірибесімен жұмыс)</p> <p>2. Рефлексиялық талдау ((талдау процесі)</p> <p>3. Теориялық концепциялар (тәжірибе ретінде қарастырылған жағдайдағы мінез-құлықтың анағұрлым сәтті үлгісін модельдеу).</p> <p>4. Эксперимент (жаңадан жасалған концепцияны тәжірибеде апробациялау, қорытындыларды тәжірибеде қолдану жолдарын әзірлеу)</p>	<p>1. Эксперимент</p> <p>2. Рефлексивті талдау</p> <p>3. Теориялық түсініктер</p> <p>4. Жеке тәжірибе (жаңа жағдайларда алынған)</p>

4. Білім беру қажеттілігі бар студенттермен оқытуды өткізу технологиялары.

Жаттықтырушы тұлғаға, жасына, жынысына, жағдайларына және құзыреттіліктерді оқыту мен бекітуде нәтиже сапасына әсер ететін басқа да факторларға сәйкес келетін технологияны таңдай алады. Қандай технологиялар мен енгізу кезеңдері бар, 3-ші кестені қараңыз

Кесте 3

Оқытудың технологиялары мен кезеңдері

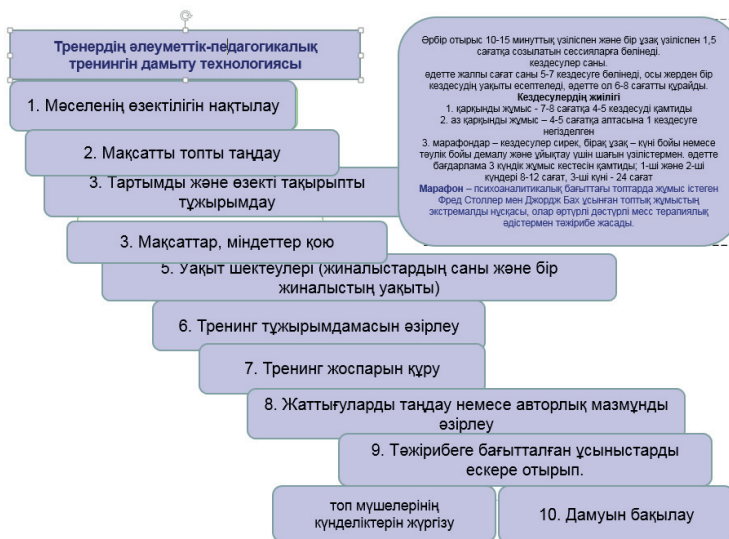
<i>Авторлар</i>	<i>Тренинг кезеңдері</i>
Амет-Уста З.Р.	<p>Кезеңдер:</p> <p>Болашақ тренингке қатысушылардың қажеттіліктерін анықтау және талдау.</p> <p>2. Тренингті жобалау.</p> <p>3. Тікелей оқыту.</p> <p>4. Оқытудың тиімділігін бағалау [6 с.15]</p>
Сидоренко Е.В.	<p>Кезеңдер:</p> <p>1. жеке тәжірибе кезеңі. Бұл кезең қатысушының нақты тәжірибені меңгеруін немесе алдыңғы тәжірибенің болуын қамтиды;</p> <p>2. рефлексиялық бақылау кезеңі. Қатысушы бұл тәжірибені түсінеді және көрсетеді;</p> <p>3. теориялық жалпылау немесе абстрактілі концептуализация кезеңі – бұрыннан бар білім мен тәжірибе жүйесіне жаңа ақпаратты енгізу және олардың арасындағы байланыстарды орнату;</p> <p>4. белсенді эксперимент кезеңі. Жаңа білімді тәжірибеде әртүрлі жағдайларда – ойдан шығарылған, имитацияланған және нақты жағдайларда өз бетінше қолдану [11]</p>
Пузиков В. Г.	<p>Кезеңдер:</p> <p>1. Байланыс</p> <p>2. Бағдарлау</p> <p>3. Бірлескен шешімді іздеу</p> <p>4. Шешім қабылдау [12]</p>
Дэвид А. Колб	<p>Кезеңдер:</p> <p>1. Нақты тәжірибе</p> <p>2. Белгілі бір жағдайларда қолдану Іс-шаралар жоспары</p> <p>3. Тәжірибе бойынша бақылаулар мен ойлар</p> <p>1. 4. Абстрактілі ұғымдар мен жалпылауларды қалыптастыру (Метляева Т.В.) [13]</p>

Чистякова О.А., Сидоров С.В., Копылова О.Ю.	Кезеңдер: 1. кіріспе бөлім; 2. қыздыру; 3. негізгі жаттығу; 4. қорытынды рефлексия [14]
Зарецкая Л.В.	Кезеңдер: 1. Интерактивті өзара әрекеттестікте белгілі бір тапсырманы орындау кезінде (жаттығу, топтық талқылау, рөлдік ойын) оқушы белгілі бір тәжірибе алады; 2. жинақталған тәжірибенің рефлексия кезеңі басталады; 3. өзіндік рефлексия және басқа қатысушылардың кері байланысы студентке қорытынды жасауға мүмкіндік беретін ұжымдық тәжірибе түрін құрайды («проксимальды даму аймағын» өзі үшін нақтылау); 4. жеке даму жоспары құрылуда («нақты даму аймағы») [15бет-27]
Елисеенко А.С., Зверев Д.А	Тренинг кезеңдері: 1. Дайындық кезеңі. Жүйелік ойлау тәсілін анықтау (сұранысқа байланысты). Симуляторды таңдау немесе құру. Оқытудың технологиялары мен әдістерінің тізімін анықтау. 2. Проблемалық сессия. Симулятор шешімі, сәтті шешімдер аймағы қатысушылар тобының технологияларынан тыс. Тұйық жағдай. Тұйықталу себептерін талқылау және ой елегінен өткізу. 3. Дидактикалық блок. Технологиялар мен техникаларды таныстыру. 4. Қолдану жөніндегі нұсқаулық. Технологияларды кейстер бойынша практикалық қолдану. Технологиялар мен әдістердің көлемін талқылау. 5. Сынақ сессиясы. Симулятор шешімі. Нәтижелердің өзгеруі (иә/жоқ). Талқылау. 6. Сеанстың нәтижесі. Симулятор шешімі. Қорытындылау. Кері байланыс. [16 бет-103-104]
Макаров Ю.В.	Кезеңдер: 1. Оқыту процедурасы 2. Түзету процедурасы 3. Даму тәртібі [7 , бет-53]
Золотарев В.	Тренинг кезеңдері: 1. Бастапқы оқиғалар (сөзді енгізу; танысу, күту, ережелер) 2. Проблемаландыру (тақырыпты жаңарту, мотивация, мақсаттар мен қажетті оқу нәтижелерін нақтылау) 3. Оқу кезеңі 4. Интеграция (тақырыптың барлық өңделген элементтерін біріктіру, материалды тереңдету және бекіту) 5. Қорытындылау іс-шаралары (чемодан, үй тапсырмасы, қорытындылау) [17]
Одинцова В.К.	1. Көз контурлағышы – көз контурлағышы, увертюра, кіріспе 2. Жаңа материал – шарықтау шегі, пән, негізгі бөлім 3. Бекіту – финал, код, қорытынды
Реньш М.А., Садовникова Н.О., Лопес Е.Г.	Тренинг келесі кезеңдерді қамтиды: 1. танысу; 2. қыздыру; 3. лабилизация;

	4. қызметтің индикативтік негіздерін құру (енгізу); 5. шеберлік [10 бет – 33-40]
Григорьев Н.Б.	Кезеңдер: 1. Нашақорлық кезеңі 2. Қарсыласу кезеңі 3. Оңтайлы өнімділік кезеңі 4. Топпен жұмыстың қорытынды кезеңі [18 бет-37-50]
Зайцева Т.В.	Кезеңдер: 1. Ішкі жоспардан сыртқы жоспарға конструктивті емес элементтер мен мінез-құлқық үлгілерін алып тастау. 2. Сыртқы жоспарда идеалды мінез-құлқық үлгісін құру. 3. Топ мүшелерінің мінез-құлқын стандартқа максималды жақындату бағытында өзгерту және оны ішкі жоспарда бекіту. [19 бет-29-32]

Біздің автордың тренингті қалай өткізуге болатыны туралы көзқарасы қысқаша қарастырылады [1-5].

Оқытуды дамыту технологиясы кезеңдерді қамтиды. 2-ші суретті қараңыз.

2-сурет – Тренердің әлеуметтік-педагогикалық оқытуды дамыту технологиясы

1. Мәселенің өзектілігін анықтау
2. Мақсатты топты таңдау

Эллиот Аронсон тренингтік топтардың негізгі мақсаты – өз мінез-құлқын зерттеуге дайындықты дамыту, тұлғааралық қарым-қатынаста әлеуметтік құзыреттілік пен ашықтықты арттыру, ынтымақтастық пен конструктивті жанжалдарды шешуге үйрету деп санайды.

Кьелл Рудестам топтық жұмыстың мақсаттары өте алуан түрлі болуы мүмкін екенін атап өтеді. Оларды сырттан орнатуға және оған қатысушылардың қажеттіліктеріне байланысты анықтауға болады. Осыған байланысты, бір жағдайда адамдар тобының өз әл-ауқатын жақсартуға деген нақты анықталған ұмтылысы мақсат, ал екінші жағдайда өзін-өзі жүзеге асыруы мүмкін.

***Тренинг топтары** – жетекші психологтың көмегімен интензивті қарым-қатынасқа енгізілген, әр адамға әртүрлі психологиялық мәселелерді шешуге және өзін-өзі жетілдіруге көмектесуге бағытталған арнайы құрылған шағын топтар.*

Жаттығу тобын аяқтау

Америкалықтар топты жұмысқа алу кезінде 2 негізгі қағиданы ұстанады: еріктілік және хабардарлық.

Қатысушылардың оңтайлы саны – 10-14 адам.

Тренингтің ұйымдастырушылық сәттеріне тоқталғанда олардың әртүрлі вариациялары, толықтырулары мен болжамдары болуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Бұл жағдайға байланысты анықталады:

- оқытуда қойылған міндеттер мен мақсаттардың ерекшеліктері;
- топтық жұмыстың мазмұны мен әдістері;
- қатысушылардың мүмкіндіктері.

Оқу тобын құрудың негізгі критерийлері:

1. Топ мөлшері: рұқсат етілген – 6-25 адам, оңтайлы – 8-12.
2. Жасы: қолайлы – 18-60, оңтайлы – 20-40.
3. Тренингке қатысушылардың бір жас тобына жататындығы жөн: 17-30 жас, 23-45 жас, 40-60 жас. Егер 17 және 50 жастағы қатысушылар бір топта болса, бұл қарым-қатынаста асимметрияны тудырады, бұл сәтті қарым-қатынас пен топтың жұмысына ықпал етпейді.

4. Жыныс.

5. Жынысы бойынша гетерогенді топтар ұсынылады, ерлер мен әйелдер тең болған кезде жақсы. Мүмкін топта барлық ер адамдар немесе барлық әйелдер болған кезде. Барлық ер адамдар мен бір әйел қажет емес, керісінше.

6. Қатысушылардың мәртебелік жағдайы.

7. Құрамы бойынша біртекті топтарды таңдау ұсынылады. Ұсынылмайды тікелей бағынатын адамдар тобына қосыңыз (ресми мәртебе неғұрлым жоғары болса, социометриялық мәртебе де соғұрлым жоғары болады).

8. Әлеуметтік қабат.

9. Тренингке қатысушылар мүмкіндігінше бір әлеуметтік қабатқа жатуы тиіс

10. Интеллект.

11. Топ интеллектуалды деңгейде біртекті болуы керек. Бұл әсіресе интеллектуалды оқыту топтары үшін өте маңызды.

12. Танысу дәрежесі. Бейтаныс адамдар тобына қатысқан жөн. Топтық процестің барысына топ мүшелерінің ұлты әсер етеді, бір ұлттық топта өзара түсіністік көбірек болады

3. Қызықты және өзекті тақырыпты тұжырымдау

4.Мақсаттар, міндеттер қою

5.Уақытша шекаралар (кездесулер саны және бір кездесу уақыты)

Әр кездесу сессияға бөлінеді, ұзақтығы 1,5 сағат, 10-15 минуттық үзіліс және бір үлкен үзіліс.

Кездесулер саны.

Әдетте сағаттардың жалпы саны 5-7 кездесуге бөлінеді, сондықтан бір кездесудің уақыты есептеледі, әдетте ол 6-8 сағатты құрайды.

Кездесулердің жиілігі.

1. Қарқынды жұмыс-7-8 сағаттан 4-5 кездесуді қамтиды.

2. Аз қарқынды жұмыс-аптасына 4-5 сағаттан 1 кездесу есебінен құрылады.

3. Марафондар-кездесулер сирек кездеседі, бірақ ұзақ — күні бойы немесе тәулік бойы демалу және ұйықтау үшін қысқа үзілістермен. Әдетте бағдарлама 3 күндік жұмыс режимін қамтиды; 1-ші және 2-ші күндер 8-12 сағат, 3-ші күн 24 сағат.

Марафон-бұл әртүрлі дәстүрлі емес терапевтік әдістермен тәжірибе жасаған психоаналитикалық бағытталған топтарда жұмыс істеген Фред Столлер мен Джордж Бах ұсынған топтық жұмыстың экстремалды нұсқасы.

6.Тренинг тұжырымдамасын әзірлеу

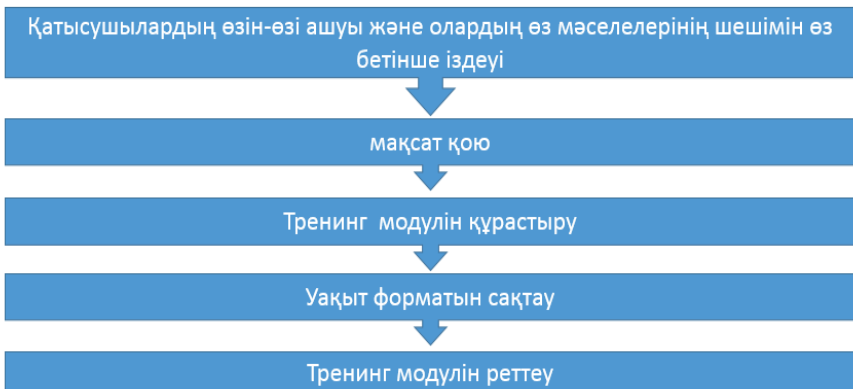
7.Тренинг жоспарын құру

8.Жаттығуларды таңдау немесе авторлық мазмұнды әзірлеу

9.Тәжірибеге бағытталған ұсыныстарды есепке алу

10.Мониторингті әзірлеу (күнделік енгізу)

Даму моделі тренингті ұйымдастыру келесі компоненттерді қамтиды (3-суретті қараңыз) [1]

3 сурет-Тренингті дамыту моделі
Тренинг технологиясы келесі кезеңдерді қамтиды (4 суретті қараңыз.)

4 сурет – Тренинг өткізу технологиясы (Садвакасова З. М.)

Тренингке енгізудің ұзақтығы мен жиілігі формат пен тақырыпқа байланысты. Тренинг дамушы оқыту өнімдері ретінде Мақсат-нәтижелерді алуға бағытталған: технологиялық ақпаратты игеру, тренингтің оқу кеңістігінде жаңа дағдыларды қалыптастыру.

Тренингте оқыту процесінде өндірістік жұмыстан қол үзбей Практикалық оқыту жүйесімен байланысты іс-әрекетті оқыту технологиясы қолданылады. Іс-әрекетті оқыту жағдайында қатысушылар өзекті кешенді, кәсіби міндеттерді шешу үшін бірге жұмыс істейді және жаттықтырушыдан ғана емес, бір-бірінен де белсенді оқиды. 5 Суретті қараңыз.

Сурет – 5 Әрекетті оқыту

Тренингтің бірінші кезеңі

"Бағдарлау қызметі" технологиясының бірінші кезеңінде: сабаққа кіріспе, негізгі тақырыптар және одан әрі оқиғалардың барысы.

Тренингтің бірінші кезеңінде дайындық, шағын топтарды қалыптастыру жүзеге асырылады. Әр команданың саны ең аз дегенде 5-7 адамнан және ең көбі 10-12 адамға дейін болғаны жөн. Тым аз санмен (4 адамнан аз) қатысушылар қалыптастыратын идеялар саны азаяды, ал тым көп тыңдаушылармен (15 адамнан көп) біреу пассивті, біреу белсенді рөл атқарады.

Кейін шағын топтарға бөлу ең маңызды екінші кезең: жұмыс жобасын модельдеу. Қызықты және нәтижелі болу үшін тренинг шағын топқа алдын-ала Үй тапсырмасы беріледі, білім беру ұйымдарының жұмысынан кейстерді ұсынуды ұсынады (бұл тапсырыспен проблемалық жағдайлар және қателіктерді талдау және шешудің тиімді әдістерін ұсыну; сәтті жобалар мен жетістіктер оларды нақты тәжірибемен байланыстыру).

Бірінші кезеңде тыңдаушылардың тренингтік жұмысына "кіру нүктесін" ұйымдастыру маңызды. Мысалы, психолог Михай Чиксентмихали [20] тренингтегі топтық жұмыстың ерекшелігін ескере отырып енгізу өнімді күй ағын күйіне 10 шартты немесе «кіру нүктелерін» бөледі:

1 шарт. Қоңырау ағындық күйді іске қосу механизмі ретінде. Бұл классикалық бағдарламаға жаңа тақырыптарды енгізу, оқытудың инновациялық әдістерін қарқынды қолдану болуы мүмкін. Топтың алдына қойылған мақсаттар мен міндеттер озық және күрделіліктің жоғары деңгейінде болуы керек, бірақ жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып.

2 шарт. Толық, терең шоғырлану, шоғырлану, жаттықтырушы мен топты оқыту мақсатында біріктіру.

3 шарт. Тақырыптың мөлдір айқындығы және сонымен бірге тренингте импровизация.

4 шарт. Тыңдаушылардан кері байланыс алу. Шығармашылық еркіндік пен қатысушылардың бостандығын құруда қайтару сезімі маңызды. Тыңдаушылармен қарым-қатынаста жаттықтырушыға өсу және жетістікке деген ынтаны нығайту тұрғысынан сөйлескен жөн.

5 шарт. Мазмұнға батыру және еріту.

6 шарт. Жаттықтырушыдағы даралық («харизма»), жарқын және күшті тұлға

7 шарт. Тренингтегі жағдайды бақылау.

8 шарт. Ағын күйіндегі ерігіштік.

9 шарт. Өзгерген субъективті уақыт құбылысының өршуі. Уақыт тез және байқалмайды.

10 шарт. Жалпы қорытындылар шығару және тыңдаушылардан кері байланыс алу. Бас жаттықтырушы қатысушылардың енді өз жұмысына енгізетін жаңа идеялары, ақпараттары мен дағдылары бар екенін атап көрсетеді. Сондай-ақ, сертификаттар мен тренингке қатысушылардың белсенді және эмоционалды фоны туралы фоторепортажды аяқтаған жөн (Самоукина А.) [21 Б. 213-225].

Тренингтің бірінші, кіріспе сабағында жаттықтырушыға сұраныстарды білген жөн; күту; мақсаттар және Бағдарламаға түзетулер енгізу. Бағдарлама мен

тренингтің өзі икемділік принципіне негізделуі керек. Сонда тренинг өзекті болады және тыңдаушылардың талғамымен сіңеді.

Тренингтің екінші кезеңі

Екінші кезеңде "Сүзу" тренингті ұйымдастыру "шілтер" түріне сәйкес жүреді, яғни оқытуды ұйымдастыру екі режимнің импульстік өзгерістерімен жүреді: оқыту тренингі және қатысушылардың жұмыс орнындағы нақты жағдайдағы жұмысы. Осы кезеңде қатысушылар оқытудың әртүрлі әдістерін талқылау және қолдану кезінде бағыттар бойынша әзірленген конвергентті (тек бір дұрыс шешімді іздеу ұйымдастырылады) және дивергентті тәсіл (дұрыс шешімнің көптігі) қолданылады. Шешімді әр түрлі іздеу кезінде стереотиптер мен белгілі технологиялық тұжырымдамалардан бас тартуға шақырылады. Жаттықтырушы ерекше, стандартты емес идеяларды іздеуді қолдайды және ынталандырады.

Егер тыңдаушылардың рөлдері жеке ерекшеліктерін ескере отырып, дұрыс бөлінсе, қызықты екінші кезең қандай болады.

Мысалы, нұсқалар:

1-нұсқа. Баяндамашы, сұрақ қоюшы, сарапшы, сыншы, таймер, коммуникатор немесе байланыстырушы көпір (А. Самоукина) [21].

2-нұсқа. Сарапшы-зерттеуші, сыншы, сұрақ қоюшы, рефлексор, фиксатор, бақылаушы (Г.П. Щедровицкий).

3-нұсқа. Идеялар генераторы, үйлестіруші / ұйымдастырушы, ресурстарды зерттеуші, мотиватор/шабыттандырушы, сарапшы сыншы, іске асырушы/Орындаушы, коммуникатор/компанияның жаны, аяқтаушы / нәтижелерді бақылаушы (Р. Белбин) [1]

Тренингте қатысушыларға психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келетін рөлдерді ұсынған жөн.

Жаттықтырушыға "психологиялық мақтау" мен жігерлендіру туралы ұмытпаңыз. Мысалы: "қызықты, күтпеген шешім!", "Ұмтылатын көп нәрсе бар!" Жұмыс істеуге көп нәрсе бар!" Нені жақсартуға болады деп ойлайсыз?", "Қызықты сұрақ үшін рахмет!", "Сіз мені өз сұрағыңызбен итермеледіңіз!", "Қандай стандартты емес, күтпеген сұрақ / жауап" [21].

Екінші кезеңнің нәтижесі алынған идеяларды "сүзу" және модельді,

"Қорытынды шығару" тренингін өткізудің үшінші кезеңі. Командалардың идеяларын таныстыру және таныстыру.

Тренинг технологиясының соңғы кезеңі-кері байланыс және басқа топтардың қатысушыларымен одан әрі жұмыс істеу үшін қорытынды шығару.

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

1. Тренинг дегеніміз не?
2. Тренингтің даму тарихына кім үлес қосты?
3. Сипаттаңыз және мысалдар келтіріңіз, оқытудың қандай түрлері бар?
4. Авторлар тәжірибеде қандай технологияларды әзірлегенін кеңейтіңіз?
5. Оқыту технологиясы қалай ұйымдастырылған – іс-әрекет арқылы оқыту.
6. Тренер тәжірибеде оқытуды ұйымдастыру үшін қандай тәсілдерді қолдана алады?

7. Тренинг кезеңдерінде аудиториямен жұмыс жасауда жаттықтырушы басшылыққа алған қандай сәттерді сипаттаңыз?

Студенттердің өзіндік жұмысына арналған тапсырмалар

1. Оқыту технологиясының бір авторын таңдап, оның әдістемелік ұсыныстарын зерттеп, студенттермен тренинг өткізудің өзіндік сценарийін құрастыр.

2. Кітаппен танысыңыз (Дэйв Берджес «Оқу шытырман оқиғалы. Сабақтарды қалай қызықты және қызықты ету керек» – М.: Альпина баспасы 2015-237 б.) және оқу барысында әзірлеуге әдістемелік ұсыныстарды енгізіңіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сәдуақасова З.М. Әлеуметтік-педагогикалық дайындық: оқу құралы – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 115 б.

2. Сәдуақасова З.М., Зиябекова Б.Т., Мадалиева З.Б. Университетте мамандарды даярлаудағы оқыту: ЖОО оқытушыларына арналған оқу-әдістемелік құрал бөлімін. – Алматы, 2007. – 92 б.

3. Сәдуақасова З.М. Жоғары оқу орындарындағы оқу үрдісінің инновациялық формалары: оқу-әдістемелік құрал. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 98 б.

4. Мынбаева А.Қ., Сәдуақасова З.М. Инновациялық білім беру технологиялары – Алматы, Қазақ университеті, Оқулық.2019. – 205 б.

5. Уикипедия.

Тренинг

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B3>

6. Әмет-Ұста З.Р. Оқыту технологиясы: идеядан жүзеге асыруға дейін/ file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/tehnologiya-provedeniya-treninga-ot-zamysla-k-realizatsii.pdf/https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-provedeniya-treninga-ot-zamysla-k-realizatsii

7. Макаров Ю.В. Психологиялық тренингке технологиялық тәсіл // Психология сериясы 2017.- Т.19.- 48-58 б./ <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologicheskij-podhod-k-psihologicheskomu-treningu>

8. Одинова В.К. Пәнаралық курс сабақтарында оқыту-технологияларын пайдалану. Әдістемелік әзірлеу 38 б./ <https://znanio.ru/media/ispolzovanie-trening-tehnologij-na-urokah-mezhdistsiplinarnogo-kursa-2719741>

9. Тренинг тиімді топтық жұмыс технологиясы ретінде/ <https://kniga.biz.ua/pdf/2995-Igra-v-treninge-glava1.pdf>

10. Ренш М.А., Садовникова Н.О., Лопес Е.Г. Әлеуметтік-психологиялық тренинг: Практикум. Екатеринбург: ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т» баспасы, 2007. 190 б.

11. Сидоренко Е.В. Оқытуды құру технологиялары: тұжырымдамадан нәтижеге дейін / – Санкт-Петербург: Сидоренко және К., 2015. – 128 б.

12. Пузиков В.Г. Оқыту технологиясы. – Петербург: «Речь» баспасы, 2005. – 224 б. <https://dogmon.org/tehnologiya-vedeniya-treninga.html>

13. Метляева Т.В. Актер және режиссерлік өнер: оқу құралы. – Владивосток: ВГУЭС баспасы, 2011 ж. – 104 б. 2011 ж. <https://sci-book.com/akterskoe-masterstvo-rejissura/tehnologiya-vedeniya-treninga-34927.html>

14. Чистякова О.А., Сидоров С.В., Копылова О.Ю. Педагогикалық технология: оқу құралы. – Шадринск: ШГПИ, 2004. – 68 б. / https://si-sv.com/publ/trening_obshheniya/4-1-0-388

15. Зарецкая Л.В. Оқыту сабағы интерактивті оқыту әдісі ретінде (оны құру ерекшеліктері) // Нашакорлықтың алдын алу -2015-№1 – 22-40

16. Б.Елиссено А.С., Зверев Д.А. Жүйелі ойлауды дамыту және басқару ұжымдарын дамыту үшін симуляциялық оқыту технологиясы // Ұйымдастыру психологиясы. 2013. 3-том. №3. 97–112 беттер// file:/// <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-simulyativnogo-treninga-dlya-razvitiya-sistemnogo-myshleniya-i-razvitiya-upravlencheskih-komand>

17. Золотарев В. Оқыту технологиясы – М, 2021 ж / <https://books.google.kz/books?>

18. Григорьев Н.Б. Топтық оқытудың психотехнологиясы: Прок. жәрдемақы. – СПб.: СПб-ГИПСР, 2008. — 176 бет.

19. Зайцева Т.В. Психологиялық тренинг теориясы. Психологиялық тренинг аспаптық әрекет ретінде – Петербург: Речь, Р.: Смысл, 2002. – 80 б.

Самукина Н. Тірі театры: технологиялар, жаттығулар, ойындар, сценарийлер – Санкт-Петербург: Петр, 2014.-272б.

20. Сәдуақасова З.М. Әлеуметтік-педагогикалық оқыту технологиялары. <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder21049/2022%20%>

Ұсынылған әдебиеттер тізімі

1. Петровская Л.А. Әлеуметтік-психологиялық тренингтің теориялық және әдістемелік мәселелері. – Р.: Мәскеу мемлекеттік университетінің баспасы, 1982. – 168 б.

Қосымша оқу

1. Большаков В.Ю. Психотренинг. Санкт-Петербург: Әлеуметтік-психологиялық орталық, 1994. – 316 б.

2. Бакли Р., Капел Дж. Оқытудың теориясы мен практикасы. – Петербург: Петр, 2002. – 352 б.

3. Ментс Морри Рөлдiк ойын арқылы тиiмдi жаттығу. – Петербург: Петр, 2001.-208ж.

4. Петрушин С.В. Үлкен топтағы психологиялық тренинг. – Р.: Академиялық жоба, 2000. – 256 б.

5. Тренингтегі психогимнастика / Редакциялаған Н.Ю. Шеміршекті. – Петербург: Сөз, Оқу институты, 2000. – 256 б.

6. Рөлдiк ойындар арқылы тиiмдi оқыту. – Петербург: Петр, 2001.-208ж.

7. Петрушин С.В. Үлкен топтағы психологиялық тренинг. – Р.: Академиялық жоба, 2000. – 256 б.

8. Тренингтегі психогимнастика / Редакциялаған Н.Ю. Шеміршекті. – Петербург: Сөз, Оқу институты, 2000. – 256 б.

9. Рейс Ф., Смит Б. Бапкерге арналған 500 үздік кеңес. – Санкт-Петербург: Петр, 2001.

10. Горн К., МакКэй Д. Тренинг. Жаттықтырушы анықтамалығы. – Петербург: Петр, 2001. – 208 б.

11. Роберт М., Тилман Ф. Жеке адам мен топтың психологиясы. – Р., 1988 ж.

12. Фопел К. Психологиялық топтар: Баяндамашыға арналған жұмыс материалдары: Практикалық нұсқаулық. – Р.: Жаратылыс, 2000. – 256 б.

13. Ли Д. Топтық тренинг тәжірибесі. – Петербург: Петр, 2001 – 224 б.

14. Әлеуметтік-психологиялық тренинг бойынша семинар, ред. Парыгина Б.Д. – Санкт-Петербург, 1990 ж.

3.5. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттермен оқытуды ұйымдастыру және өткізудің әдістемелік аспектілері

Мақсаты: Оқытуды өткізу технологиясы және олардың ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаның әлеуметтік-психологиялық дамуына әсері бойынша тренерге арналған әдістемелік ұсыныстарды ашу.

Жоспар:

1. Оқытуға қойылатын жалпы талаптар

2. Тренингті өткізудегі жаттықтырушының тұлғасы мен дағдысы

3. Оқытуды ұйымдастыру мен өткізудегі принциптер, ережелер, нормалар

4. Оқытуды өткізуге арналған құралдар

Негізгі ұғымдар: тренинг, нормалар, ережелер, оқытуды өткізу құралдары.

1. Оқытуға қойылатын жалпы талаптар

Кез келген оқытудың табыстылығы тәжірибеде әзірленген әдістемелік ұсыныстарды есепке алу мен енгізуге, сондай-ақ белгілі бір тындаушылардың дағдылары оқытылатын топпен жұмыс істеудегі білікті көшбасшылыққа байланысты.

Тренингті әзірлеу кезінде тренер бағдарламада және тренингті өткізуде мыналарды ескеруі керек:

- Үй-жайға қойылатын талаптар.
- Жабдық және шығын материалдары.
- Оқытуды ұйымдастыру.
- Қатысушылар саны.
- Сабақтардың уақыты мен мазмұнына қойылатын талаптар.
- Жұмыс уақыты.

Оқыту және оның оқуды өткізудегі тиімділігі Әмет-Ұста З.Р. дизайнға байланысты, оған мыналар кіреді:

- мақсаттарды анықтау: тренингті аяқтағаннан кейін қатысушылар нақты не істей алуы керек;
- тиімді сценарийді әзірлеу;
- сәйкес жаттығуларды, сондай-ақ жұмыстың әдістері мен тәсілдерін таңдау;
- оқытудың әсерін бағалау және бекіту әдістерін таңдау [6].

Ю.В. Макаров тренинг барысында бір топтық процесс қатысушылардың үш тұлғалық деңгейін қамтиды:

- когнитивтік (ақпарат алу);
- эмоционалды (алынған ақпаратқа қанағаттанбау салдарынан болған тәжірибе); – конативті (мінез-құлқ реакцияларының өзгеруі, кеңеюі). [7 б.64]

Зайцевтің айтуы бойынша Т.В. жаттықтырушы оқытудың барлық кезеңдерінде мыналарды басшылыққа алады:

— *Теориялық базаны таңдау.* Жоғарыда атап өткеніміздей, сол немесе басқа психологиялық мектепті таңдау әрқашан көшбасшының жеке басы арқылы жүзеге асады. Тренердің «теориялық өзін-өзі анықтауына» оның көзқарастары, көзқарастары, құндылықтар жүйесі және т.б. әсер етеді. Сонымен қатар жаттықтырушының теориялық тұжырымдамасы оның қатысушылардың мәселелеріне көзқарасын анықтайды және психологиялық сипаттағы, бағыты мен мазмұнын анықтайды. араласу.

— *Жаттығу функциясының анықтамасы:* өзгерту, дамыту, алдын алу немесе қалпына келтіру. Жаттықтырушы топтардың әрқайсысының болашағы туралы нақты пікір жасайды және араласудың тереңдігін, қарқындылығын және негізгі функциясын таңдайды.

— *Диагностика.* Кез келген тренингті бастаған жетекші, ең алдымен, психодиагностикалық тапсырманы орындайды. Бірінші кезеңде қатысушылардың мінез-құлқын байқау, қатысушылардың жай-күйі, олардың қалаған күйі, норма ретінде қабылданған ақпарат жиынтығын жинау және қалыпты жағдайдан нақты немесе болжамды ауытқу жағдайында «диагностиканы»

орнату. мемлекет, ол құралдарды таңдайды және одан әрі кәсіби әрекеттерді анықтайды. Сонымен бірге психодиагностикалық тапсырманың ерекшелігі оның эмпирикалық және априорлық құрамдастарды қамтитынында (Ануфриев, Костромина, 2000). Эмпирикалық компонент оқытудың ең басында анық және толық белгіленбейді, оны психолог оның процесінде белгілейді және тұжырымдайды. Психодиагностикалық тапсырманың априорлы құрамдас бөлігі – тренердің тренинг басталғанға дейін алған ақпараты мен білімі.

— *Қаражатты таңдау.* Біз құралдарды таңдау әрқашан фасилитатордың құқығы екеніне көп көңіл бөлдік. Психологиялық араласу әдістерінің әртүрлілігі, кейде әртүрлі психотерапевтік мектептерден алынған элементтердің араласуы таңдауға мол мүмкіндік береді.

— *Кәсіби қызмет.* Жаттықтырушының қабылдауы мен күтуі нақты оқиғалармен сирек сәйкес келеді. Тренинг барысында басшының импровизациясы оның жалпы көріністі көруіне және болып жатқан жағдайға субъективті баға беруіне де байланысты.

Нәтижелерді эмпирикалық тексеру. Әрбір жаттықтырушы процестің сәттілігінің «индикаторларының» өз арсеналын біртіндеп жасайды. Ю.М.Большаков оқытудың тиімділігін анықтау үшін жасалған стандартталған әдістердің жиынтығын сипаттайды. Сонымен қатар, әрбір жаттықтырушының топтық сабақтарда не болып жатқанын және кіммен болатынын көрсететін өзінің бірегей белгішелері бар [19 б.40].

Жаттығу белгілі бір ерекше белгілердің болуымен ерекшеленеді. Авторлары Ренш М.А., Садовникова Н.О., Лопес Е.Г. мыналарды қамтиды:

— топтық жұмыстың бірқатар принциптерін сақтау;

— топ мүшелеріне өзін-өзі дамытуда психологиялық көмек көрсетуге көңіл бөлу, бұл ретте мұндай көмек жетекшіден ғана емес (кейде онша көп емес), сонымен қатар қатысушылардың өздерінен де келеді;

— мезгіл-мезгіл жиналыстарға жиналатын немесе екі күннен бес күнге дейін үздіксіз жұмыс істейтін тұрақты топтың (әдетте 7-ден 15 адамға дейін) болуы (марафон топтары деп аталады);

— белгілі бір кеңістіктік ұйым (көбінесе жұмыс ыңғайлы оқшауланған бөлмеде өтеді, қатысушылар көбінесе шеңберде отырады);

— «осында және қазір» принципі бойынша дамып, талданатын топ мүшелерінің қарым-қатынасына мән беру;

— топтық жұмыстың белсенді әдістерін қолдану;

— топ мүшелерінің бір-біріне және топта болып жатқан жағдайға қатысты субъективті сезімдері мен эмоцияларын объективті ету, сөздік рефлексия;

— қарым-қатынас еркіндігі мен еркіндік атмосферасы, психологиялық қауіпсіздік ахуалы [10 б.13-14].

Зарецкая Л.В. нұсқауда тиімді коучинг ең басында ұсынады

— Студенттермен немен жұмыс жасайтыныңызды, стиліңізді, тренинг сабағының уақыт шеңберін алдын ала талқылаңыз.

— «Жауапкершілік салаларын» көрсетіңіз: ережелер, олардағы өзара әрекеттесу процедуралары.

— Тыңдаушылардың мәселелеріне шынайы алаңдаушылық және қызығушылық арқылы байланыс орнату. Жұмыстың мақсатын және өзара әрекеттесуіңіздің қалаған нәтижелерін анықтаңыз.

— Белгіленген зерттеу аймақтарында болыңыз. Бұл сенім қалыптастырудың негізі.

— Соттамаңыз. Сіздің рөліңіз сот емес, қолдау көрсету. Өз пікіріңізді таңуға болмайды.

— Тек келісілген тақырыпқа қатысты ашық сұрақтар қойыңыз. «Дайын» жауаптан бастамауға тырысыңыз.

— Бір нәрсені білмеуге дайын болыңыз. Процесске сеніңіз. Аудиториямен жұмыс істегенде, өзіңізді сарапшы ретінде көрсетпеңіз.

— Талқылау кезінде алдыңғы мәлімдеме негізінде сұрақтар құрастыруға тырысыңыз.

— Не істеу керектігін білмесеңіз, өзара әрекеттесу мақсатына немесе тыңдаушы нені қажет деп санайтынына сілтеме жасаңыз [15 б.35].

Шипунов С. тренинг барысында оның міндетті элементтерін ұсынады:

— мотивация (дайындалған әңгімелер, қызықты ойындар мен өздігінен ынталандыратын жаттығулар жиынтығы);

— презентация (дәріс) және үлестірмелі материалдар болуы;

— демонстрация;

— нұсқаулар (басылған түрде болғаны дұрыс);

— жаттығулар + бекітуге және бөлісуге/кері байланысқа арналған сұрақтар.

Оқыту сапасына ықпал ететін механизмдер:

— жоғары сапалы технология;

— нұсқаулық (оны жүзеге асыру кезеңдерінің толық сипаттамасы);

— үлестірме материалдар;

— топ мүшелерімен жеке қарым-қатынасы;

— оқудан кейінгі қолдау (игерілген дағдылар бойынша кері байланыс) [22].

Овчинникова И.С. Тренингте мен атрибуттарды атап өттім, олар мыналарды қамтиды:

— оқу тобы;

— жаттығу үйірмесі;

— топ ережесі;

— әрекеттесу және қарым-қатынас атмосферасы;

— интерактивті оқыту әдістері;

— оқу сессиясының құрылымы;

— оқытудың тиімділігін бағалау.

Бұл атрибуттар негізделген жалпы мәдени дағдыларға және оларды меңгеруге, ынтымақтастықты дамытуға, бастапқы дереккөздерді және қосымша әдебиеттерді талдау, логикалық ойлау, талдау, өзіндік жұмыс нәтижесінде презентация дайындау дағдыларын дамытуға бағытталуы мүмкін; оқу іс-әрекетінің жаңа түрлерін меңгеру, өзіне және басқаларға деген оң көзқарасты қалыптастыру, қойылған міндеттерді шешудің тиімді жолдарын іздеу[23].

Тренингті өткізуге жаттығулар маңызды болып табылады.

Оқыту жаттығуларының түрлері: ұйымдастырушылық, мотивациялық, коммуникативті, шығармашылық, танымдық процестерді дамыту, және рефлексивті.

2. Тренингті өткізудегі жаттықтырушының тұлғасы мен дағдысы Жаттықшының тұлғасы

«Мұғалімнің жұмысы әртүрлі өсімдіктерді бағып отырған бағбанның жұмысындай. Бір өсімдік күн сәулесін жақсы көреді, екіншісі көлеңкеде салқын; бірі бұлақ жағасын, екіншісі тақыр таудың басын жақсы көреді. Бір түбі құмды топырақта, екіншісі құнарлы сазда жақсы өседі. Әрқайсысы оған ең лайықты күтімді талап етеді; әйтпесе нәтиже қанағаттанарлықсыз болады»».

Абдул-Баха

Студенттердің тұлғалық өсуін өзгертуде тұлғалық қасиеттерге, дағдыларға ие және оқытудағы процесті басқаруды білетін жаттықтырушы рөлі маңызды рөл атқарады.

Жаттықтырушы дағдылары

Ренш бойынша тренинг жетекшісі М.А., Садовникова Н.О., Лопес Е.Г.

Белгілі бір топтық жұмыс дағдыларының болуы маңызды:

- топтың бірігуі;
- дене шынықтыру жаттығуларын, рөлдік және психотехникалық ойындарды өткізу;
- пікірталас жүргізу;
- мотивацияны арттыру;
- қарсылықты жою;
- кері байланыс;
- «қиын клиенттермен» байланыс [10 б.53]

Самокина Н. жаттықтырушының маңызды дағдыларымен қарсылықтармен жұмыс жасау технологиясын ұсынады, кестені қараңыз. 4 және тренингте «бес саусақ» технологиясын білу:

1. топқа сәлем беру,
2. қысқаша кіріспе (өзін-өзі таныстыру)

3. оң көзқарас таныту, қатысушыларды қабылдау
4. тіркемелі көрсету, қарым-қатынасты «біз» позициясынан бастау.
5. қарым-қатынасқа ұсыныс жасау – өзара әрекеттесу бағдарламасы мен технологиясы туралы айту [21].

Кесте 4

Тренинг жүргізудегі жаттықтырушы шеберлігі (Н.Самоукина) [21 с.205-213]

Жаттықтырушы дағдылары	Мазмұны
Жаттықтырушының қарсылықтарға оң көзқарасының шеберлігі.	Жаттықтырушы қарсылық алған кезде: Қызықты сұрақ үшін рахмет! Тәжірибе көрсеткендей... «Мен бұл сұрақты қарастырдым. Менің пікірім бұл...» Қарсылығыңызға рахмет! Өз ұстанымды қолдау үшін мен келесі дәлелдерді тұжырымдауға дайынмын...» «Сіздің қарсылығыңыз мені дамытады! Ойланайық...»
Шеберлік олардың ескертулері.	Жаттықтырушы тренингке келген тыңдаушылардың қажеттіліктерін жақсы білуі керек, сонымен қатар корпоративтік тапсырыс жағдайында тренингке дейінгі диагностика кезінде анықталған қажеттіліктерді ғана емес, сонымен қатар ол бірінші рет көрген қатысушылардың қажеттіліктерін де білуі керек. ашық тренингте. Тренинг қатысушыларының көпшілігі жаттығу кезінде эмоционалдық жайлылық, жеке қауіпсіздік, агрессивті бәсекелестік пен жаттықтырушы мен басқа қатысушылардың жағымсыз шабуылдарынан қорқудың қажеті жоқ екенін сезінеді. Олардың таңдауы тек тренинг тақырыбына ғана емес, сонымен қатар позитивті, мейірімді жаттықтырушыға бағытталған. Және керісінше, егер олардың ыңғайлы оқуға деген қажеттілігі қанағаттандырылмаса? олар не пассивті, не қарсылық көрсете алады.
Қатысушылардың шынайы және жалған қарсылықтарын айыра білу дағдысы.	Тренинг келіспей, қарсылық білдірсе және жоқ десе, жаттықтырушы мынаны түсінуі керек: бұл шын, мағыналы қарсылық па әлде жалған ба? Жалған қарсылық білдірген жағдайда тыңдаушы бір нәрсені білгені, ал шын мәнінде оның мінез-құлқының мәні басқада. Ол көптеген себептерге байланысты шындықты айтпайды: ол жаттықтырушыға немесе топқа сенбейді, ол үйренгісі келмейді және сылтау айтады, ол өзін дәлелдейді және өзіне қарсылықпен назар аударады.
Арнайы ұсынылған жалған қарсылықпен күресу	«Мынау солай деп есептейік...», «Жақсы. Сіз ұсынғандай жасайық...» – әдістерін қолдана отырып, қарсылыққа кез келген жауабым келісімді тудырмайтынын, бірақ айтылған қарсылықты қорғаудағы табандылықты немесе жаңа қарсылықтардың күшеюін көргенде мен бұл дағдыны жиі қолданамын. Мұндай жағдайларда сізге: «Жарайды, жасайық! Сіз келісесіз бе?» Ал жалған қарсылық болған жағдайда тыңдаушы талап ететін әрекетті жасаудың мағынасы жоқ болғандықтан, ол әдетте қарсылықтан бас тартады.
Жалған қарсылық білдіру дағдысын «Басқа нәрсе ме?» деп атауға болады.	Бұл әдіс тыңдаушы тренинг тақырыбына тікелей қатысы жоқ өзінің жеке мәселелері туралы айтқан кезде жақсы жұмыс істейді. Егер жаттықтырушы жанашырлық танытып, қолдау білдірсе және тыңдаушы өзінің жеке мәселесін шешуге көбірек уақыт бөлуді күтсе, сіз бұл мәселенің шешімін жаттығудан кейін біраз уақытқа жібере аласыз. Бұл жағдайда қатысушы тыныштандырады, ал жаттықтырушы тренинг тақырыбына қайта оралуға мүмкіндік алады. Дегенмен, егер тыңдаушы өз проблемаларын тұжырымдай берсе, жағдайды түсіндіріп, «Иә, түсіндім. Басқа қиындықтар бар ма?».

	«Иә, мен сізді түсінемін. Тренинг тақырыбынан ауытқып кетуіміздің басқа себебі бар ма? Әлде оқуға қайта орала аламыз ба?»
Жалған қарсылықпен жұмыс істеу дағдысы	Жаттықтырушының шынайы, ашық позициясы және оның топқа тікелей, ашық сұрақтары. Сіз ашық қарым-қатынасқа ауысып, сұрай аласыз: «Маған айтыңызшы, сіз шынымен бұл мәселені талқылағыңыз келе ме? Мүмкін сіздің талқылаудан бас тартуыңызға тағы бір себеп бар шығар? Сондай-ақ сұрақ қою орынды болар еді: «Мен құнды оқу уақытың босқа кетіргім келмейді. Менің ойымша, біз серпін жоғалтып жатырмыз және жаттығуларымыз тоқтап қалды. Айтыңызшы, бұл ойынды шынымен ойнағыңыз келе ме? Немесе жаттығу жағдайын ойнаудан бас тартудың басқа себептері бар ма? Дәлелді себептер болмаса, жаттықтырушы талқылауға оралады немесе іскерлік ойынды жоғалту.
Шынайы қарсылықтармен жұмыс істеу дағдысын былай тұжырымдауға болады: жаттықтырушыға қарсылық білдірген қатысушыны мұқият тыңдап, оны түсінуге тырысу ұсынылады.	жатырмын?!» деген көзқарасын да дұрыс емес деп санауға болады. Тыңдаушылардың шынайы қарсылықтарын «Бәрі дұрыс, тек бізде қарым-қатынаста қиындықтар бар. Біз бір-бірімізді түсінуіміз керек!
Дағдыны кідірту	Жаттықтырушы жауап беруге асықпайды, әсіресе күрделі, дәлелді қарсылықтарға, ол тыңдаушының қажеттіліктері мен мақсаттарын толығырақ түсіндіреді, рефлексия үшін үзіліс жасайды.
Нақты қарсылықтармен жұмыс істеу дағдысы жаттықтырушының жағдайдың өз бағытына түсуіне жол бермей, тренинг барысында қарым-қатынаста белсенді позиция мен бастаманы сақтап, проблемалық жағдайды шешуінде көрінеді.	Мен әрқашан тренингте белсенді рөлге ұмтыламын, әрине, ол конструктивті және белсенді, ал нұсқау және қысымшылық емес. Белсенді позицияны сезіне отырып және тыңдаушының қарсылығына жауап бере отырып, сіз: «Сұрағыңызға жауап алдыңыз ба?», «Келісесіздер ме?», «Сізді қызықтырасыз ба?», «Тағы нені қалайсыз? талқылау?». Қарсылық білдірген клиентпен қарым-қатынаста плюс-минус сөйлеу айналымдары жақсы жұмыс істейді: Иә, әлі де... Иә, егер... Иә, дегенмен... Әрине, егер... Әрине, және әлі де ... Әрине, соған қарамастан, «50:50» әдісі өзін жақсы дәлелдеді: «Қарсылығыңыз үшін рахмет! Мен 50% сізбен біргемін Тренинг соңында жаттықтырушы өзіне келесі сұрақтарды қойса, жақсы болар еді: Мен қатысушылардың қажеттіліктерін түсіндіруге жеткілікті уақыт жұмсадым ба? Оқушылардың мақсаты мен міндеттерін дұрыс түсіндім бе? Тренингте барлығын жақсы түсіндірдім бе? Мен жаттығуда дұрыс әрекет жасадым ба? Мен адамдармен қарым-қатынаста өте жайдарлы болдым ба немесе тым қатал болдым ба? мен тандаған тренинг? Мен тыңдаушыға оны сендіру үшін маңызды дәлелдер келтірдім бе? Көп қарсылық болмас үшін тренингке жақсырақ дайындалар ма едім?» Келісемін. Өйткені... Дегенмен, 50 пайызбен келісе алмаймын. Менің дәлелдерім...

Үшінші тараптан жұмыс істеу дағдысы	Тыңдаушы жаттықтырушының құзыреттілігіне күмәнданған кезде нақты қарсылықтармен күресу дағдысы жаттықтырушы үшінші тарапқа жүгіне алады: ол бастапқы тренингтер өткізген және тренинг нәтижелеріне қанағаттанған компанияларды атаңыз. Әрине, қатысушы растау алу үшін компанияға қоңырау шала алады, бірақ қорқудың қажеті жоқ; егер тренинг сәтті өткен болса, адамдар жаттықтырушыға өздерінің оң бағасы туралы әрқашан айтады.
Дағды сұрақтарын қайталау	Жаттықтырушы тыңдаушының қатал үнін бейтараптандыру, сондай-ақ қатысушыны жауапты бірлесіп талқылауға ынталандыру үшін қарсылықты сұрақ түрінде әдейі қайталайды. Қарсылық конструктивті сұраққа қайта тұжырымдалса, мұндай пікірталасқа тек қарсылас қатысушы ғана емес, басқа белсенді тыңдаушылар да қатысады.
Тәжірибені талдау дағдысы	Жаттықтырушы әрқашан оқу барысында жинақталған тәжірибені талдауға ұмтылады. Клиенттердің қарсылығы жаттықтырушыны (және кез келген басқа кәсіпқой) дамытатынын бәрі біледі.

Жаттықтырушының функциялары

Психологиялық дайындық процесінде жаттықтырушы бірнеше функцияларды орындайды.

1. Көшбасшылық функциясы. Жаттықтырушы Т-тобының мақсаттарын анықтайды, іс-әрекеттердің тиісті оқу бағдарламасын әзірлейді және жүзеге асыруды ұйымдастырады, топтағы мінез-құлық нормалары мен ережелерін белгілейді, сабақтарды әдістемелік қамтамасыз етеді. Жаттықтырушының жетекшілік ұстанымының мәнерлілік дәрежесі оқыту формасымен және жеке жетекшілік стилімен анықталады. Бірақ жаттықтырушының жетекші рөлі қатысушылардың белсенділігінің төмендеуіне әкеліп соқтырмауы және оқыту бағдарламасын жүзеге асырудағы барлық жауапкершілікті жаттықтырушыға аударуға мүмкіндік бермеуі керек.

2. Аналитикалық функция. Тренер тренингтің көмегімен қол жеткізілген нәтижелерді талдап, жалпылайды және топта болып жатқан жағдайға түсініктеме береді.

3. Эксперттік функция. Тренер қатысушылармен бірге Т-тобындағы ағымдағы жағдайды талдап, бағалайды. Сонымен қатар, жаттықтырушы әрбір қатысушымен жеке жұмыс барысында оған өзінің мінез-құлқын бағалауға және оның топтың басқа мүшелеріне қалай әсер еткенін түсінуге көмектеседі.

4. Ұйымдастырушылық-делдалдық функция. Әдебиетте бұл функция жаттықтырушы қызметінде негізгі болып саналады. Бұл жағдайда жаттықтырушы фасилитатор ретінде әрекет етеді. Тренинг барысында туындайтын мәселелердің шешімін табуда топ қиналған кезде жаттықтырушы топтық процестерге араласуы керек және араласуы мүмкін. Фасилитатордың міндетіне топтық және тұлғааралық қақтығыстарды шешу де кіреді [21].

Тренингтегі тренердің рөлі

Тренингте мұғалімнің рөлі оқу-тәрбие үрдісіндегі жағдайға байланысты әр түрлі, бірақ басты рөл серіктес-модератор болып табылады. Оқытудағы жағдайға

байланысты мұғалім басқа рөлдерді орындайды: белсенді жетекші, талдаушы, коммуникативті, фасилитатор, кеңесші, топ мүшесі.

К.Рудестам оқыту топтарындағы жетекші топтың келесі функцияларын бөліп көрсетеді: сарапшы, катализатор, аранжировкашы және үлгілі қатысушы.

1. Сарапшы функциясы:

– бір қатысушы немесе жалпы топ деңгейіндегі топтық процестерге түсініктеме беру;

– қарапайым мінез-құлық әрекеттеріне түсініктеме беру;

– жалпы мінез-құлыққа «осында және қазір», «бір кезде және сонда» түсініктеме береді.

2. Катализатор функциясы:

– топты әрекетке шақырады;

– қатысушылардың назарын сезімге аударады;

– әрекеттерді бейнелеуге ынталандырады;

– топта жағымды кері байланысты құру;

– жеке және топтық потенциалды босатуды ынталандырады.

3. Өткізгіш функциясы:

– топқа проблемаларды шешуге және мақсатқа жетуге көмектеседі;

– топ ішіндегі мінез-құлық нұсқаларын реттеу;

– қатысушылар арасында туындайтын ойлар мен сезімдерді талқылау әрекеттерін қолдау;

– топтағы мазасыздық шегін реттеу (орташа мазасыздық қарым-қатынас үшін пайдалы) [24].

С.Краточвил (1978) бойынша топ жетекшісінің бес негізгі рөлі бар:

1. белсенді жетекші (нұсқаушы, мұғалім, директор, бастамашы және қамқоршы);

2. аналитик (көбінесе топ мүшелерінен алшақтау және жеке бейтараптықпен сипатталатын психоаналитик);

3. комментатор;

4. медиатор (топта болып жатқан жағдайға жауапкершілікті өз мойнына алмайтын, бірақ топтық процеске мезгіл-мезгіл араласып, оны бағыттайтын сарапшы);

5. топ мүшесі (өзіне тән жеке ерекшеліктері мен өмірлік проблемалары бар шынайы адам) [25].

3. Оқытуды ұйымдастыру мен өткізудегі принциптер, ережелер, нормалар.

Тренингтегі психологиялық климат топта бекітілген қағидалардың, ережелердің, нормалардың арқасында жүзеге асады.

Принципы проведения тренинга

Трошина С. тренинг өткізу кезінде бірнеше қағидаларды міндетті түрде сақтауды талап етеді:

1. Модельдеу принципі. Қатысушылар мінез-құлықтағы жағымды немесе жағымсыз элементтерді көрсететін жағдайларды жаңғырту.

2. «Осында және қазір» принципі. Тренингке байланысты оқиғалар ғана талқыланып, назар аударылады. Барлық қайталама әңгімелер тоқтатылады (кейде адам өзін-өзі қорғау үшін алыс тақырыптар туралы айта бастайды).

3. Кері байланыс принципі. Міндетті түрде сауалнама жүргізу және қатысушылардың пікірлері мен күйлерін ескеру, талдау, ой толғау, талқылау, ұсыныстар.

4. Жаңашылдық принципі. Жаттығулар мен ойындардың алуан түрлілігі мен тұрақты өзгеруі, тренинг аясындағы ойындардағы серіктестердің жүйелі түрде ауысуы.

5. Диагностиканың принципі. Көшбасшы топтың және оның әрбір мүшесінің жағдайын бір секундқа бақылауды тоқтатпауы керек.

6. Зерттеу принципі. Жүргізуші топты басқарады, ал қатысушылар өздері сұрақтарға жауап тауып, мәселелерді шешеді.

7. Белсенділік принципі. Әрбір қатысушы жұмысқа қатысуы керек.

8. Мақсат қою принципі. Мақсаттарды жетекші алдын ала белгілейді, бірақ жұмыс барысында ол қажет болған жағдайда оларды үлгілеуге міндетті.

9. Сенім және құпиялылық принципі. Сабақтардағы ақпарат сыртқы әлемге шығарылмайды, бұл қатысушыларға адал және ашық болуға мүмкіндік береді.

10. Персонализация принципі. Тренинг барысында жеке тұлғасыз мәлімдеме жасауға тыйым салынады. Барлық көшірмелердің адресаты болады (кімнен, кімге).

11. Сезімдерді экспликациялау принципі. Кері байланыс түрінде сіз өзіңіздің тәжірибеңіз бен серіктесіңіздің сезімдерін сипаттайсыз.

12. «Бір сөйлейді – тыңдайды» [26].

Тренингтегі ережелер

Тренинг өткізу кезінде топта тәртіп пен жағымды атмосфераны сақтау үшін алдымен топпен ережелерді келісу керек. Сіз өзіңізді ұсына аласыз және бірінші сабақта топ өз түзетулерін енгізеді.

Чистякова О.А., Сидоров С.В., Копылова О.Ю. оқытудың негізгі ережелерін әзірлеу және сақтау:

— қатысу ережесі (жаттығуларға барлығы қатысуы керек);

— «мұнда және қазір» ережесі (тренингте тек сабақта не болып жатқаны туралы айту керек);

— кері байланыс ережесі (тренингке әрбір қатысушының өзі туралы басқалардың пікірін білуге, осындай өтініш жасаған жағдайда өз әрекетіне баға алуға құқығы бар);

– қатысушының рұқсатынсыз оның әрекеті мен сөзін талқылауға және бағалауға болмайды);

– шеңбер ережесі (оқу кезінде барлық қатысушылардың теңдігі, олардың тобының тұтастығы;

– бұл әдетте тренингке қатысушылардың шеңберіне орналастырумен ерекшеленеді);

– сиқырлы сөздің ережесі (мысалы, қатысушы бірденені айтудан бас тарта алады немесе «Мен өткізіп жіберемін» деген «сиқырлы» сөзді айта отырып, кезегімен әрекетті орындауы мүмкін) [14].

Жаттығудағы нормалар

Атмосфераны реттеу үшін Ренш М.А., Садовникова Н.О., Лопес Е.Г. топтық нормалар бар:

1. «Осында және қазір». Бұл принцип тренингке қатысушыларды талдау пәні үнемі топта осы сәтте болып жатқан процестер, осы сәтте пайда болатын ойлар болуын қамтамасыз етуге бағыттайды. Ерекше жағдайларды қоспағанда, өткенге және болашаққа болжам жасауға тыйым салынады. Қазіргі уақытқа назар аудару принципі қатысушылардың терең рефлексиясына, өздеріне, олардың ойлары мен сезімдеріне назар аударуға және интроспекция дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

2. Шынайылық пен ашықтық. Топта ең бастысы екіжүзді болмау, өтірік айтпау. Нені қызықтыратын және қызықтыратыны туралы әңгімелер неғұрлым ашық болса, сезімдер неғұрлым шынайы болса, жалпы топтың жұмысы соғұрлым табысты болады. Шынайылық пен ашықтық кері байланысты орнатуға ықпал етеді, яғни. әрбір қатысушы үшін өте маңызды және өзін-өзі танудың ғана емес, сонымен қатар тұлғааралық өзара әрекеттесу тетіктерін іске қосатын ақпаратты алу

3. Мен – принцип. Қатысушылардың негізгі назарын өзін-өзі тану процестеріне, өзін-өзі талдауға және рефлексияға аудару керек. Топтың басқа мүшесінің мінез-құлқын бағалаудың өзі олардың пайда болған сезімдері мен тәжірибесін көрсету арқылы жүзеге асырылуы керек. Сезімдер мен ойлар үшін жауапкершілікті аморфты «бізге» ауыстыра отырып, «біз ойлаймыз...», «бізде басқа пікір бар...» т.б. сияқты пайымдауларды қолдануға тыйым салынады. Барлық мәлімдемелер жеке есімдіктерді пайдаланып құрылуы керек: «Мен сезінемін ...», «Мен үшін ...».

4. Белсенділік. Топта пассивті түрде «отыруға» мүмкіндік жоқ. Психологиялық тренинг оқыту мен дамытудың белсенді әдістеріне жататындықтан, тренингте болып жатқан оқиғаларға әркімнің белсенді қатысуы сияқты норма міндетті болып табылады. Көптеген жаттығулар барлық қатысушыларды қосуды қамтиды. Бірақ жаттығу демонстрациялық сипатта болса немесе топтың қатысуымен жеке жұмысты қамтыса да, барлық қатысушылар жаттығудың соңында сөзсіз сөйлеуге құқылы. Марафондық жаттығулар жағдайында бір сессияда ешкімнің болмауы және топтан шығуы өте жағымсыз.

5. Құпиялылық. Топта белгілі бір мүшелерге қатысты айтылғанның бәрі топ ішінде қалуы керек. Бұл психологиялық қауіпсіздік атмосферасын құрудың

шарты болып табылатын және өзін-өзі ашуға ықпал ететін табиғи этикалық талап [10 б.24-25].

Бұл нормалардан басқа бір-біріне жүгіну жолдарын көрсету қажет. Жасы мен әлеуметтік жағдайына қарамастан, барлық қатысушылар мен жүргізушілер арасындағы үндеуді «сізге» жасау ұсынылады. Бұл әдеттер мен қарым-қатынастардың белгілі бір иерархиясына байланысты бастапқыда «сізге» жүгіну өте қиын болса да, топта мейірімді және еркін атмосфераны құруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, әрбір қатысушы оқу жұмысының ұзақтығына «ойын атауын» таңдауға шақырылады – басқа барлық қатысушылар оған жүгінуі қажет болатын атау. Бұл нақты есім (кейде кішірейтілген түрде), немесе баланың лақап аты, институт лақап аты, кез келген көркем кейіпкердің аты немесе сізге ұнайтын кез келген атау болуы мүмкін.

3. Оқытуды өткізуге арналған құралдар

Тренер тренингтегі құралдарды неғұрлым көп білсе, тренингтің өзі аудиториямен оқу процесінде соншалықты қызықты және бай болады.

Тренинг өткізудегі әдіс-тәсілдер

Уикипедия тренингті жүргізу әдістерінің арсеналын ұсынады:

- «Аквариум» – Шеберханалар;
- «Алгоритм-лабиринт» – Тапсырмалар әдісі;
- Брифинг топтары — Оқиғалар әдісі;
- Кейс әдісі;
- Имитациялық ойындар
- Миға шабуыл;
- Пікірталас – бағдарламаланған нұсқаулар;
- Көрнекілік – шағын топтарда жұмыс;
- Талқылау;
- Ойындар;
- рөлдік ойындар;
- Дәріс – семинар;
- Стратегиялық шығармашылық сессиялар [5]

Д.Киркпатрик тренингті өткізуде оның орындалу сатысына байланысты келесі әдістерді ұсынады. 5 кестені қараңыз

Тренинг әдістері (Д.Киркпатрик) [27]

Оқыту кезеңдері	Әдістері
Практикалық тәжірибе жинақтау	Маңызды практикалық есептер мен нақты жағдайлар таңдалады. Бұл ақпарат жаттықтырушының бағалауын талап етеді. Қолданылатын әдістер: сұрақ қою, контекстік жағдаяттарды талдау, топтық есептерді шешу, кейс-стади, рөлдік ойын, шағын топтарда жұмыс.
Тәжірибенің мағынасын ашу	Қолданыстағы практикалық тәжірибені және оқытудың бірінші кезеңінде алынған ақпаратты талдау. Қолданылатын әдістер: алынған ақпаратты талдау, шағын топтарда және топта талқылау, қатысушылардың жеке презентациялары, шағын топтардың жұмысы туралы есеп беру.
Тәжірибені жалпылау	Пікірталас нәтижелері қорытындыланады, екінші кезеңде алынған нәтижелер түсіндіріледі, жаңа білім кристалданады. Қолданылатын әдістер: топтық талқылауларды қорытындылау, қорытынды шолу немесе шағын лекция.
Жаңа білімді практикада қолдану	Олар практикалық тапсырмаларды орындау кезінде бекітіледі; жаңа білімдер мен жұмыс жағдайларының талаптары арасында байланыс орнатылады. Қолданылатын әдіс-тәсілдер: іс-әрекет жоспарын құру, талқылау, жаңа дағдыларды тәжірибе жүзінде игеру, орнында тәжірибелік жаттығулар.

Жаттығу құралдары

Фасилитация – топ ішінде ақпарат алмасуды ынталандыру құралы. Фасилитация хабардар болу процестерін жеделдетуге, топтық динамикасын ынталандыруға мүмкіндік береді. Тренер фасилитация кезінде топтық талқылау процесіне көмектеседі, бұл процесті дұрыс бағытта бағыттайды.

Бейне талдау – жаттықтырушы дайындаған бейнелерді көрсету құралы немесе тренингке қатысушылар әртүрлі мінез-құлық түрлерін көрсететін бейне жазбалар. (Уикипедия)

Тренингті аяқтау

Тренингті аяқтаған кезде сапалы оқытудың критерийлерін ескеру маңызды:

- өзектілігі,
- материалдың жаңалығы,
- жаттығулардың жаңалығы,
- аудиторияның қанағаттануы,
- ақпаратты өмірде пайдаланудың шындығы,
- жаттықтырушы тұлғасы,
- Материалдың тақырыпқа сәйкестігі.

Және маңызды сәт, әрине, процесті аяқтау және белгілі бір дағдыларды бекіту ретінде сертификатты ұсыну.

Жаттықтырушыға арналған ұсыныстарды қараңыз:

1. Жаттықтырушыға арналған кітапхана / <https://orator.biz/library/>
2. Шипунов С. Тренер тренинге қатысушыларға әдемі сертификаттарды қалай жасай алады / <https://orator.biz/library/trening-trenerov/kak-treneru-sdelat-krasivye-sertifikaty-dlya-uchastnikov-treninga/>.

Сонымен, оқытудың тиімділігі жаттықтырушы тұлғасының дайындығына ғана емес, сонымен қатар жеке, жас және басқа характерологиялық ерекшеліктерді ескере отырып, тренингті өткізудегі құралдарды білуіне де байланысты. Оқытуды өткізуде практикалық тәжірибесі бар тренерлердің ұсыныстарын ескерген жөн.

Материалды бекітуге арналған бақылау сұрақтары:

1. Тәжірибеде оқытуды ұйымдастыру мен өткізуде қандай заманауи талаптар қойылғанын сипаттаңыз?
2. Оқу-тәрбие үрдісінде тренингтерді тиімді ұйымдастыру мақсатында жаттықтырушы тұлғасының портретін кеңейтіңіз?
3. Тренингтегі тренердің нормаларын, ережелерін, рөлдерін сипаттап, мысалдар келтіріңіз?
3. Тәжірибеде оқытуды ұтымды ұйымдастыру үшін авторлар тәжірибеде қандай құралдарды/әдістерді, тәсілдер/ әзірлегенін кеңейтіңіз?

Студенттердің өзіндік жұмысына арналған тапсырмалар

1. Тәжірибеде оқытуды өткізудегі әдістемелік ұсыныстарды өзіңіз жазыңыз.
2. Кітапшен (Сәдуақасова З.М. Әлеуметтік-педагогикалық тренинг: оқу құралы – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 115 б.) танысып, оқу барысында әзірлеуге әдістемелік ұсыныстар енгізіңіз. Неден бастау керек, қалай аяқтау керек, топқа деген сенімді қалай сақтау керек және тренингте топтық динамикаларды ескеру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сәдуақасова З.М. Әлеуметтік-педагогикалық дайындық: оқу құралы – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 115 б.
2. Сәдуақасова З.М., Зиябекова Б.Т., Мадалиева З.Б. Университетте мамандарды даярлаудағы оқыту: ЖОО оқытушыларына арналған оқу-әдістемелік құрал. 1-бөлім. – Алматы, 2007. – 92 б.
3. Сәдуақасова З.М. Жоғары оқу орындарындағы оқу үрдісінің инновациялық формалары: оқу-әдістемелік құрал. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 98 б.
4. Мыңбаева А.К., Садуақасова З.М. Инновациялық білім беру технологиялары – Алматы, Қазақ университеті, Оқулық. 1 бөлім – 2019. – 205 б.
5. Википедия Тренинг
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B3>.
6. Әмет-Ұста З.П. Оқыту технологиясы: идеядан жүзеге асыруға дейін/
file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/tehnologiya-provedeniya-treninga-ot-zamysla-k-realizatsii.pdf /
<https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-provedeniya-treninga-ot-zamysla-k-realizatsii>.
7. Макаров Ю.В. Психологиялық тренингке технологиялық тәсіл // Психология сериясы 2017.-Т.19.- 48-58 б./ <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologicheskij-podhod-k-psihologicheskomu-treningu>.

8. Одинцова В.К. Пәнаралық курс сабақтарында оқыту-технологияларын пайдалану. Әдістеме әзірлеу 38 б. / <https://znanio.ru/media/ispolzovanie-trening-tehnologij-na-urokah-mezhdistsiplinarnogo-kursa-2719741>.
9. Тренинг топтық жұмыстың тиімді технологиясы ретінде/<https://kniga.biz.ua/pdf/2995-Igrav-treninge-glava1.pdf>.
10. Реньш М.А., Садовникова Н.О., Лопес Е.Г. Әлеуметтік-психологиялық тренинг: Практикум. Екатеринбург: Баспа ГОУ ВПО «Рес. мем. проф.-пед. ун-т», 2007. 190 б.
11. Сидоренко Е.В. Оқытуды құру технологиялары: тұжырымдамадан нәтижеге дейін / – Санкт-Петербург: Сидоренко және Ко, 2015. – 128 б.
12. Пузиков В.Г. Оқыту технологиясы. – Петербург: «Речь» баспасы, 2005. – 224 б. / <https://dogmon.org/tehnologiya-vedeniya-treninga.html>.
13. Метляева Т.В. Актер және режиссерлік өнер: оқу құралы. – Владивосток: ВГУЭС баспасы, 2011 ж. – 104 б. 2011 ж. <https://sci-book.com/akterskoe-masterstvo-rejissura/tehnologiya-vedeniya-treninga-34927.html>.
14. Чистякова О.А., Сидоров С.В., Копылова О.Ю. Педагогикалық технологиялар: оқу құралы. – Шадринск: ШГПИ, 2004. – 68 б. / https://si-sv.com/publ/trening_obshhenija/4-1-0-388.
15. Зарещая Л.В. Оқыту сабағы интерактивті оқыту әдісі ретінде (оны құру ерекшеліктері) // Нашакорлықтың алдын алу -2015-№1 – 22-40 б.
16. Елисеенко А.С., Зверев Д.А. Жүйелі ойлауды дамыту және басқару ұжымдарын дамыту үшін симуляциялық оқыту технологиясы // Ұйымдастыру психологиясы. 2013. 3-том. №3. 97–112 беттер/<https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-simulyativnogo-treninga-dlya-razvitiya-sistemnogo-myshleniya-i-razvitiya-upravlencheskih-komand>.
17. Золотарев В. Оқыту технологиясы – М, 2021 ж. / <https://books.google.kz/books/>
18. Григорьев Н.Б. Топтық оқытудың психотехнологиясы: Прок. жәрдемақы. – СПб.: СПб-ГИПСР, 2008 ж. — 176 б.
19. Зайцева Т.В. Психологиялық тренинг теориясы. Психологиялық тренинг аспаптық әрекет ретінде – Петербург: Р, 2002. – 80 б.
20. Чиксентмихайи М. Ағын: Оңтайлы тәжірибе психологиясы / – Р., 2021.-464 б.
21. Самукина Н. Тікелей оқу театры: Технологиялар, жаттығулар, ойындар, сценарийлер – Санкт-Петербург: Петр, 2014.-272б.
22. Шипунов С. Оқыту технологиясы. «Риторика университетінде» берілгендей/https://orator.biz/library/trening-trenerov/trening_trenerov/.
23. Овчинникова, И.С., Кобзева Н.А. Оқыту белсенді оқыту технологиясы ретінде // Жақ ғалым. – 2015. – No 10 (90). – 1239-1241 жж./ <https://moluch.ru/archive/90/18587/> (31.03.2023).
24. Рудестам К. Топтық психотерапия. Психокоррекциялық топтар: теория және практика. – Санкт-Петербург: Петр Ком, 1998 ж.
25. Панфилова А.П. Инновациялық педагогикалық технологиялар: белсенді оқыту. Оқу құралы – 3-ші идентификатор. Р.: «Академия» баспа орталығы, 2012.-192б. (б.62).
26. Трошина С. Әлеуметтік-психологиялық тренинг: түрлері, принциптері, технологиясы / <https://psychologist.tips/2481-sotsialno-psihologicheskij-trening-vidy-printsipy-tehnologiya.html>.
27. Психологиялық тренинг білім беру жүйесіндегі инновациялық технология ретінде/https://bstudy.net/785972/pedagogika/psihologicheskij_trening_innovatsionnaya_tehnologiya_obrazovatelno_vospitatelnoy_sisteme.
28. Макаров Ю.В. Психологиялық тренинг технология ретінде б.61-66 /file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/psihologicheskij-training-kak-tehnologiya.pdf.

Тренинге ұсынылатын әдебиеттер.

1. Фопель К. Оқыту технологиясы. Теория және практика. Пер. онымен бірге. – 2-ші басылым. — М.: Жаратылыс, 2005. — 267 б. — (Барлығы психологиялық топ туралы.)
2. Фопел К. Балаларды ынтымақтастыққа қалай үйрету керек? Психологиялық ойындар мен жаттығулар: Практикалық нұсқаулық: Пер. неміс тілінен: 4 томда. Т. 1.- М.: Жаратылыс, 1998.- 160 б.
3. Петровская Л.А. Әлеуметтік-психологиялық тренингтің теориялық және әдістемелік мәселелері. – М.: Мәскеу мемлекеттік университетінің баспасы, 1982. – 168 б.
4. Моносова А.Ж. Бизнес-тренирге арналған кітап: технология және өнер. Санкт-Петербург: Сөз, 2008. – 250 б. (187 б.)

5. Қарым-қатынасты оқыту педагогикалық технология ретінде // Сидоров С.В. Мұғалім-зерттеушінің веб-сайты – URL: http://si-sv.com/publ/training_obshhenija/4-1-0-388 (кіру күні: 31.03.2023).
6. Жаттықтырушыға арналған кітапхана / <https://orator.biz/library/>
7. Фопель К. Психологиялық топтар: Баяндамашыға арналған жұмыс материалдары: Практикалық нұсқаулық / Пер. онымен 5-ші басылым. – М.: Жаратылыс, 2004ж.-256 б.
8. Петрушин С.В. Шағын топтағы психологиялық тренинг (40-тан 100 адамнан тұратын топтарда қарым-қатынас құзыреттілігін дамыту әдісі). – 3-ші басылым. – М.: Akadem.proekt, 2004 ж.
9. Бакли Р., Капел Дж. Оқытудың теориясы мен практикасы. – Петербург: Петр, 2002. – 352 б.
10. Ментс Морри Рөлдік ойын арқылы тиімді жаттығу. – Петербург: Петр, 2001ж.-208б.
11. Петрушин С.В. Үлкен топтағы психологиялық тренинг. – М.: Академиялық жоба, 2000 ж. – 256 б.
12. Тренингтегі психогимнастика / Редакциялаған Н.Ю. Шеміршекті. – Петербург: Сөз, Оқу институты, 2000ж. – 256 б.
13. Рейс Ф., Смит Б. Бапкерге арналған 500 үздік кеңес. – Санкт-Петербург: Петр, 2001 ж.
14. Торн К., МакКэй Д. Тренинг. Жаттықтырушы анықтамалығы. – Петербург: Петр, 2001. – 208 б.
15. Роберт М., Тилман Ф. Жеке адам мен топтың психологиясы. – М., 1988 ж.
16. Ли Д. Топтық жаттығу тәжірибесі. – Петербург: Петр, 2001ж. – 224 б.
17. Әлеуметтік психологиялық тренинг бойынша семинар, ред. Парыгина Б.Д. – Санкт-Петербург, 1990 ж.
18. Шипунов С.А., «Харизматикалық спикер: «Вербальды импровизация» курсы бойынша нұсқаулық – М.: Локус Стенди», 2007 ж.
19. Бакли Р., Капел Дж. Оқытудың теориясы мен тәжірибесі. – Санкт-Петербург: Петр, 2002 ж.
20. Джексон П. Жаттығудағы импровизация. – Санкт-Петербург: Петр, 2002 ж.
21. Карелина Н.В. Оқыту технологиясы. Тренингке презентация дайындау бойынша ұсыныстар / <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/psikhologiya/2019/04/01/tehnologiya-treninga> 1 сәуір 2019 ж.
22. Мыңбаева А.Қ., Сәдуақасова З.М. Оқытудың инновациялық әдістері немесе оқыту қаншалықты қызықты. – Алматы, Қазақ университеті, 2019 ж. – 462 б.
23. Васильев Н.Н. Психологиялық тәжірибеде кәсіби коммуникацияларды оқыту. – Петербург: Сөз, 2005. – 283 б.
24. Семенова Е.М. Мұғалімнің эмоционалды тұрақтылығын тәрбиелеу: Оқулық. -3-ші басылым. – М.: Психотерапия, 2006. – 256 б. – (Психологтың мұғалімге кеңесі).
25. Горбушина О.П. Психологиялық тренинг. Мінез-құлық құпиялары. – Санкт-Петербург: Петр, 2008. – 176 б.— («Практикалық психология» сериясы).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Волкова Т.И. Психологическое обеспечение качества профессионального становления социальных педагогов: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 – М. : Всерос. НИИ технической эстетики, 2002. – 197 с.
2. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение : научные издание / А. В. Брушлинский. – 3-е изд., стер. – М. : МПСИ, 2008. – 406 с.
3. Степанова Н.А. Модель психолого-педагогического сопровождения студентов-инвалидов в период их адаптации к обучению в вузе [электронный ресурс] Режим доступа: <https://psy.su/feed/10593/> (дата обращения: 22.03.2023)
4. Лапшова Анна Владимировна, Ваганова Ольга Игоревна, Малеева Мария Сергеевна Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной подготовки студентов вуза // Проблемы современного педагогического образования. 2018. №59-4. [электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologo-pedagogicheskoe-soprovozhdenie-professionalnoy-podgotovki-studentov-vuza> (дата обращения: 22.03.2023).
5. Об утверждении Правил психолого-педагогического сопровождения в организациях образования [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026513> (дата обращения: 22.03.2023)
6. Закон РК О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования [электронный ресурс] Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&show_di=1&pos=1;-16#pos=1;-16 (дата обращения: 22.03.2023)
7. Степанова Н.А. Модель психолого-педагогического сопровождения студентов-инвалидов в период их адаптации к обучению в вузе [электронный ресурс] Режим доступа: <https://psy.su/feed/10593/> (дата обращения: 22.03.2023)
8. Об утверждении Правил психолого-педагогического сопровождения в организациях образования [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026513> (дата обращения: 22.03.2023)
9. О ратификации Конвенции о правах инвалидов [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000288> (дата обращения: 22.03.2023)
10. О ратификации Конвенции о борьбе с дискриминацией в области образования [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000449> (дата обращения: 22.03.2023)
11. Об утверждении Национального плана по обеспечению прав и улучшению качества жизни лиц с инвалидностью в Республике Казахстан до 2025 года [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000326> (дата обращения: 22.03.2023)
12. Закон РК О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования [электронный ресурс] Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&show_di=1&pos=1;-16#pos=1;-16 (дата обращения: 22.03.2023)
13. Лапшова Анна Владимировна, Ваганова Ольга Игоревна, Малеева Мария Сергеевна Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной подготовки студентов вуза // Проблемы современного педагогического образования. 2018. №59-4. [электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologo-pedagogicheskoe-soprovozhdenie-professionalnoy-podgotovki-studentov-vuza> (дата обращения: 22.03.2023).
14. Романович Н.А. Психолого-педагогическое сопровождение студентов с инвалидностью и ограниченными возможностями здоровья на этапе обучения в образовательной организации высшего образования // Социально-педагогическая поддержка лиц с ограниченными возможностями здоровья: теория и практика сборник статей.-Симферополь, 2020
15. Македонская О.А., Семейкина К.С. Формирование социальной компетентности у студентов с ограниченными возможностями здоровья в условиях вуза // Сборник статей Российско-китайской международной конференции по высшему специальному образованию 15-16 июля 2017 г. Суйхуасский университет, г. Суйхуа, КНР. С. 3-18
16. Пряжников Е.Ю. Проблема профессионального ориентирования лиц с ограниченными возможностями здоровья//Мой ориентир. Информационно-справочный ресурс Министерства образования Московской области. [Электронный ресурс]. Режим доступа:

<http://мой-ориентир.рф/публикации/problema-professionalnoy-orientatsii/> (дата обращения 03.03.2018)

17. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н.С.Пряжников. М.: Издательский центр «Академия», 2008. 320 с.
18. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2004. 304 с.
19. Старобина Е.М., Гордиевская Е.О., Кузьмина И.Е. Профессиональная ориентация лиц с учётом ограниченных возможностей здоровья/Е.М. Старобина, Е.О. Гордиевская, И.Е. Кузьмина. Форум: ИНФРА. М., 2013. 352 с.
20. Чистякова С.Н., Родичев Н.Ф. Изменение проблемного поля поддержки профессионального самоопределения учащихся // Непрерывность образования и профессиональной карьеры учащейся молодёжи: вчера, сегодня, завтра: Научно-практическая конференция с международным участием / Сб. материалов. М.: Изд-во «Экон-Информ», 2017. С. 3–9.
21. Батаршев А.В. Типология характера и личности: Практическое руководство по психологической диагностике. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2005.
22. Костромина С.Н. Психология диагностической деятельности в образовании. — СПб.: Наука, 2007.
23. Моргачева Е.Н. Понятие «Умственная отсталость» в отечественной медицинской и психолого-педагогической науке. Исторический очерк. — М.: МПГУ, 2003.
24. Основы специальной психологии: Учебное пособие / Под ред. Л.В. Кузнецовой. — М.: Академия, 2002.
25. Психологическая диагностика: Учеб. пособие / Под ред. К.М. Гуревича, Е.М. Борисовой. 2-е изд., испр. — М.: Изд-во УРАО, 2000.
26. Семаго Н.Я., Семаго М.М. Проблемные дети: основы диагностической и коррекционной работы психолога. — М.: АРКТИ, 2000. (Библиотека психолога-практика).
27. Шепко Е.Л. Психодиагностика нарушений развития у детей: Учеб. пособие. — Иркутск: Изд. Иркут. гос. пед. ун-та, 2000.
28. Лызь, Н. А., Лабынцева, И. С. Организация деятельности студентов в высшем образовании: учебное пособие/ Н. А. Лызь, И. С. Лабын-цева; Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону – Таганрог: Изда- тельство Южного федерального университета, 2018. – 93 с.
29. Фатихова Л.Ф., Сайфутдиярова Е.Ф. Социально-личностное развитие учащихся с отклонениями в развитии: методическое пособие [Текст] / Л.Ф. Фатихова, Е.Ф. Сайфутдиярова. – Уфа: ИЦ Уфимского филиала ФГБОУ ВПО «МГГУ им. М.А. Шолохова», 2013. – 87 с.
30. Martin, A.J., Newton, K., & Sperling, R. (2020) Educational psychology and students with special needs. In A.J. Martin., R. Sperling., & K. Newton (Eds). Handbook of educational psychology and students with special needs (pp. 1-14). New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315100654>
31. OECD: Inclusion of Students with Disabilities in Tertiary Education and Employment, OECD Publishing, Paris, 2011
32. European Agency for Development in Special Needs Education. Raising achievement for all learners – Quality in Inclusive Education. – Brussels, 2012. – 40 p. – URL: <http://www.european-agency.org/agency-projects/ra4al>
33. OECD (2018) Education policy outlook 2018: putting student learning at the centre. OECD Publishing, Paris. Retrieved from <https://doi.org/10.1787/9789264301528-en>
34. Конвенция о правах инвалидов 2006. Открыт доступ: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml
35. Workforce Innovation and Opportunity (WIOA) Act of 2014, Pub. L. 113-128. 128 Stat. 1425. 14 July 2014. Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/803/text>
36. Права людей с ограниченными возможностями на достойный труд. О’Рэйли Артур. Женева, Международное бюро труда, 2007. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_249152.pdf
37. “Pathways for Disabled Students to Tertiary Education and Employment”, November 2010

38. Yang, Lan & Wong, Lawrence. (2020). Career and Life Planning Education: Extending the Self-Concept Theory and Its Multidimensional Model to Assess Career-Related Self-Concept of Students with Diverse Abilities. *ECNU Review of Education*.
39. Wong, L. P. W., & Yuen, M. T. (2019). Career guidance and counseling in secondary schools in Hong Kong: A historical overview. *Journal of Asia Pacific Counseling*, 9(1), 1–19.
40. Spratt, J., and L. Florian. 2015. “Inclusive Pedagogy: From Learning to Action. Supporting Each Individual in the Context of ‘Everybody’.” *Teaching and Teacher Education* 49: 89–96.
41. Anabel Moriña. 2017. Inclusive education in higher education: challenges and opportunities, *European Journal of Special Needs Education*, 32:1, 3-17, DOI: 10.1080/08856257.2016.1254964
42. Kohen D., Uppal Sh., Khan S., Visentin L. Health Analysis and Measurement Group, Statistics Canada-Access and Barriers to Education for Canadian Children with Disabilities. – Canada: Council of Ministers of Education, 2002. – 204 p.
43. Man, K. W. (2018). “*SUN Life*” *Navigation Project: Life planning service for junior secondary students with SEN*. Symposium on Individual Life Planning: Teachers’ roles in career-related support for junior secondary students with special educational needs, Hong Kong, China.
44. Yuen, M. (2017, June 8–10 2017). *Enhancing students’ connectedness, meaning in life, life skills self-efficacy, career adaptability: Life skills development model*. 5th National Humanistic Psychological Counseling and Therapy Conference, Zhuhai, China: Beijing Normal University Zhuhai Campus.
45. Yuen M, Chung YB, Lee QAY, Lau PSY, Chan RMC, Gysbers NC, Shea PMK. Meaning in life and school guidance programs: Adolescents’ voices from Hong Kong. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*. 2020;20(3):653–676. doi: 10.1007/s10775-020-09423-6.
46. Shek DT, Dou D, Zhu X, Chai W. Positive youth development: Current perspectives. *Adolescent Health, Medicine and Therapeutics*. 2019;10:131–141. doi: 10.2147/AHMT.S179946.
47. Solberg S, Martin J, Larson M, Nichols K, Booth H, Lillis J, Costa L (2018) Promoting quality individualized learning plans throughout the lifespan: a revised and updated “ILP how to guide 2.0”. National Collaborative on Workforce and Disability for Youth, Institute for Educational Leadership, Washington, DC. Retrieved from: <http://www.ncwd-youth.info/wp-content/uploads/2018/03/Promoting-Quality-ILPs-Throughout-the-Lifespan-WEB.pdf>
48. Жаворонков Р. Н. Технология высшего инклюзивного образования инвалидов, применяемая в Соединенных Штатах Америки. – URL: <http://www.vash-psiolog.info/psih/20317-texnologiya-vysshego-inkluzivnogoobrazovaniya-invalidov-primenyaemaya-v-soedinnennyx-shtatax-ameriki.html/>
49. Гончарова В.Г., Диденко Л.А. Индивидуально ориентированные образовательные программы как средство повышения качества профессионального образования лиц с ограниченными возможностями здоровья // *Специальное образование*. – 2013. – № 3. – С. 32–41.
50. Социальные истории: Инновационная методика для развития социальной компетентности у детей с аутизмом. – 2-е изд./ Кэрл Грей; предисл. Тони Эттвуда и Барри М. Призанта; пер. с англ. У. Жарниковой; науч. Ред. С.Анисимова. – Екатеринбург: Рама Паблишинг, 2021. – 432 с.; ил.
51. Данилова З.Г. Педагогическое сопровождение адаптации детей-сирот и учащихся колледжа с ОВЗ к осуществлению выбора в профессиональном обучении/З.Г. Данилова – М.: Издательство Руссимпо, 2015. – 132 с.
52. Инклюзивное образование студентов с инвалидностью и ОВЗ с применением электронного обучения, дистанционных образовательных технологий / под ред. Б.Б. Айсмонтаса: учеб. пособие для преподавателей сферы высшего профессионального образования, работающих со студентами с инвалидностью и ОВЗ. – М.: МГППУ, 2015.
53. Создание и апробация модели психолого-педагогического сопровождения инклюзивной практики: Методическое пособие / Под общ. ред. С.В. Алехиной, М.М. Семаго. – М.: МГППУ, 2012.
54. Зарубина И.Н. Роль общественных организаций инвалидов в создании действующей модели получения высшего образования лицами с нарушенным зрением // *Социальная группа инвалидов (взрослых) в системе формального и неформального образования: Материалы науч.-практ. конф.* – СПб., 2001.
55. Политика в сфере высшего образования инвалидов / Е.Р. Ярская-Смирнова, П.В. Романов, Д.С. Зайцев, Э.А. Наберушкина // *Исследования социальной политики*. –2004.

56. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе. – М.:АРКТИ, 2005. – с. 125.
57. Соловьева Н.И. Концепция здоровьесберегающей технологии в образовании и основы организационно-методические подходы ее реализации. //ЭКО. – 2004. № 17. – с. 23-28.
58. Сонькина В.Д. Теория и методология реализации здоровьесбережения в условиях современного вуза: Дис. д-ра пед.наук / Д.С. Сомов. – Ст., 2012. – с. 30-31.
59. Смирнов Н.К. Ориентировочная оценка состояния здоровья обучающихся в образовательных учреждениях. 2006. №1. с. 30-38.
60. Бальсевич В.К. Здоровьесформирующая функция образования в Российской Федерации: (материалы к разраб. нац. проекта оздоровления подрастающего поколения России в период 2006– 2026 гг.) / В. К. Бальсевич // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2006. – № 5. – с. 2–6.
61. Ильинич В.И. Физическая культура студента / В.И. Ильинич. Москва: Гардарики, 2003. – 131 с.
62. Давидович Н. Н. Опыт формирования ассертивной модели поведения у старшеклассников // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. 2018. №2 (218), С.29-36.
63. Магауова А.С., Махамбетова Ж.Т. Деятельность социального педагога в условиях инклюзивного образования: учебно-методическое пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.-188 с.
64. Лебедева И. В. Развитие ассертивности и ассертивного поведения личности // Вестник БГУ. Образование. Личность. Общество. 2010. №5. С.127-132.
65. Fahmi R., Aswirna P. The social support and assertive behavior of students// Psikoislamika, Vol. 17, № 1, 2020, С.1-9.
66. Смит М. Дж. Тренинг уверенности в себе <https://ekolobkova.ru/images/Knigi/Trening-uverennosti-v-sebe.pdf>
67. Астахова С. П. Основы формирования ассертивности//Психология личностного взаимодействия в современном обществе : сборник материалов I Всерос. науч.-практ. конф. с международным участием (Армавир, 12 апреля 2022 г.) / под общ. ред. И.В. Ткаченко; Армавирский государственный педагогический университет. – Чебоксары: ИД «Среда», 2022. – С.10-13.
68. Шамиева В. Ассертивность в структуре личности субъекта адаптации: Автор. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 Хабаровск, 2009. – 20 с.
69. Ражина И. Ю., Бабушкин Г. Д. Ассертивная модель поведения и коммуникативная компетентность // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2006. №1.- С.44-45.
70. Шейнов В. П. Ассертивное поведение: оценки и свойства // Российский психологический журнал. 2014. №4. – С.55-67.
71. Alberti R.E., Emmous M.L. Your perfect right. – California: Impact, 2001.
72. Исмаилова Н. И. Индивидуально-психологические особенности лиц при инвалидизирующих заболеваниях // Концепт. 2013. №S1. – С.1-
73. Ромек В.Г. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии // Психологический вестник. – Вып. 1. – Ч. 2. – Ростов н/Д: Издво РГУ, 1996. – С. 132–138
74. Г.В. Развитие ассертивности как показателя жизнестойкости личности//Среднее профессиональное образование.2013. № 10.- С. 34-37.
75. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: Прогресс; Универс, 1994. – 480 с.
76. Выготский Л. С. Психология искусства / Общ. ред. В. В. Иванова, коммент. Л. С. Выготского и В. В. Иванова, вступит. ст. А. Н. Леонтьева. 3-е изд. М.: Искусство, 2010. -573 с.
77. Бурно М. Е. Психотерапия творческим самовыражением. Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 363 с.
78. Веремеенко Н. И. Социально-психологические особенности применения танце-двигательных методов в групповой форме работы: дисс. ... канд. психол. наук. Ярославль, 2003 – 220 с.
79. Рожнов В. Е., Свешников А. В. Психодетотерапия: Руководство по психотерапии. Ташкент: Медицина УзССР, 1979. – 639 с.
80. Рудестам К. Групповая психотерапия / К. Рудестам. – СПб.: ЗАО «Издательство «Питер», 1999. – 384 с.

81. Серов Н. В. Светоцветовая терапия. СПб.: Речь, 2001. – 256 с.
82. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. М.: Наука, 2003. – 378 с. Серия (Памятники психологической мысли).
83. Психологическая помощь и консультирование в практической психологии / Под ред. М. К. Тулушкиной. СПб.: Дидактика Плюс, 2001. – 352 с.
84. Арт-терапия: хрестоматия / Под ред. А.И. Копытина. СПб.: Питер, 2001. С.56-57
85. Долгова В.И., Рокицкая Ю.А. Диагностико-аналитическая деятельность психолога в сфере образования: Учебник. – М.: Издательство Перо, 2016. – 276 с.
86. Барабанов, Р.Е. Психологическая диагностика: учебное пособие для высших учебных заведений / Р.Е. Барабанов; под ред. С.В. Жундриковой; Московский информационно-технологический университет – Московский архитектурно-строительный институт. – М.: МИТУ-МАСИ, 2019. – 164 с.
87. Грецов А., Азбель А. Психологические тесты для старшеклассников и студентов. – СПб.: Питер, 2012. – 208 с.
88. Диагностика профессионального становления личности: учеб.-метод. пособие / сост. Я.С. Сунцова, О.В. Кожевникова. Часть 3. – Ижевск: Издательство «Удмуртский университет», 2012. – 144 с.
89. В цифровое будущее с уверенностью: профориентационная деятельность библиотек во взаимодействии с другими структурами: сборник методических и информационных материалов / ГБУК НСО НОЮБ; сост. Н. В. Бычкова. – Новосибирск: Новосибирская областная юношеская библиотека, 2021. – 70 с.
90. Гид по выбору карьеры: иллюстрированное руководство по поиску профессии. – Москва: ЭКСМО; London: Dorling Kindersley Ltd, 2016. – 320 с.
91. Садвакасова З.М. Социально-педагогический тренинг: учебное пособие – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 115 с.
92. Садвакасова З.М., Зиябекова Б.Т., Мадалиева З.Б. Тренинг в подготовке специалистов в вузе: учебно-методическое пособие для преподавателей вузов. I часть. – Алматы, 2007. – 92 с.
93. Садвакасова З.М. Инновационные формы учебно-воспитательного процесса в вузе: учебно-методическое пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 98 с.
94. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные образовательные технологии – Алматы, Қазақ университеті, Учебное пособие. 1ч.- 2019.- 205 с.
95. Амет-Уста З.Р. Технология проведения тренинга: от замысла к реализации/ file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/tehnologiya-provedeniya-treninga-ot-zamysla-k-realizatsii.pdf / <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-provedeniya-treninga-ot-zamysla-k-realizatsii>
96. Макаров Ю.В. Технологический подход к психологическому тренингу // Серия Психология 2017.-Т.19- с.48-58 / <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologicheskij-podhod-k-psihologicheskomu-treningu>
97. Одинова В.К. Использование тренинг – технологий на уроках междисциплинарного курса. Метод.разработка 38 с. / <https://znanio.ru/media/ispolzovanie-trening-tehnologij-na-urokah-mezhdistsiplinarnogo-kursa-2719741>
98. Тренинг как технология эффективной групповой работы / <https://kniga.biz.ua/pdf/2995-Igra-v-treninge-glava1.pdf>
99. Реньш М.А., Садовникова Н.О., Лопес Е.Г. Социально-психологический тренинг: Практикум. Екатеринбург: Изд-во ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2007. 190 с.
100. Сидоренко Е.В. Технологии создания тренинга: от замысла к результату /– СПб.: Сидоренко и Ко, 2015. – 128 с.
101. Пузиков В. Г. Технология ведения тренинга. — СПб.: Издательство «Речь», 2005. – 224 с / <https://dogmon.org/tehnologiya-vedeniya-treninga.html>
102. Чистякова О.А., Сидоров С.В., Копылова О.Ю. Педагогические технологии: учеб.пособие. – Шадринск: ШГПИ, 2004. – 68 с. / https://si-sv.com/publ/trening_obshhenija/4-1-0-388
103. Зарецкая Л.В. Урок-тренинг, как метод интерактивного обучения (особенности его построения) // Профилактика зависимостей -2015-№1 – С. 22-40
104. Елисеенко А.С., Зверев Д.А. Технология симулятивного тренинга для развития системного мышления и развития управленческих команд // Организационная психология. 2013. Т. 3. №3. С. 97–112/ file:/// <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-simulyativnogo-treninga-dlya-razvitiya-sistemnogo-myshleniya-i-razvitiya-upravlencheskih-komand>

105. Золотарев В. Технология проведения тренинга – М, 2021 г. / <https://books.google.kz/books?>
106. Григорьев Н.Б. Психотехнологии группового тренинга: Учеб. пособие. — СПб.: СПб-ГИПСР, 2008. — 176 с.
107. Зайцева Т.В. Теория психологического тренинга. Психологический тренинг как инструментальное действие – СПб.: Речь, М.: Смысл, 2002. – 80 с.
108. Чиксентмихайи М. Поток: Психология оптимального переживания/ – М., 2021.-464 с.
109. Самоукина Н. Живой театр тренинга: Технологии, упражнения, игры, сценарии – СПб.: Питер, 2014.-272с.
110. Шипунов С. Технология ведения тренинга. Как передается в "Университете Риторике" / https://orator.biz/library/trening-trenerov/trening_trenerov/
111. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. - СПб.: Питер Ком, 1998.
112. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии: активное обучение. Уч.пос. – 3-е изд. М.: Изд.центр «Академия», 2012.-192с. (с.62)
113. Трошина С. Социально-психологический тренинг: виды, принципы, технология / <https://psychologist.tips/2481-sotsialno-psihologicheskij-trening-vidy-printsipy-tehnologiya.html>
114. Психологический тренинг как инновационная технология в образовательно-воспитательной системе. https://bstudy.net/785972/pedagogika/psihologicheskij_trening_innovatsionnaya_tehnologiya_ob_razovatelno_vospitatelnoy_sisteme
115. Макаров Ю.В. Психологический тренинг как технология с.61-66 /file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/psihologicheskij-trening-kak-tehnologiya.pdf
116. Фопель К. Технология ведения тренинга. Теория и практика. Пер. с нем. — 2-е изд. — М.: Генезис, 2005. — 267 с. — (Все о психологической группе.)
117. Петровская Л.А. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 168 с.
118. Фопель К. Психологические группы: Рабочие материалы для ведущего: Практическое пособие / Пер. с нем 5-е изд. – М.:Генезис, 2004.-256 с.
119. Бакли Р., Кейпл Дж. Теория и практика тренинга. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.
120. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения или как интересно преподавать. – Алматы, Казак университети, 2019. – 462 С.
121. Васильев Н. Н. Тренинг профессиональных коммуникаций в психологической практике. — СПб.: Речь, 2005. — 283 с.
122. Семёнова Е.М. Тренинг эмоциональной устойчивости педагога: Учебное пособие. -3-е изд. – М.: Психотерапия, 2006. – 256 с. – (Советы психолога учителю).
123. Горбушина О.П. Психологический тренинг. Секреты проведения. — СПб.: Питер, 2008. — 176 с.: ил. — (Серия «Практическая психология»).

Оқу басылымы

**ЖОО БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЕРЕКШЕ
БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ
КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫН
ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ**

Оқу-әдістемелік құрал

Авторлары:

Мағауова А.С., Касен Г.А.,
Қудайбергенова А.М., Алғожаева Н.С.,
Садвақасова З.М., Махамбетова Ж.Т.,
Сеілханова М. Е., Шағырбаева М.Т., Сулеймен М.

Авторлық редакциямен жарыққа шықты

Басуға 13.12.2022 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 ¹/₁₆.
Көлемі 10,3 т. Офсетті қағаз. Сандық басылым. Тапсырыс №4031.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.